

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

**Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu
Salyan filialı**

A.H.Dəmirov, Ş.N.İsmayılov, Q.F.Hüseynov

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
KONSTITUSİYASI VƏ HÜQUQUN
ƏSASLARI**

(Mühazirə kursu)

Dərs vəsaiti

*Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin
29.09.2006-cı il tarixli 708 sayılı əmri ilə
təsdiq edilmişdir.*

Bakı – Mütərcim – 2010

Tərtib edənlər:

Aslan Həsən oğlu Dəmirov

*Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Salyan filialının direktoru,
sosiologiya elmləri doktoru, dosent, Əməkdar müəllim*

Şahismayıl Namaz oğlu İsmayılov

*Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Mingəçevir filialının baş müəllimi,
BDU-nun dissertantı, ali dərəcəli tarix müəllimi,
“Qızıl qələm” mükafatı laureatı*

Qənimət Fərman oğlu Hüseynov

*Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Mingəçevir filialının baş müəllimi,
hüquqşünas*

Elmi redaktor:

Süleyman Abbas oğlu Məmmədov

Əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

D.H. Qüdrətov	<i>tarix elmləri doktoru, professor,</i>
S.Q. İbrahimov	<i>fəlsəfə elmləri namizədi, dosent,</i>
F.M. Əfəndiyev	<i>Mingəçevir şəhər məhkəməsinin sədri</i>
M.İ. Məmmədov	<i>Ağdaş şəhər məhkəməsinin sədri</i>
E.H. Nəsirov	<i>BDU-nun konstitusiyə kafedrasının baş müəllimi</i>

Redaktor:

Anar Orucəli oğlu Rzayev

hüquqşünas

A.H.Dəmirov, Ş.N.İsmayılov, Q.F.Hüseynov. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası və hüququn əsasları (*mühazirə kursu*). *Dərs vəsaiti*. – Bakı: Mütərcim, 2010. – 196 s.

D $\frac{4302000000}{026}$ 98-10

© AMİ-nin Salyan filialı, 2010

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ

MÖVZU 1.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI DÖVLƏTİN ƏSAS QANUNUDUR

MÖVZU 2.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN KONSTITUSİYA STATUSU

MÖVZU 3.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏTƏNDAŞLIĞI

MÖVZU 4.

**İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQLARI,
AZADLIQLARI VƏ VƏZİFƏLƏRİ**

MÖVZU 5.

DÖVLƏT HAKİMİYYƏTİ

MÖVZU 5.1.

**KONSTITUSİYA ƏSASINDA HAKİMİYYƏTİN BÖLÜNMƏSİ. QANUNVERİCİLİK
HAKİMİYYƏTİ**

MÖVZU 5.2.

İCRA HAKİMİYYƏTİ VƏ ONUN ORQANLARI

MÖVZU 5.3.

**MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİ,
ONUN QURULUŞU VƏ SİSTEMİ**

MÖVZU 6.

ƏMƏK HÜQUQUNUN ƏSASLARI

MÖVZU 7.

MÜLKİ HÜQUQUNUN ƏSASLARI

MÖVZU 8.

AİLƏ HÜQUQUNUNUN ƏSASLARI

MÖVZU 9.

CİNAYƏT HÜQUQUNUNUNUN ƏSASLARI

ƏDƏBİYYAT

ÖN SÖZ

1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə suveren dövlətin ilk Konstitusiyası qəbul edilmiş, Azərbaycan dünyada birliyin bərabərhüquqlu dövlətləri sırasına daxil olmuşdur. Bundan sonra respublikamız özünün əsaslı tarixi irəliləyiş dövrünə qədəm qoymuşdur.

Ölkəmizin siyasi-iqtisadi və sosial-mədəni həyatında baş verən dəyişikliklərin qanuni nəticəsi olaraq qəbul edilən yeni Konstitusiyada respublikamızın müstəqilliyinin qorunub möhkəmləndirilməsinə, dövlətçiliyin inkişafına, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə xüsusi diqqət ayrılmışdır.

Tələbələr üçün nəzərdə tutulmuş «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları» fənni üzrə mühazirə kursu tədris proqramı əsasında işlənilib hazırlanmışdır.

Konstitusiya və hüququn əsasları mühazirə kursunda çalışmışıq ki, ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbələri hüquq sahəsində lazımi əlavə biliklər ala bilsinlər, Konstitusiyada nəzərdə tutulan insan hüquq və azadlıqları və Konstitusiya vəzifələri barədə lazımi səviyyədə məlumatlı bilsinlər.

Əsas qanunumuzun ən böyük əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlətçiliyimizin inkişafını istiqamətləndirməklə yanaşı, xalqımızın uzun illər boyu həsrətində olduğu, ağır itkilər bahasına olsa da əldə etdiyi və bu gün qətiyyətlə qorumağa çalışdığı müstəqilliyi qanunvericilik yolu ilə təsbit etdi.

Konstitusiya əsas hüquqi baza olmaqla hazırkı tələblərə cavab verən hüquq sahələrinin istiqamətlərini müəyyən edir. Xalqımızın özünəməxsus hüququnun yaranmasından Konstitusiyanın əvəzsiz əhəmiyyəti ətraflı işıqlandırılır.

Mühazirə kursunun hüququn əsaslarına həsr edilən hissəsində ayrı-ayrı hüquq sahələrini hüquq münasibətlərinin nizama salınmasındakı əhəmiyyəti, hər sahənin özünəməxsus predmet və nizamasalma metodlarına ətraflı yer ayrılmışdır.

İnanırıq ki, mühazirə kursu hüquqi biliklərə yiyələnməkdə tələbələrə yardımçı olacaqdır.

Müəlliflər

MÖVZU 1.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI DÖVLƏTİN ƏSAS QANUNUDUR

Plan:

1. Konstitusiyanın anlayışı və mahiyyəti
2. Konstitusiyanın sosial hüquqi mahiyyəti
3. Konstitusiyamı fərqləndirən cəhətlər
4. Konstitusiyanın qəbulu, ona dəyişiklik və əlavələrin edilmə qaydaları

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2002
2. İsmayilov İ, Əmirov M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının əsasları. Bakı, 1998.
3. İsmayilov İ. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və hüququn əsasları. Bakı, Qanun, 2002.
4. Xropanyuk V.A. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Bakı, 1995.
5. Əsgərov Z.A. Hüquqi dövlət Konstitusiyasının formalaşması. Bakı, 1992.

1. Konstitusiyanın anlayışı və mahiyyəti

Əvvəlcə Konstitusiyanın mahiyyətini izah edək. Konstitusiya (latın sözü olub, «quruluş», «təsisat» deməkdir) – dövlətin əsas qanunudur. Konstitusiya həmin ölkənin ictimai-iqtisadi quruluşunun əsasını, idarəetmə formasını və dövlət quruluşunun formasını, şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətini, mərkəzdə və yerlərdə hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının təşkili qaydasını və səlahiyyətlərini, dövlət hakimiyyətinin bölünməsi prinsipini təsbit edir. Konstitusiya həmin ölkənin hüquq sistemini təşkil edən digər normativ aktlara nisbətən ailə hüquqi qüvvəyə malikdir.

1995-ci ilin noyabr ayının 12-də yüksək fəallıqla xalq tərəfindən bəyənilib qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkənin tarixində yeni əlamətdar səhifənin açılmasından xəbər verir. Bu əlamətdar hadisə dünya praktikasında qazanılan və demokratik dəyərlərə söykənən ilk Əsas Qanunun qəbul edilməsi ilə səciyyələnir. Konstitusiya 12 fəsil 158 maddədən ibarətdir. Düzdür, bundan əvvəl respublikanın bir neçə Konstitusiyası olmuşdur. Lakin yeni Konstitusiya Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra qəbul edilib, mahiyyəti, siyasi, iqtisadi və ictimai cəhətləri ilə, ümumbəşər dəyərləri, demokratik və hüquqi-dünyəvi cəhətləri, ən əsası isə insan hüquq və azadlıqlarının təsbit edilməsi ilə fərqlənir.

Dövlətin əsaslarına həsr edilmiş Konstitusiyanın ikinci fəslində Azərbaycan dövlətinin demokratik, hüquqi, dünyəvi və unitar respublika olunması elan edildi.

Daxili məsələlərdə hüquqa əsaslanması xarici münasibətlərdə isə beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalara əsaslanır.

Qanunun hüquqi prinsiplərə əsaslanmasının təmin edilməsində Konstitusiyanın rolu olduqca böyükdür. Məhz Konstitusiya milli müstəqilliyi əks etdirən ali hüquqi qüvvəyə malik olan qanunvericilik aktıdır. Cəmiyyətin siyasi, iqtisadi və digər Qanunauyğunluqlarını, habelə etik və hüquqi təsəvvürlərini özündə əks etdirən, beləliklə də qanunvericilik və başqa hakimiyyət qolları, vətəndaşlar, ictimai birliklər, cəmiyyətin siyasi sisteminin bütün həlqələri üçün rəhbər başlanğıc, ümumi sosial tələblər kimi çıxış edən hüquqi prinsiplər məhz əsas qanunda təsbit olunur.

Konstitusiyamızda hakimiyyətin bölünmə prinsipinin təsbit edilməsi demokratik quruluşu təsdiqləyən bariz əsaslardan biridir.

Konstitusiyaya əsasən hakimiyyət bölgüsü elə təşkil edilib ki, hakimiyyətin hər üç qolu səlahiyyətləri çərçivəsində müstəqil olmaqla qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər. Bu o deməkdir ki, qanunvericilik fəaliyyətini icra edən Milli Məclis bu sahədəki səlahiyyətlərini sərbəst həyata keçirdiyi halda qəbul etdiyi qanunları imzalamaq üçün ölkə başçısı Prezidentə təqdim edir.

Bu imzalanma formal mahiyyət daşımır, Prezident Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunla razılaşmadığı halda onu öz etirazları ilə müəyyən edilmiş müddətdə, Milli Məclisə yenidən müzakirə edilməsi üçün qaytarır.

Konstitusiyamız Azərbaycan Dövlətinin dünyəvi dövlətlər sırasına aid edilməsini təsbit edir. Bu o deməkdir ki, din dövlətdən ayrılır. Konstitusiya bununla bərabər bütün dini etiqadların qanun qarşısında bərabər hüquqlu olmalarını müəyyən edir. Eyni zamanda Konstitusiya vətəndaşlar vicdan azadlığı bəxş etməklə yanaşı, hər kəsin hansı dinə təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək hüququ verir.

2. Konstitusiyanın sosial hüquqi mahiyyəti

Məlum həqiqətdir ki, hüquqi dövlət yaranmasını bəyan edən hər hansı bir xalq hüquqi dövlətə xas olan əsas əlamətləri qəbul etdiyi Konstitusiyada əks etdirməlidir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası özünün təsbit sosial-hüquqi normaları ilə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Konstitusiyanın sosial-hüquqi mahiyyəti əsasən aşağıdakı cəhətləri ilə səciyyələnir:

1. Dövlət hakimiyyətinin ictimai münasibətlərinin nizama salınması sahəsindəki fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması. Burada söhbət dövlətin müdaxilə edə biləcəyi münasibətlərin ixtisarından gedir. Məsələn müxtəlif mülkiyyət formalarının tətbiqi ilə əlaqədar qanunda göstərilir ki, sahibkarlar öz fəaliyyətində sərbəstdirlər, hansı məhsulu hansı keçiddə buraxmalı, hansı qaydada realizə etmələri məsələsinə dövlət müdaxilə etmir, həmçinin ailə münasibətlərində, münasibətlərə dövlət qarışmır;

2. Vətəndaşlara verilməsi hüquq və azadlıqlarından onlar sərbəst istifadə etmə hüquqları təsbit edilməklə yanaşı, bu hüquqların qorunmasının təmin olunması vəzifəsini dövlət öz üzərinə götürür. Beləliklə, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi vətəndaşları dövlətin müttəfiqi və bərabər hüquqlu tərəfdaşı səviyyəsinə qaldırır;

3. Vətəndaşlara dövlət orqanları, onların səlahiyyətli, vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən məhkəməyə şikayət etmə hüququnun verilməsi sosial ədalət prinsipinə tam uyğun olmaqla insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına təminat yaradır. Bu da öz növbəsində insanın demokratik cəmiyyətdəki dəyərini yüksəldir, insan amilini ön plana çəkir;

4. Konstitusiyanın bir sıra normaları hüquq mühafizə orqanlarının insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına istiqamətləndirir. Konstitusiyanın 12-ci maddəsində «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir» göstərilməsi dövlətin vətəndaş qarşısında onun hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması sahəsindəki borcundan xəbər verir, bu da sosial və hüquqi cəhətdən əsas məsələni, yəni insan hüquq və azadlıqlarının, o doğulduğu andan başlayaraq toxunulmaz və ayrılmaz, pozulmaz olması prinsipi sübut edir.

5. Konstitusiya həmçinin sosial hüquq sahəsində hər bir şəxsə özünün hüquq və azadlıqlarını bilavasitə qorunması imkanını verir. Konstitusiyanın 26-cı maddəsində göstərilir ki, «hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır».

6. Konstitusiya normalarının yüksək hüquq qüvvəsinə malik olması normalarının düzünə icraya yönəldilə bilməsi, respublika miqyasında qəbul ediləcək qanunların və qanun qüvvəli aktların yalnız bu normalara uyğun olmaları tələbləri onun sosial-hüquqi mahiyyətini bariz təsdiqləyir. Konstitusiyanın 147-ci maddəsində göstərilir: «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir». Sonra təsbit edilir ki, Konstitusiya birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir.

7. Məlum həqiqətdir ki, hüquqi dövlət eyni zamanda sosial dövlət olmalıdır. Bu baxımdan Konstitusiyanın 16-cı maddəsi xüsusilə əhəmiyyətlidir. Orada deyilir ki, «Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır». Sosial baxımdan əmək, istirahət, tibbi yardım almaq, sosial təminat, sağlamlığın qorunması və s. hüquqların təmin edilməsi sosial-hüquqi mahiyyətinə görə Konstitusiyanın əsas prinsiplərini əhatə edir.

3. Konstitusiyayı fərqləndirən cəhətlər

İnkişaf etmiş dünya ölkələrində qanunun aliliyi yüksək qaydada təmin edilir. Yüksək fəallıq nümayiş etdirməklə respublikamızın xalqı tərəfindən qəbul edilən Konstitusiyamız hüquqi dövlətlərə xas olan və hüquqi dövlətin yaradılması üçün nəzərdə tutulan normaları özündə təsbit edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası inkişaf etmiş dövlətlərin Konstitusiyalarından bəhrələnməklə yanaşı xalqımızın istək və arzularına cavab verən bir sıra demokratik hüquq və azadlıqları özündə əks etdirir. Konstitusiyanın bizim üçün ən vacib olan fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, bu demokratiya yoluna başlayan xalqın müstəqilliyini ilk dəfə təsbit edən və yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan sənəddir.

Bu əsas Qanunun digər fərqləndirici cəhəti ondadır ki, o dövlətçiliyimizin inkişafını istiqamətləndirməklə bərabər, xalqın uzun illər boyu həsrətində olduğu, ağır itkilər bahasına əldə etdiyi və qətiyyətlə müdafiə etmək əzmində olduğu müstəqilliyinin təminatçısıdır. Konstitusiyamızın beynəlxalq normalara cavab verəcək tərzdə təsbit olunması Azərbaycanı tam hüquqlu dövlət kimi tanıdır, dünyada mövcud sivil dövlətlərin sırasına qəbul olunmasına təminat yaradır.

Vətəndaşlara azad müraciət üçün şərait yaradılması, vətəndaşlıqdan xaric edilmənin qadağan edilməsi, hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq respublika vətəndaşının hüququnun müdafiəsinə təminat verilməsi və vətəndaşlığa aid digər normaları Konstitusiyanın fərqləndirici cəhətləri hesab edilməlidir.

Türkiyə Konstitusiyasına görə vətəndaşlıqdan çıxmağa yol verilir. Türkiyə vətəndaşı olmaq üçün qanun müəyyən şərtlər nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit edilir ki, Azərbaycan Dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır.

Göründüyü kimi, Türkiyə Konstitusiyasından fərqli olaraq Azərbaycan Konstitusiyasında bilavasitə heç bir istisna edilmədən vətəndaşlıq anlayışı təsbit edilir. Azərbaycan Konstitusiyasında hüquq və azadlıqlara qarşı, şərəf və ləyaqətə toxunulmasına qarşı vətəndaşın bilavasitə məhkəməyə müraciət edilə bilməsi dəqiq göstərilir və s.

Digər inkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası dövlət başçısı olan prezident majoritar prinsiplərə əsaslanmaqla birbaşa xalq tərəfindən seçilməsini nəzərdə tutur.

Bununla yanaşı Prezidentə Milli Məclisi buraxmaq səlahiyyəti vermir. Bəzi ölkələrdə Prezident İcra Hakimiyyətinin başçısı olmaqla eyni zamanda Nazirlər Kabinetinin sədri vəzifəsini də aparır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında Prezidentin vəzifəsindən kənarlaşdırıla bilməsi müəyyən edilmiş halda bəzi keçmiş ittifaq respublika Konstitusiyalarından bu norma nəzərdə tutulmayıb.

Göründüyü kimi demokratik prinsiplər baxımından Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası daha irəli getməklə geniş imkanlar nəzərdə tutur.

4. Konstitusiyanın qəbulu, ona dəyişiklik və əlavələrin edilmə qaydaları

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci ildə Ümumxalq referendumunda yüksək fəallıqla qəbul edildikdən sonra rəsmən dərc olunduğu gündən, yəni 27 noyabrdan qüvvəyə minmişdir. Bununla əlaqədar olaraq 1978-ci il 21 aprelə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası öz qüvvəsini itirmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 152-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində dəyişikliklər yalnız əlaqədar olaraq müəyyən bir dəyişikliyin meydana çıxdığı zəruri hallarda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində referendumla dəyişiklik etmək olar. Referendum – latın sözü olub mənası xəbər vermək deməkdir. Referendumun keçirilməsi şərtləri və onun üsulu hər bir dövlətin Konstitusiyası və qanunvericiliyi ilə nizama salınır. Referendum demokratiya institutlarından biridir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının nəzdində dəyişikləri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və ya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təşkil etdikdə təklif olunan dəyişikliklərə dair əvvəlcədən Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin rəyi alınır. Deməli, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının nəzdində dəyişiklikləri Milli Məclis və Respublika Prezidenti təklif edə bilər. Konstitusiyamızın 154-cü maddəsində deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi referendumla qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının nəzdində dəyişikliklərə dair qərar qəbul edə bilməz.

Konstitusiyamızda dəyişikliklər təklif edilməsi təşəbbüsünün məhdudlaşdırılması da xüsusi maddədə göstərilmişdir. Belə ki, 155-ci maddədə deyilir: «Bu Konstitusiyanın 1-ci, 2-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci və 21-ci maddələrində dəyişikliklər və ya onların ləğv edilməsi haqqında 3-cü fəslində nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının ləğvi və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz».

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələr Milli Məclisin 95 deputatının səs verməsi ilə Konstitusiyaya qanunları şəklində qəbul edilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələr edilməsi məsələsinə iki dəfə səsə qoyulma yolu ilə Milli Məclisdə baxılır. İkinci səsvermə birinci səsvermədən 6 ay sonra keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələr haqqında Konstitusiyaya qanunları Milli Məclisdə həm birinci, həm də ikinci səsvermədən sonra, Konstitusiyaya qanunları üçün nəzərdə tutulan qaydada Azərbaycan Respublikası Prezidentinə imzalanmaq üçün təqdim olunur.

Azərbaycan Konstitusiyasına əlavələr haqqında qanunlar ikinci səsvermədən sonra Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən imzalandıqdan sonra qüvvəyə minir. Konstitusiyaya qanunları Respublika Konstitusiyasının ayrılmaz hissəsi olmaqla bərabər onun əsas nəzdinə zidd ola bilməz. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələr edilməsi təşəbbüsü barədə Prezident və ya Milli Məclisin azı 63 deputatı təklif irəli sürə bilər.

Konstitusiyannın birinci bölməsində əks etdirilmiş müddəalarla əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr təklif edilə bilməz.

MÖVZU 2.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN KONSTITUSIYA STATUSU

Plan:

1. Xalq hakimiyyəti
2. Xalq suverenliyi
3. Hüquqi dövlət
4. Hakimiyyətin bölünməsi prinsipi
5. Respublika idarəetmə formasının xüsusiyyətləri
  - 5.1 Prezidentli respublika
  - 5.2 Parlamentli Respublika
6. Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin konstitusiya əsasları
7. Silahlı qüvvələrin Konstitusiya hüquqi statusu
8. Azərbaycan dövlətinin rəmzləri

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2002.
2. Ələsgərov M.H. Müstəqil Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyası. «Azərbaycan» qəzeti, 26 oktyabr, 1995.
3. Əsgərov Z.A. Hüquqi dövlətin Konstitusiya əsasları // «Qanunçuluq», Bakı, 1993, № 2.
4. Əsgərov Z.A. Hüquqi dövlət Konstitusiyasının formalaşması. Bakı, 1992.
5. Əsgərov Z.A. İnsan və vətəndaş hüquqlarının Bəyannaməsi. «Ədalət» qəzeti, 1 may 1992, 18 may 1992.
6. Cəmilzadə H. «Bayrağımız, Gerbimiz, Himnimiz», Bakı-2000.
7. İsmayılov İ. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları. Bakı, 2002.

1. Xalq hakimiyyəti

Hüquqi dövlət qurmaq amalı ilə yaşayan xalq ilk növbədə öz hüquq və vəzifələrini öyrənməli və dərk etməlidir. Konstitusiya təsbit edir ki, respublikanın hakimiyyətinin yeganə mənbəyi xalqdır, bu xalq respublika ərazisində və ondan kənarında yaşayan, Azərbaycan dövlətinə və onun qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir. Konstitusiyanın müddəası beynəlxalq hüquqla müəyyənləşdirilmiş normaları istisna etmir.

Bu o deməkdir ki, 1948-ci il dekabr ayının 10-da «İnsan hüquqlarının ümumi bəyannaməsinə»də və insan hüquqları haqqında digər beynəlxalq konvensiya və müqavilələrdə müəyyən edilmiş hüquqlar və azadlıqlar tamamilə Azərbaycan xalqına aiddir.

Bu hüquqlara əsasən bilavasitə ümumxalq səsverməsi – referendum və ümumi bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə xalq seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə dövlət hakimiyyətinin idarə olunmasındakı hüquqlarını həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi və ona dəyişikliklər edilməsi, dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsi yalnız referendumla həll oluna bilər. Xalq öz müqəddəratını həll etməkdə suveren hüquqlara malikdir və heç kim onu bu hüquqlardan məhrum edə bilməz.

Azərbaycan xalqının vahidliyi, bölünməzliyi dövlətin əsasını təşkil edir, onu vətənə bağlayır, onun üzvlərinə bərabər, toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqlar bəxş edir. Hüquq və azadlıqların təmin edilməsi üçün Konstitusiya əsaslı təminatlar verir.

Təsbit edilir ki, insanlara verilən hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini əhatə edir. Bundan belə nəticə çıxarılır ki, hüquqlar və vəzifələr eyni vəhdətdə birləşir, hüquqsuz vəzifə və nə də vəzifəsiz hüquq ola bilməz.

Müəyyən edilmiş hüququ əldə edən vətəndaş bu hüquqdan doğan vəzifəni icra etməyə borcludur.

Demokratik dəyərləri əsas götürən Konstitusiya insan amilini ön plana çəkir, xalqın mənafeyinə uyğun olan bütün fəaliyyət növlərinə rəvac verir. Təsbit edilir ki, qanunla qadağan olunmayan hər hansı bir fəaliyyətin və hərəkətin edilməsinə yol verilir. Bu ona görədir ki, insan fəaliyyətinin bütün sahələrini qanunla və qanunqüvvəli aktlarla əhatə etmək mümkün deyil, qanunların ümumi müddəalarından kənara çıxmamaq şərti ilə münasibətlərin nizama salınmasına yol verilir.

Konstitusiyaya və respublika qanunvericiliyi bütün hallarda xalqın birliyini təmin etmək məqsədi ilə heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermir. Cinayət qanunvericiliyi milli və irqi bərabərliyi pozmaq milli və irqi düşmənçilik, ədavət salmağa görə ciddi cəza tədbirləri nəzərdə tutur.

2. Xalq Suverenliyi

Konstitusiyamızın 2-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi-referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir. Əsas Qanunun bu müddəasına görə seçicilər təmsil etmək hüququ yalnız qanunu yolla seçilmiş deputatlara məxsusdur. Konstitusiyanın bu müddəası onun əsas demokratik prinsiplərinə uyğunluğundan xəbər verir.

Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.

BMT Nizamnaməsinin birinci maddəsinin ikinci bəndində, habelə 1970-ci il tarixli «Beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında» Bəyannamədə xalqların hüquq bərabərliyi və öz müqəddəratını təyin etmək prinsipi öz əksini tapmışdır. Xalqların hüquq bərabərliyi və öz müqəddəratını təyin etmək hüququ qətiyyətli Dağlıq Qarabağ hadisələrinə tətbiq oluna bilməz. Əvvəla, ona görə ki, Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərə «xalq» statusu verilməz. Onlar etnik cəhətdən erməni milli mənşəyə mənsub, Azərbaycan ərazisində məskunlaşmış müəyyən bir icmaya aid Azərbaycan əhalisinin bir hissəsidir. Ermənilər bir xalq kimi, beynəlxalq hüququn qeyd olunan prinsipinə uyğun olaraq, öz müqəddəratını təyin edərək, müstəqil dövlətləri olan Ermənistan Respublikasını yaradıblar. Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər isə öz müqəddəratını sərbəst təyin edərək, müstəqil dövlət yaratmaq hüququna malik deyillər, xalqlara məxsus öz müqəddəratını təyin etmə hüququ onlara şamil oluna bilər.

Bu hüquqa malik olan xalqlar xaricdən heç bir təsir olmadan, azad surətdə öz siyasi statusunu müəyyən edə və özünün iqtisadi, sosial və mədəni inkişafını həyata keçirə bilər. Hər bir dövlət də BMT Nizamnaməsinə və yuxarıda adı çəkilən Bəyannaməsinə uyğun olaraq, bu hüquqa hörmət etməyə borcludur. Xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququ, Bəyannamədə birbaşa göstərilirdiyi kimi, dörd yolla həyata keçirilir: birincisi, suveren və müstəqil dövlətin yaradılması ilə, ikincisi, müstəqil dövlətə azad birləşməklə, üçüncüsü, müstəqil dövlətə qoşulmaqla, dördüncüsü, hər hansı bir başqa siyasi statusu xalq tərəfindən müəyyən etməklə.

3. Hüquqi dövlət

Hüquqi dövlət anlayışı həmçinin dərin məna yükü daşıyır. Onu izah etməmişdən əvvəl dövlətin özünün anlayışı üzərində dayanacaq

Hüquq ədəbiyyatında ona aşağıdakı kimi tərif verir. Dövlət – cəmiyyətin elə vahid siyasi təşkilatıdır ki, öz hakimiyyətini ölkənin bütün ərazisinə və əhalisinə şamil edir, bunun üçün xüsusi idarəetmə aparatı var, hamı üçün məcburi göstərişlər verir və suverenliyə malikdir.

Dövləti səciyyələndirən cəhətlərin sırasına onun hakimiyyətinin sözsüz olaraq bütün aid edilməsi, cəmiyyətin idarə edilməsi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün lazımi idarəçilik sisteminin mövcudluğu, dövlət dili və başqa rəmzlər daxildir.

Hüquq dövlətin hüquq hakimiyyət fəaliyyətini nizamlayan əsas vasitədir. Hüquq özlüyündə mənsub olduğu xalqın qanunlaşdırılmış idarəsinin ifadəsidir.

Hüquqi dövlət anlayışı, qeyd etdiyimiz kimi, geniş məna kəsb edir. Hüquqi dövlətdə bütün münasibətlər ancaq hüquq normaları ilə nizama salınır.

Hüquqi dövlətin yaranma tarixinə nəzər salaq. Ədalət məhkəməsi İlahəsi – gözləri bağlanmış, əlində gücün rəmzi kimi xəncəri və ədalətin rəmzi kimi tərəzini tutan Femida hüquqi dövlətin başlıca əlamətlərini təcəssüm etdirirdi. Gücü və ədaləti özündə birləşdirən bu İlahə insanlara belə bir fikri aşılayırdı ki, onun qoruduğu hüquq qaydaları hamı üçün eyni və məcburidir. Ədalət məhkəməsinin bu mifləşdirilmiş obrazı tək-cə dövlətin bir hissəsi kimi haqqı qorumalı olan məhkəmənin deyil, habelə cəmiyyətin ədalətli təşkilinin rəmzi idi. Qədim insanlar ədaləti, hüququ və qanunu Allahın təsisatları hesab edir, bu nemətləri yerdə və gücün kainatda nizam-intizamın bərqərar olunmasının əsası, zorakılığın, özbaşınalığın, hərəc-mərcliyin aradan qaldırılmasının təminatı sayırdılar.

Obyektiv idealizmin banisi, qədim yunan filosofu Platon israr edirdi ki, dövlət ədalətli qanunlar olan yerdə mövcud ola bilər. Onun hüquqi dövlət ideyasını əks etdirən aşağıdakı fikirləri indi də çox müasir səslənir. O yazırdı ki, qanunun gücsüz, kiminsə hakimiyyəti altında olduğu yerdə dövlətin tezliklə məhvini görürəm: qanunun hakimiyyət nümayəndələri üzərində ağalığ etdiyi, onların isə qanunun qulu olduqları yerlərdə dövlətin və Allahın bəxş etdiyi sərvətlərin xilasını görürəm.

Humanist ideyaların təsiri altında XVIII əsrdə təkan almış dövlət və ictimai quruluşun dəyişilməsi, şəxsiyyət azadlığı, formal hüquq bərabərliyi və s. məsələlərin ön plana çəkilməsi zəruri olaraq «Hüquqi dövlət»i bir nəzəri təlim və praktiki problem kimi alman filosoflarının, xüsusilə də Kant və Hegelin tədqiqat obyektinə çevrilmişdi. Hüquqi dövlət haqqında ilk dəfə yazan da məhz Kant olmuşdur. Kant belə bir müddəanı irəli sürüb müdafiə edirdi: dövlətin təyinatı təkmilləşdirilmiş hüquqdur, onun quruluşunun və rejiminin hüquqa maksimum uyğunluğudur. Məhz bu müddəaya görə, Kant hüquqi dövlətin nəzəri yaradıcılarından biri hesab edilir.

Hüquqi dövlətin əsas qanunu – Konstitusiyadır. Onda dövlət həyatının və ictimai həyatın hüquqi prinsipləri ifadəsini tapıb. Konstitusiyanın üstünlüyü hüquqi dövlətin ayrılmaz əlamətidir. Buna görə də hüquqi dövlət konstitusiyalı dövlətdir.

4. Hakimiyyətin bölünməsi prinsipi

Demokratik və hüquqi dövləti səciyyələndirən əsas nişanələrdən biri də dövlət hakimiyyətinin bölünmə prinsipidir.

Hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi müasir dövlətlərin çoxunda, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qanunvericilik yolu ilə təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin III-IV hissələrində deyilir: «Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir:

- qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir.
- icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının prezidentinə mənsubdur.
- məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

Bu konstitusiyanın müddəalarına əsasən, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və səlahiyyətləri çərçivəsində müstəqildir».

Əsas Qanunun mənasına görə hakimiyyət qollarının heç biri qola bilavasitə aid edilən funksiyaların icrasına müdaxilə etmir, lakin hər üçü eyni məqsədlə əlaqəli surətdə fəaliyyət göstərir, lazım olan hallarda biri digərini tamamlayır. Hakimiyyətin hər qolu üçün əsas tələb qanunlara dönmədən əməl edilməsidir.

Hakimiyyət bölgüsü lap qədim dövrlərdən demokratiyanın əsas rəmzlərindən biri hesab edilir. XVII-XVIII əsrlərdə yaşayıb yaratmış məşhur fransız hüquqşünası Şarl Monteskye (1689-1755) müstəqil nəzəriyyə səviyyəsində hakimiyyətin bölünmə prinsipini elmi surətdə əsaslandırılmışdır. O, 20 il üzərində işlədiyi və hüquq elmlərinin ensiklopediyası sayılan «Qanunların ruhu haqqında» (1748) əsərində qeyd edirdi ki, siyasi azadlıq ancaq hakimiyyətdən sui-istifadələrin olmadığı idarəçilik üsulları şəraitində mövcud ola bilər.

Daha sonra Monteskye göstərirdi ki, hər bir dövlətdə üç hakimiyyət mövcuddur-qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri. Azadlıq, Monteskyeyə görə, qanunlarla icazə verilən hər bir şeyi etmək hüququndan ibarətdir. Azadlığın məhz belə anlamı Monteskyeni müasir hüquqi dövlətin banisinə çevirmişdi.

Hüquqi dövlət, artıq qeyd edildiyi kimi, qanunların aliliyini təmin edən siyasi təsisatdır. O, hakimiyyət orqanları sisteminin ədalətli təşkilini, bu orqanların fəaliyyət sahələrinin, funksiya və səlahiyyətlərinin dəqiq müəyyən edilməsini, başqa sözlə, hakimiyyətin bölünməsi prinsipinin qeyri-şərtsiz həyata keçirilməsini tələb edir. Hüquqi dövlətin bu iki keyfiyyət əlamətləri bir-birilə üzvi surətdə bağlıdır, biri digəri olmadan mümkün ola bilməz.

Deyənlərdən belə bir aşkarlıq yəqin olunur ki, hüquqi dövlətdə hamı, ilk növbədə dövlətin özü qanunları gözləməlidir, necə deyirlər, qanuna bağlı olmalıdır. Məşhur fransız mütəfəkkiri J.J.Russonun sözlərilə desək, məhz hüquqi dövlətdə hakimiyyət və vətəndaşlar tərəfindən gözlənilən ən böyük ən birinci qanun – qanuna hörmət qanunu olmalıdır. Deməli, dövlət həm qanunları yaradarkən, həm bu qanunları tərtib edərəkən, nəhayət, ümumiyyətlə, öz çoxşaxəli funksiyalarını həyata keçirərkən, hüququn prinsiplərindən çıxış etməlidir.

5. Respublika idarəetmə formasının xüsusiyyətləri

Respublika (lat.respublika ictimai iş) - ali dövlət hakimiyyətini əhali tərəfindən müəyyən müddətə seçilən seçkili orqanların həyata keçirdiyi idarəçilik formasıdır. Respublika idarəçilik formasının ümumi əlamətləri aşağıdakılardır:

- təkbəşinə və kollegial dövlət başçısının mövcud olması;
- dövlət başçısının və ali dövlət hakimiyyətinin digər orqanlarının müəyyən müddətə seçkililiyi;
- dövlət hakimiyyətinin şəxsi hüquqla deyil, xalqın tapşırığı üzrə həyata keçirilməsi;
- dövlət başçısının qanunla nəzərdə tutulan hallarda hüquqi məsuliyyəti;
- ali dövlət hakimiyyəti qərarlarının bütün digər dövlət orqanları üçün məcburiliyi;

– dövlət vətəndaşlarının mənafelərinin üstün tutulan daha çox müdafiəsi, dövlət və şəxsiyyətin qarşılıqlı məsuliyyəti.

Respublika idarəetmə formasının iki əsas növü fərqləndirilir. Parlamentli respublika, Prezidentli respublika.

5.1. Parlamentli respublika

Parlamentli respublika – dövlət idarəçiliyi formasının dövlət həyatının təşkilində ali rolun parlamentə məxsus olduğu müasir növlərindən biridir. Belə respublikada hökumət parlament üsulu ilə parlamentdə əksər səsə malik partiyaların deputatlarından formalaşdırılır. Hökumət öz fəaliyyətinə görə parlament qarşısında kollektiv məsuliyyət daşıyır. O, parlament çoxluğu tərəfindən dəstəkləndikcə hakimiyyətdə qalır. Parlament üzvləri əksəriyyətinin etibarını itirdikdə hökumət ya istefaya çıxır, ya da dövlət başçısı vasitəsilə parlamentin buraxılmasına və vaxtından əvvəl parlament seçkilərinin təyin olunmasına və vaxtından əvvəl parlament seçkilərinin təyin olunmasına müvəffəq olur.

Belə respublikalarda, bir qayda olaraq, dövlət başçısı parlament və yaxud xüsusi olaraq yaradılan parlament kollegiyası tərəfindən seçilir. Dövlət başçısının parlament tərəfindən seçilməsi icra hakimiyyəti üzərində parlament nəzarətinin başlıca növüdür.

Dövlət başçısı parlamenti respublikada kifayət qədər geniş səlahiyyətlərə malikdir. O, qanunları elan edir, dekretlər verir, parlamenti buraxmaq hüququna malikdir, hökumət başçısını təyin edir, silahlı qüvvələrin baş komandanıdır və s.

Hökumət başçısı (baş nazir, nazirlər şurasının sədri) bir qayda olaraq prezident tərəfindən təyin edilir.

Parlamenti respublika idarə formasından istifadə edən Ölkələrə misal olaraq AFR, Avstriya, Portuqaliya, Hindistan, İtaliya, Yunanıstan, İrlandiya, İslandiya və s. göstərə bilərik.

5.2. Prezidentli respublika

Prezidentli respublika – dövlət idarəçiliyi formasının parlamentarizmlə yanaşı, prezidentin əlində dövlət başçısı və hökumət başçısı səlahiyyətlərinin birləşdirilməsini nəzərdə tutan müasir növlərindən biridir.

Prezidentli respublikanın ən səciyyəvi cəhətləri aşağıdakılardır:

- prezidentin seçilməsinin və hökumətin təşkilinin parlamentdən kənar metodu;
- hökumətin parlament qarşısında deyil, prezident qarşısında məsuliyyəti;
- dövlət başçısının parlamentli respublikadakından daha geniş səlahiyyətlərə malik olması.

Klassik prezidentli respublika ABŞ-dır. Əsasında hakimiyyətlər bölgüsü duran ABŞ Konstitusiyasına müvafiq olaraq dəqiq müəyyən olunmuşdur ki, qanunverici hakimiyyəti parlamentə, icra hakimiyyəti – prezidentə, məhkəmə hakimiyyəti Ali məhkəməyə məxsusdur.

Prezidentli idarəçilik formasının müxtəlif ölkələrdə öz xüsusiyyətləri vardır. Fransada prezident ümumi səsvermə yolu ilə seçilir. Səslərin mütləq çoxluğunu qazanan namizəd seçilmiş hesab edilir. Prezident seçilməsinin belə qaydası 1991-ci ildən Rusiya Federasiyasında da müəyyən edilmişdir.

Prezidentli respublikaların müxtəlifliyinə baxmayaraq, onların hamısı üçün səciyyəvi olan budur ki, ya dövlət başçısı və hökumət başçısı bir şəxsdir – prezidentin əlində cəmlənir, ya da prezident bilavasitə özü hökumət başçısını təyin edir və kabinetin və ya nazirlər şurasının təşkilində iştirak edir. (Fransa, Hindistan) Prezidentə digər mühüm səlahiyyətlər də verilmişdir. Bir qayda olaraq, o ali baş komandan olur, fəvqəladə vəziyyət elan edir, qanunları imza, etmək yolu ilə təsbit edir, bəzən hökumətə sədrlik edir, Ali məhkəmə üzvlərini təyin edir, bağışlamaq hüququnu həyata keçirir.

Sivilizasiyalı ölkələrdə prezidentli respublika güclü icra hakimiyyəti əlaməti fərqlənir, bununla yanaşı hakimiyyətlər bölgüsü prinsipi üzrə qanunverici və məhkəmə hakimiyyətləri normal fəaliyyət göstərir. Müasir prezidentli respublikalarda mövcud olan, səmərəli fəaliyyət göstərən çəkindirmə və tarazlaşdırma mexanizmi hakimiyyətlərin ahəngdar fəaliyyəti üçün imkan yaradır, icra hakimiyyəti tərəfindən özbaşınalıqdan yaxa qurtarmağa imkan verir.

6. Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin konstitusiyaya prinsipləri

Konstitusiyada təsbit edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur.

Beynəlxalq münasibətlərin düzgün təməl üzərində qurulması üçün respublika öz xarici işlər Nazirliyini və onun müvafiq strukturlarını yaradır.

Dünya ölkələri ilə normal münasibət yaradılması hər bir ölkə kimi Azərbaycan da başqa dövlətlərin ərazilərində öz səfirlərini, konsulluqlarını və nümayəndəliklərini yaradır. Bu səfirlik və nümayəndəliklər beynəlxalq münasibətlərin normal təmin edilməsindən başqa, digər ölkələrin ərazisində yaşayan Azərbaycan vətəndaşlarının qanuni hüquq və mənafelərinin qorunmasını təmin edirlər.

Hər bir ölkə təyin etdiyi nümayəndənin statusunu (dərəcəsinə, səlahiyyətini) müəyyən edir və bununla əlaqədar olaraq ona verilmiş səlahiyyət dairəsində öz fəaliyyətini qurur. Digər ölkədə fəaliyyət göstərən fəvqəladə və səlahiyyətli səfir öz ölkəsinin maraqlarını burada təmsil edir, ölkənin adından ona verilmiş etimadnamələrə əsasən müəyyən dövlətlərarası məsələləri həll edir. Beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsi üçün dövlət başçıları öz nümayəndələrini göndərir, məktublar vasitəsilə, yaxud bilavasitə müraciət edir. Normal münasibətlər həmçinin dövlət başçılarının şəxsi görüşləri ilə həyata keçirilə bilər.

Dövlətlər arasında bağlanan müqavilələr Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya (təsdiq) edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası BMT-nin üzvü olduğundan bağlanan müqavilə və öhdəliklər bu təşkilatın Nizamnaməsinə uyğun qaydada edilir.

BMT ona üzv olan dövlətlər arasında münaqişələr baş verdiyi hallarda bu münaqişələrin sülh yolu ilə həllinə müdaxilə edir, ixtiyarında olan vasitələr və imkanlar daxilində münasibətlərin normal məcraya yönəldilməsi üçün öz səylərini göstərir. Bəzi hallarda silahlı münaqişələrin həlli üçün silahlı qüvvələrin tətbiq olunmasına yol verilir. BMT belə hallarda onun üzvü olan dövlətlərin silahlı qüvvələrini münaqişələrin həllinə yönəldir.

BMT-nin Nizamnaməsinə əsasən üç əsas şərtə əməl olunması vacib sayılır: ərazilərin toxunulmazlığı, sərhədlərin dəyişilməzliyi və hər bir ölkənin müstəqilliyinin təmin edilməsi.

7. Silahlı qüvvələrin Konstitusiyaya hüquqi statusu

Hər bir müstəqil dövlətdə olduğu kimi Azərbaycan da öz konstitusiyasında milli silahlı qüvvələrin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Konstitusiyasının 9-cu maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası silahlı birləşmələrini yalnız təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə yaradır.

Bununla bərabər respublika başqa dövlətlərin müstəqilliyinə qəsd vasitəsi kimi öz ordusundan istifadə etmək məqsədini güdmür. Beynəlxalq münasibətlərin həlli üçün müharibəni bir vasitə kimi qəbul etmir, onu rədd edir.

Konstitusiyasının bu göstərişi Azərbaycan dövlətinin sülhsevər bir dövlət olmasını təsdiq edir. Lakin bu o demək deyil ki, Azərbaycanın müstəqilliyinə qəsd edilsə, onun ərazi bütövlüyünə hər hansı bir qəsbkarlıq məqsədilə yürüş edilsə, o öz ordusundan istifadə etməyəcəkdir, əksinə müstəqilliyə və ərazi bütövlüyünə qarşı edilən hər hansı müdaxiləni Azərbaycan ordusu ixtiyarında olan bütün vasitələrdən istifadə etməklə dəf etməyə borcludur, bu onun vəzifəsidir.

8. Azərbaycan dövlətinin rəmzləri

Müstəqillik yolunda inamlı addımlar atan respublikamızın son illər əldə etdiyi nailiyyətlərdən biri də dövlət rəmzləri ilə bağlı görülən məqsədyönlü, sistemli, ardıcıl tarixi əhəmiyyətli işlərdir.

Respublika Konstitusiyasının 23-cü maddəsi Azərbaycan dövlətinin rəmzlərinə həsr edilir, Dövlət bayrağı Dövlət gerbi və Dövlət himnini təsbit etməklə, bu rəmzlərin hansı nişanələrlə seçilməsi bu maddədə təsbit edilir.

Dövlət bayrağı üç bərabər enli üfüqi zolaqdan ibarət olmaqla, yuxarı zolaq mavi, orta zolaq qırmızı və aşağı zolaq yaşıl rəngdədir. Qırmızı zolağın ortasında, bayrağın hər iki üzündə ağ rəngli aypara ilə səkkiz guşəli ulduz təsvir edilmişdir. Bayrağın eninin uzunluğuna nisbəti 1:2-dir.

1991-ci il fevralın 5-də Azərbaycan Respublikası Ali Soveti «Azərbaycan SSR-in adının və Dövlət bayrağının dəyişdirilməsi haqqında» qərar qəbul etdi. Elə həmin tarixdə «Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə minərək Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağının təsviri və Dövlət bayrağı haqqında əsasnamə təsbit edildi. Beləliklə, üç rəngli bayrağımız yenidən tarixin səhnəsinə qayıtdı.

Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin rəmzi olan Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi palıd budaqlarından və sünbüllərdən ibarət qövsün üzərində yerləşən şərq qalxanının təsvirindən ibarətdir. Qalxanın üstündə Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağının rəngləri fonunda səkkizguşəli ulduz, ulduzun mərkəzində alov təsviri vardır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət gerbinin təsvirində ulduz ağ, alov qırmızı, palıd budaqları yaşıl, sünbüllər sarı rəngdədir. Qalxanın və ulduzun sağaqları, habelə qalxanın düymələri və palıd qozaları qızıldır.

Azərbaycan milli dövlətçiliyinin, xalqımızın tarixi-mədəni, milli-mənəvi dəyərlərini hərtərəfli və dolğun əks etdirən, simvollarla zəngin olan Azərbaycan respublikası Dövlət gerbinin özünə məxsus yaranma tarixi vardır.

1991-ci il fevralın 5-də Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbinin ən yaxşı təsviri üçün müsabiqə elan olunması haqqında qərar qəbul etdi. Bu qərardan sonra bir sıra gerb

layihələri müsabiqəyə təqdim olundu və bu layihələrlə birlikdə Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə hazırlanmış gerb layihəsi də Milli Məclisdə müzakirə edildi və 1919-1920-ci illərdə hazırlanmış gerb layihəsi müəyyən düzəliş və təkmilləşdirilmələrdən sonra 1993-cü il yanvarın 19-da «Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunu ilə təsdiq olundu. 1993-cü il fevral ayının 23-də isə Azərbaycan Prezidenti tərəfindən «Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi haqqında əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Qanunu imzalandı. Hal-hazırda Dövlət gerbindən istifadə qaydalarını bu Əsasnamə müəyyənləşdirir.

Beləliklə, yaranma tarixi Azərbaycan Demokratik Respublikası ilə bağlı olan Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbindəki qalxan azərbaycanlıların şərq xalqlarından biri, Azərbaycanın isə şərq dövləti kimi özünü müdafiə qüdrətinə malik olması, qalxanın üzərindəki dairəvi üçrəngli milli bayrağımızdan türklük, müasirlik və islamçılıq, səkkizguşəli ulduz əbədiyyət rəmzi olan günəş, alov, odlar yurdu, palıd budaqları milli hərbi qüdrətimizin, sümbül vətənimizin bolluğu, bərəkətliliyi, çörəyə olan müqəddəs münasibəti, günəşin ağ rəngdə verilməsi isə Azərbaycan dövlətinin sülhsevərliyini, xalqımızın sülh, barış, əmin-amanlıq tərəfdarı olması mənalarını ifadə edir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi haqqında Əsasnaməyə görə Dövlət gerbinin ağ-qara və rəngli təsvirlərindən istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni 1992-ci il mayın 27-də «Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq olunmuşdur. Bu Qanuna əsasən musiqisi Ü.Hacıbəyovun, sözləri Əhməd Cavadın olan «Azərbaycan marşı» müstəqil respublikamızın himni kimi qəbul edilmişdir.

MÖVZU 3.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏTƏNDAŞLIĞI

Plan

1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının anlayışı və prinsipləri.
2. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının əldə edilməsi əsasları və qaydası
3. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına xitam verilməsi.
4. Xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayanların hüquqları.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, Bakı, 2002.
2. İsmayılov İ. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququnun əsasları. Bakı, Qanun, 2002.
3. İsmayılov İ, Əmirov M. Konstitusiyanın əsasları. Bakı, 1998.
4. «Azərbaycan respublikasının Vətəndaşlığı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanun. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 1998.

1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının anlayışı və prinsipi

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının anlayışı Konstitusiyanın 52-ci maddəsində aşağıdakı kimi şərh edilir. «Azərbaycan dövlətinə mənsub olan onunla siyasi və hüquq bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşdır». Bu anlayışdan nəticə çıxır ki, Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, başqa sözlə dövlətə aid olmasını təsdiqləyən, bu dövlətə siyasi və hüquqi cəhətdən bağlılığını öz əməlləri ilə sübut edən, həmçinin Konstitusiyada təsbit edilən hüquqlardan dəyərincə bəhrələnen və Konstitusiya ilə müəyyən edilən vəzifələri dərk edib onlara öz münasibətini bildirən şəxs Azərbaycan vətəndaşı sayılır.

Konstitusiyanın həmin maddəsində daha sonra göstərilir ki, Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşdır.

Hər üç anlayış özündə geniş hüquqi məzmun daşıyır. Birinci halda Respublika ərazisində doğulan şəxs heç bir şərt nəzərdə tutulmadan Azərbaycan vətəndaşı sayılır.

İkinci halda hansı ərazidə doğulmasından asılı olmayaraq Azərbaycan vətəndaşlarından doğulan şəxs həmçinin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı sayılır.

Üçüncü halda valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan vətəndaşı hesab edilir.

İki halda valideynlərin hər ikisi Azərbaycan vətəndaşı olması nəzərdə tutulduğu halda, üçüncü halda yalnız valideynlərdən biri Azərbaycan vətəndaşı, digəri xarici vətəndaş, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxs olsa da belə bu ərazidə doğulan uşaq Azərbaycan vətəndaşı hesab edilir.

Konstitusiyanın 53-cü maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı heç bir halda bu Respublikanın vətəndaşlığından məhrum edilə bilməz. Həmin maddənin 53-cü maddəsinin 2-ci hissəsinə görə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı heç bir halda Azərbaycan Respublikasından qovula və ya xarici dövlətə verilə bilməz.

30 sentyabr 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 6-cı maddəsində deyilir: Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını təsdiq edən sənədlər aşağıdakılardır:

1. Doğum haqqında şəhadətnamə
2. Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsi.
3. Azərbaycan Respublikası vətəndaşının pasportu.

2. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının əldə edilməsi əsasları və qaydası

Vətəndaşlıq anlayışına aid edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının göstərişləri eyni zamanda vətəndaşlığın hansı əsaslar üzərində yaranmasını və xitam edilməsi qaydalarını əhatə edir.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının əldə edilməsi əsasları Qanununun 11-ci maddəsində təsbit edilmişdir.

Şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını aşağıdakı hallarda əldə edir:

1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan vətəndaşından doğulduqda.
2. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşına qəbul edildikdə;
3. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində nəzərdə tutulmuş əsaslar olduqda;
4. Qanunda (30.09.1998-ci il tarixli) nəzərdə tutulmuş başqa əsaslar olduqda.

Vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikası ərazisində doğulmuş uşağı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan, hər iki valideyni naməlum uşaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası vətəndaşlıq problemini daha dəqiq və daha ədalətli həll edir. Azərbaycan Respublikası vətəndaşları qüvvədə olan qanunlara əsasən yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyatla alınmalıdır. Qeydiyyatdan məqsəd respublikada yaşayan şəxslərin uçota alınması, onların başqa şəxslər dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələrinin icra edilməsi, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi (sosial müdafiə, pensiya təminatı, hərbi xidmətə çıxırış, məhkəmə qərarlarının icrası və s.) üçün zəruri şərait yaradır.

Tam fəaliyyət qabiliyyəti şəxsin yaşayış yeri mülkiyyətçi kimi icarə və ya kirayə müqaviləsi üzrə, yaxud qanunla nəzərdə tutulan digər əsaslar üzrə daimi yaşadığı yer (yataqxana, xidməti mənzil və s.) hesab olunur. 14 yaşınadək yeniyetmələrin yaşayış yeri onların valideynlərinin yaşadığı yer hesab edilir.

Respublika ərazisində vətəndaşlar sərbəst yaşayış yeri seçmək, sərbəst hərəkət etmək hüquqlarından tam istifadə edə bilərlər.

3. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına xitam verilməsi

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına aşağıdakı hallarda xitam verilir:

1. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığından çıxmaq nəticəsində;
2. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını itirmək nəticəsində;
3. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində nəzərdə tutulmuş əsaslar olduqda;
4. Qanunda (30.09.1998-ci il tarixli) nəzərdə tutulmuş digər əsaslar olduqda.

Azərbaycan Respublikasının Vətəndaşlığından çıxma Qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada şəxsin vəsaiti üzrə həyata keçirilir

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığından çıxmaq barəsində vəsatət qaldıran şəxsin dövlət qarşısında icra edilməmiş öhdəlikləri və ya Azərbaycan Respublikasında hüquqi və fiziki şəxslərin mənafehi ilə bağlı olan əmlak öhdəlikləri varsa, vətəndaşlıqdan çıxmaq haqqında vəsaiti rədd edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığından çıxmaq barəsində vəsatət qaldıran şəxs müttəhim kimi cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişsə, yaxud onun barəsində qanun qüvvəyə minmiş və icra edilməli olan məhkəmə hökmü varsa və ya şəxsin Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığından çıxması Azərbaycan Respub-

likasının dövlət təhlükəsizliyi mənafeələrinə ziddirsə, həmin hallar aradan qalxana qədər vətəndaşlıqdan çıxmağa yol verilmir.

Şəxs Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığını əldə edərkən vətəndaşlığı almaq üçün zəruri olan məlumatı qəsdən saxtalaşdırmışsa və ya saxta sənəd təqdim etmişsə, əldə etdiyi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığını itirir.

4. Xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayanların hüquqları

Azərbaycan Respublikasındakı mövcud qanunlar xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan və respublika ərazisində yaşayan şəxslərə yaşayış hüququndan və digər hüquqlardan Azərbaycan vətəndaşları səviyyəsində istifadə etmələri üçün tam şərait yaradır. Xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayanlar sərbəst surətdə sahibkarlıq hüququndan istifadə etməklə müəssisələr yaratmaq, mülkiyyətə sahib olmaq, birgə müəssisələr yaratmaq hüquqlarından istifadə edirlər.

Azərbaycan hökuməti müəyyən əsaslarla respublika ərazisində yaşayan xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayanların qanuni hüquqlarının qorunmasına zəmanət verir.

Diplomatik immunitetə malik olanlar istisna olmaqla digər xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayanlar Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, onun Konstitusiyasına tabe olmalı, bu qanunlardan yaranan vəzifələri və öhdəlikləri icra etməyə borcludur.

Respublika ərazisində cinayət edən, yaxud inzibati hüquq pozmaya yol verən xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayanlar öz əməllərinə görə Azərbaycan qanunlarına əsasən məsuliyyət daşıyırlar.

Qanun xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayanlar üçün yalnız bir istisna nəzərdə tutur. Onlar respublika seçkilərində iştirak edə bilməz, müəyyən dövlət vəzifələri daşıya bilməz, həqiqi hərbi qulluğa çağırılı bilməzlər.

MÖVZU 4.

İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQLARI, AZADLIQLARI VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Plan

1. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının anlayışı və əsas prinsipləri.
2. Hüquq və azadlıqların fərdi xarakteri və onun Konstitusiyaya hüquqi təminatları.
3. Hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı.
4. İnsan və vətəndaşların əsas vəzifələri.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2002.
2. İsmayilov İ. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququnun əsasları., Bakı, Qanun, 2002.
3. İsmayilov İ, Əmirov M. Konstitusiyanın əsasları. Bakı, 1998.
4. Əsgərov Z.A. Konstitusiyanın mahiyyəti haqqında // «Qanunçuluq», 1997, № 5.
5. «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa konvensiyası» (Roma, 4 noyabr 1950-ci il) // «Qanun», 1997, № 5.

1. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının anlayışı və əsas prinsipləri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası müəyyən edir ki, hər bir kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır (24-cü maddə).

Hüquq və azadlıqlara aid edilən bu üç anlayışın hər biri özündə dərin məna gəzdirir.

«Toxunulmaz» dedikdə demokratik, humanizm və ədalət prinsiplərinə arxalanan, Konstitusiyaya ilə vətəndaşlara bəxş edilən hüquq və azadlıqları özündə əks etdirən insanlıq və xalqın əldə etdikləri dəyərlər əsasında insanın mənəviyyatını və şərəfini qoruyan amillər başa düşülməlidir.

Hüquq və azadlığın «pozulmaz»lığı dedikdə qanunlar və Konstitusiyaya ilə müəyyən edilmiş normalarla nizama salınan hüquq münasibətlərinin qanuni əsaslar olmadan hər hansı şəxs və yaxud təşkilat tərəfindən pozulmasına yol verilə bilməməsi anlaşılmalıdır.

«Ayrılmaz» anlayışına gəlinə Konstitusiyaya hər bir vətəndaşa ayrı-ayrılıqda qazandığı hüquq və azadlıqlardan onun təcrid edilməsinin qeyri mümkünlüyü kimi başa düşülməlidir. Yəni hər bir vətəndaşın özünə məxsus ona verilən hüququn qanuni əsaslar olmadan əlindən alınmasına heç cür yol verilmir. Bu üç anlayış birlikdə hüquq və azadlıqların müdafiəsinin möhkəm təməl üzərində qərarlaşdırıldığını sübut edir.

Hüquq və azadlıqların «ayrılmaz»lığının ikinci anlayışı heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən bütün respublika vətəndaşları qanun qarşısında bərabər olmaları, milliyyətindən, irqindən, dinindən və başqa işarələrindən asılı olmayaraq hüquq və azadlıqlardan bərabər surətdə bəhrələnmələri, bu hüquq və azadlıqlardan məhrum edilə bilməmələri kimi başa düşülməlidir. Konstitusiyaya vətəndaşlara qanun çərçivəsində öz hüquqlarını və azadlıqlarını qorumaq imkanı yaratdığı halda, bu qanun və azadlıqların qorunmasını təmin edən üsul və qaydaların, həmçinin qorunma tədbirlərinin hansı orqanlar və təşkilatlar vasitəsilə edilməsini müəyyən edir.

2. Hüquq və azadlıqların fərdi xarakteri və onun Konstitusiyaya hüquqi təminatları

Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin I bəndində deyilir ki, hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir. Bu hüquqi vəzifə həm kişilər və həm də qadınlara aiddir, ona görə ki, onların hüquq bərabərliyi Konstitusiyaya ilə təsbit edilir.

Belə ki, Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin II bəndində deyilir ki, kişi və qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır.

Azərbaycan dövləti irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənsubiyyətindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi və ictimai mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir, hər hansı bir məhdudiyətə yol verilməsini qadağan edir.

Bunlarla yanaşı hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququnun olması Konstitusiyada təsbit olunur.

Məsələn, qanuna əsasən əgər hər hansı bir şəxs hüquqa zidd hərəkəti ilə digər şəxsin hüququna təcavüz edirsə və bu hərəkət sonuncunun həyatını, yaxud sağlamlığını təhlükə altına salırsa, o vaxt təcavüzə məruz qalan şəxs, təcavüzkara fiziki müqavimət göstərməyə haqlıdır. Qanun burada yalnız bir məhdudiyət nəzərdə tutur, hücum və onun dəf edilməsinə yönələn hərəkətdə uyğunluq olmalıdır, yəni hücumla məruz qalan şəxs zəruri müdafiə həddini aşmamalıdır. Bu şərtə əməl edildikdə hücumun dəf edilməsinin nəticələrindən asılı olmayaraq bunu edən şəxs heç bir məsuliyyət daşımır.

Bununla yanaşı, dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinin təmin edilməsini öz üzərinə götürür.

Konstitusiyaya əsasən hər bir vətəndaşın azadlıq hüququ vardır, (maddə 28) qanuni əsaslar mövcud olmadıqda şəxs azadlıqdan məhrum edilə bilməz. Cinayət hərəkətinə yol verdiyinə görə insan tutula, həbsə alına və ya azadlıqdan məhrum edilə bilər. Lakin bunların hər biri üçün qanuni əsasların olması tələb olunur. Məsələn, vətəndaş cinayət etdiyi anda, və yaxud bunu törətdikdən sonra yaxalana və ya tutula bilər. Yaxud həbsə alına bilər. İnsan yaxalandıqda onun hansı cinayət əməlinə, yaxud təqsirli hərəkətə yol verməsi elan edilməklə yanaşı protokol tərtib edilməli, arzu etdiyi halda müdafiəçi ilə təmin edilməlidir. Əgər həbsə alınarsa mütləq buna hakimin icazəsi olmalıdır. Yalnız şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə məhkəmənin hökmü olduqda yol verilir. Qalan hallarda vətəndaş və başqa şəxslər respublika daxilində (ərazisində) sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər, yaxud heç bir maneə olmadan respublika ərazisindən gedə bilər.

Respublika vətəndaşı öz arzusu ilə hər zaman maneəsiz öz ölkəsinə qayıda bilər.

Mülkiyyət hüququ (maddə 29). Respublika Konstitusiyası ölkənin iqtisadi əsasını dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətlə yanaşı, onların əsasında yaradılan digər mülkiyyət formaları təşkil etdiyini təsbit edir. Əsas qanun xüsusi mülkiyyətə təminat verməklə bərabər bu normanın əsasında verilmiş qanunlar bu mülkiyyətin və fəaliyyət həddlərini müəyyənləşdirir. Qanuna əsasən xüsusi mülkiyyət məcburi surətdə özgəninkiləşdirilə bilməz. Yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda xüsusi mülkiyyət zərərin əvəzini ödəmək üçün dövlət və yaxud digər kreditorun xeyrinə özgəninkiləşdirilə bilər. Daşınar və daşınmaz əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir.

Heç bir vətəndaş məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətdən məhrum edilə bilməz. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir.

Konstitusiyaya əsasən dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir. Vərəsəlik hüququ iki əsas üzrə yaranır – qanuna əsasən və vəziyyətə görə. Qanuna əsasən vərəsəlik hüququ qohumluq münasibətlərinə görə yaranır. Qanunla yaranan vərəsəlik hüququ növbələrə ayrılır. Birinci növbə vərəsələr ata, ana, valideynlər və uşaqlar hesab edilir. Onlar olmadıqda bacı və qardaşlara, digər qohumlara aid edilir. Beləliklə, qanuni vərəsələrin tərkibi yeni Mülki Məcəlləyə əsasən genişlənilir.

Vəsiyyətnaməyə əsasən hər hansı bir şəxs öz əmlakını istədiyi adama, təşkilata yaxud dövlətə vəsiyyət edə bilər. Bu sahədə qanun yalnız bir məhdudiyət nəzərdə tutur. Şəxs yaxın ailə üzvlərini və azyaşlı (yaş həddinə çatmayan) uşaqlarını vərəsəlikdən tam məhrum edə bilməz. Adətən vərəsəlik şəxs öləndən 6 ay sonra açılır. Əgər vərəsəlik açılmaqla irs qoyulmuş əmlak üzrə vərəsələr arasında mübahisələr yaranarsa, bu mübahisə məhkəmə yolu ilə həll edilir, mübahisə olmadığı halda, notariat idarəsi tərəfindən miras qalmış əmlaka hüquq yaranması haqda vərəsələrə vəsiqə verilir. Dövlət hər kimi formada yaranan vərəsəlik hüququnu müdafiə edir.

Konstitusiyasının 31-ci maddəsinə əsasən hər bir vətəndaşın təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla şəxsin həyatına fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd edilməsi, ona qarşı zor işlədilməsi qadağandır.

Respublikanın cinayət qanunvericiliyinə əsasən həyata, fiziki sağlamlığa qəsd etmə, şəxsin öldürülməsi, ona müxtəlif dərəcələrdə xəsarət yetirilməsi, yaxud işgəncə verilməsinə görə şiddətli cəza tədbirləri nəzərdə tutulur. Ölüm cinayəti ağırlaşdırıcı hallarda edildikdə təqsirkara uzun müddətli azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilə bilər. Həmçinin şəxsə ağır, az ağır və səhhətini qısa müddətdə pozan yüngül xəsarətə görə cinayət məəcəlləsində azadlıqdan məhrum etmə və başqa növ cəzalar nəzərdə tutulur.

Şəxsin əmlakını oğurlamaq məqsədilə onun mənzilinə soxulmaq cinayəti ağırlaşdıran hal kimi səciyyələndirilir.

Lazımi icazə olmadan şəxsin mənzilinə daxil olmaqla orada axtarış aparılması, bunu edən şəxsin kimliyindən və tutduğu mövqeyindən asılı olmayaraq qanun tərəfindən qadağan olunur.

Konstitusiyamızın 35-ci maddəsinə əsasən əmək fərdi və ictimai rifahın əsası kimi anlaşılır. Əsas qanunda qeyd edilir ki, hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüquq vardır.

Əməyə olan hüququn həyata keçirilməsi üçün qanunvericilik müəyyən qaydalar müəyyən edilir. Bunlardan ən vacibi və əlverişlisi əmək müqaviləsinin bağlanmasıdır. Əmək müqaviləsi əməyə qabiliyyətli şəxslə işgötürən arasında onların (tərəflərin) sərbəst surətdə ifadə etdikləri iradələrinə əsasən bağlanır. Bu müqavilə tərəflərin hüquq və vəzifələrini təyin edir, iş günü, əmək haqqı, istirahət vaxtı və başqa şərtlər

müqavilənin əsas şərtləri kimi səciyyələnir. Müqavilə bir tərəfdən hüquqları, digər tərəfdən müqavilədən doğan vəzifələri müəyyən edir.

Konstitusiyada qeyd edildiyi kimi əmək müqaviləsi bağlanarkən məcburiyyətə yol verilə bilməz, yəni müqavilə könüllü prinsipə əsaslanmalıdır. Həmçinin göstərilir ki, heç kəs zorla işlədilə bilməz.

Yalnız məhkəmə qərarı əsasında, hərbi xidmət zamanı rəisin əmrinə əsasən, fəvqəladə vəziyyət və hərbi vəziyyət zamanı məcburi əməyə cəlb olunmaya Konstitusiya yol verir.

Konstitusiyanın əhəmiyyətli göstərişlərindən biri, işləyənlər üçün heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilməməsidir. Qanunun mənasına görə əməyin ödənilməsində, iş şəraitinin müəyyən edilməsində işçilər arasında heç bir fərq qoyulmamalıdır.

Qanunla müəyyən edilən minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq ümumi şərt kimi qəbul edilməklə, işçi öz işinə, sərəf etdiyi əməyin kəmiyyət və keyfiyyətinə görə əmək haqqı almalıdır.

İşsizlərin dövlətdən sosial müavinət almaq hüququ vardır.

İşsiz statusu alan şəxslər dövlətdən müavinət almaq hüququ qazanırlar.

Milli mənsubiyyət hüququ. Respublika Konstitusiyasının 44-cü maddəsinin hər kəsin öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququnu təsbit etməsi çoxmillətli bir ölkə üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Məlumdur ki, hazırda Azərbaycan çoxsaylı millət və xalqların nümayəndələri tamhüquqlu insanlar kimi yaşayırlar. Onlar özlərinin mədəniyyətlərini, dillərini, irsi bağlılıqlarını, adət və ənənələrini, musiqi və incəsənətlərini saxlayır, inkişaf etdirirlər. Azərbaycanlılara eyni hüquq bərabərliyi verməklə, bu hüquq və bərabərliklərin qorunub saxlanmasına təminat verir.

Milli ayrı-seçkiliyə yol verilməsinə görə, cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

Konstitusiya milli mənsubiyyətin dəyişdirilməsinə yönəldilən hər hansı məcburiyyətin yolverilməzliyini təsbit edir.

Beləliklə, respublikada yaşayan hər bir kəs öz milli mənsubiyyətinin saxlanılmasına təminat alır. Bununla birlikdə milli dildə təhsil almaq, milli mədəniyyətin qorunub saxlanması imkanları genişləndirilir.

Hər kəsin öz dini etiqadının yerinə yetirilməsində sərbəstliyini də nəzərə almış olur, qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan öz beynəlmilətçilik xüsusiyyətlərinə görə beynəlxalq aləmdə irəli getmiş ölkələrdən biri sayılmalıdır.

Ana dilindən istifadə hüququ. Konstitusiyanın təsbit etdiyi əhəmiyyətli hüquqlardan biri də ana dilindən istifadə hüququdur.

Burada göstərilir ki, hər kəsin ana dilindən istifadə hüququ vardır, istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır.

İnsanlar arasında ünsiyyət yaradılmasında dilin əvəzsiz rolu vardır. Hər bir xalqın özünəməxsus dilinin olması, bu dildə heç bir məhdudiyyətə rast gəlmədən istifadə etmək imkanının mövcudluğu milli inkişaf üçün əsas şərtidir.

Dilin itirilməsi xalq üçün ən böyük faciədir. Ona görə də Konstitusiyada göstərilir ki, heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz.

Azərbaycan dili dövlət dili kimi qəbul edilməsinə baxmayaraq hər millətin öz dilində danışmasına, təhsil almasına, mədəniyyət hüququndan dolğun surətdə istifadə etməsinə şərait yaradırlar. Milli mənsubiyyət zəminində hər hansı qanunsuzluğa yol verilməsinə görə cinayət və başqa qaydalarda məsuliyyət müəyyən edilir.

Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ (maddə 45). Əsas qanunun 45-ci maddəsi insanların öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququnu təsbit edir. İnsan üçün hava və su kimi vacib olan amillərin sırasına onun şərəf və ləyaqətinin qorunub saxlanması da daxildir.

İnsan üçün ləyaqətini və şərəfini itirmək qədər mənəvi sarsıntı gətirən başqa bir halı təsəvvür etmək çətindir. Şərəf və ləyaqət anlayışı geniş mənə daşıyır. Şərəfli və ləyaqətli o kəslər hesab edilirlər ki, mənəviyyatca sağlam, əqidəli və məsləhətli olmaqla, öz əxlaqına və vətəninə bağlıdırlar. Vətənin şərəfini öz şərəfləri, uğursuzluğunu isə öz şəxsi uğursuzluqları hesab edirlər. Şərəfli və ləyaqətli olanların sözləri ilə əməlləri bir-birindən fərqlənmir, öz xeyirxahlıqları və davranışları ilə seçilirlər. Qeyd edilən şərtlərə sahib olan hər bir kəsin şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasına qanun heç bir vəchlə yol vermir.

Konstitusiya müəyyən edir ki, heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

Həmçinin göstərilir ki, heç kəsə işgəncə və əzab verilə bilməz, heç bir kəs insan ləyaqətinin alçaldan rəftara və cəzaya məruz qala bilməz.

3. Hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı

Əsas Qanunun 60-cı maddəsi respublikada yaşayan insanların hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verir. Qanunun bu müddəasının xüsusi əhəmiyyəti vardır, ona görə ki, məhkəmə müstəqil

respublikanın dövlət hakimiyyətinin sərbəst qolu kimi fəaliyyət göstərməklə, öz fəaliyyəti çərçivəsində heç bir dövlət, icra hakimiyyəti və ictimai orqandan asılı deyil.

Məhkəmələr öz fəaliyyətlərini yalnız qanunlara əsaslanaraq qururlar. Hakimlərin yüksək qanunvericilik orqanı olan Milli Məclis tərəfindən seçilməsi və Prezident tərəfindən təyin edilmələri onların sərbəstliyini və müstəqilliklərini dolğunluğu ilə təmin edir.

İnsanlar hüquqları müxtəlif səbəb və əsaslardan poza bilər. Məsələn, mənzilə olan hüququn tanınmasından, vəzifədən, yaxud işdən qanunsuz çıxarılmaqdan, əsassız olaraq inzibati, yaxud cinayət məsuliyyətinə alınmaqdan və s.

Hüququn müxtəlif sahələri üzrə yaranan münasibətlər, sahələr üzrə qanunun nəzərdə tutduğu metod və üsullara əsasən nizama salınır. Mülki-hüquq münasibətləri mülki qanunvericiliyə, təsərrüfat münasibətlərindən yaranan ictimai münasibətlər iqtisadi hüquq qaydalarına, cinayət-hüquq münasibətləri isə cinayət münasibətləri isə cinayət qanunvericiliyinə əsasən nizama salınır.

Beləliklə, hüquq sahəsinə aid olan hüquq və azadlıqlarının pozulması və onun səbəblərindən asılı olaraq, şəxs sadalanan hüquq normalarına əsaslanmaqla aid məhkəmə orqanına müraciət edə bilər.

Mülki-hüquq və əmək-hüquq münasibətlərindən doğan mübahisələrə baxılıb həll edilməsi üçün şəxs, cavabdeh olduğu yerin məhkəməsinə iddia ərizəsi ilə müraciət edə bilər. Əgər şəxsin şikayəti hüquqi faktların təsdiq edilməsi ilə əlaqədardırsa, o zaman şəxs öz yaşadığı ərazinin məhkəməsinə iddia ərizəsi ilə müraciət edə bilər.

Konstitusiyanın göstərişinə görə hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, Həmkarlar İttifaqının və digər ictimai birliklərin, onların vəzifəsi şəxslərinin qərar və hərəkətlərindən (hərəkətsizliklərindən) məhkəməyə şikayət edə bilər.

Beləliklə, hər bir kəs heç bir məhdudiyət qoyulmadan məhkəməyə bilavasitə müraciət etmək hüququna malikdir.

Hüquqi yardım almaq hüququ Konstitusiyanın təsbiti bu norma insan hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün çox əhəmiyyətlidir.

Göstərilir ki, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardım ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilir.

Əsas Qanunun müəyyən etdiyi bu imkan çox əhəmiyyətlidir, ona görə ki, vətəndaşların heç də hamısı öz azadlıq və hüquqlarının hansı yollarla müdafiə edilməsini bilmir. Bəzi məqamlarda bu qanunları düzgün dərk etməmək üzündən şəxs öz qanuni hüquqlarını müdafiə edə bilmir, bəzi hallarda isə azadlıq və hüquqlarından çox-sox kənara çıxan tələblər irəli sürülür. Hər iki halda yaranan vəziyyət tərəfindən birinin hüququnun məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Bu baxımdan yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım alma imkanları bir tərəfdən hüquq və azadlıqların dolğun surətdə qanunla qorunmasını təmin edir, digər tərəfdən isə əsassız və qanunlara əsaslanmayan iddiaların irəli sürülməsinin qarşısını alır. Konstitusiyanın bu məsələyə həsr edilmiş 61-ci maddəsinin üçüncü bəlməsinin göstərişləri hüquqlarının qorunması üçün daha geniş imkanlar yaradır. Yəni hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəsinin köməyindən istifadə etmək hüququ vardır.

Təqsirsizlik prezumpsiyası. Təqsirsizlik anlayışının Konstitusiya səviyyəsində təsbit edilməsi xüsusi əhəmiyyətlidir (Konstitusiyanın 63-cü maddəsi).

Konstitusiya müəyyən edir ki, hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Yəni təqsiri qanun nəzərdə tutduğu qaydada sübut edilməyən şəxs, hər hansı cinayətin törədilməsində təqsirli sayıla bilməz. Bu prinsip iki əsas şərtin üzərində dayanır. Onlardan biri səlahiyyətli orqanın şəxsin təqsirli olması barədə çıxardığı nəticə, 2-cisi isə məhkəmənin qanuni qüvvəsini almış təqsirləndirici hökmünün mövcud olmasıdır.

Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin 2-ci bəndində göstərilən «Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir» ifadəsilə nəzərdə tutulmuş hüquq norması çox zaman cinayət sübut edilmədiyi halda işin ictimaiyyətin müzakirəsinə verilməsi, şəxsin üzərində təqsirin saxlanması hallarının qarşısını alacaqdır.

Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxsin təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu olmaması, qanun pozğunluğu ilə əldə edilmiş sübutlarından istifadə edilməsinin yolverilməzliyi barədə həmin maddənin göstərişləri hüquqi cəhətdən yüksək qiymətləndirilməlidir.

Sosial ədalət prinsipinin ən öndə şərtlərindən biri olan «məhkəmənin hökmü olmasa kimsə cinayətdə təqsirli sayıla bilməz» normasının Konstitusiyada qətiyyətlə təsbit edilməsi məhkəmə hökmlərinə qarşı tələbləri artırır, məhkəmələrin bu sahədəki məsuliyyətini yüksəldir.

Qanunun tələblərinə görə hər bir hökm iki əsas şərti özündə əks etdirməlidir. Bu sənəd qanuni və əsaslanmalı və həm də əsaslı olmalıdır. Qanuni və hərəkətin cinayət hesab edilməsi, seçilən cəza hökmünün şəxsin hərəkətinə və şəxsiyyətinə uyğun seçilməsi, eyni zamanda sübutların prosesual qaydalara əməl edilməklə toplanılması və onlara düzgün qiymət verilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Bu qeyd edilənlərlə yanaşı, hər bir hökm təqsirləndirici və ya bəraətləndirici olmasından asılı olmayaraq həqiqilik və ədalətlik keyfiyyətlərini özündə əks etdirməlidir.

Məlumdur ki, ancaq obyektiv həqiqəti müəyyən etdikdən sonra şəxs təqsirli bilinib cəzalandırıla və yaxud təqsirsiz bilinib bəraətləndirilə bilər.

4. İnsan və vətəndaşın əsas vəzifələri

Konstitusiyaya geniş hüquq və azadlıqlar nəzərdə tutulduğu bir halda vəzifələr ona nisbətə o qədər də geniş deyil, hüquqlar və azadlıqları Konstitusiyanın 48-ci maddəsi əhatə etdiyi halda vətəndaşların əsas vəzifələri cəmiyyətdə 9 maddədə əhatə edilmişdir. Buna baxmayaraq vəzifələr öz mahiyyətinə görə dərin mənə yükü daşıyır, hər ölkə qarşısında öz borcunu layiqincə yerinə yetirməyi tələb edir.

Konstitusiyanın 72-ci maddəsində təsbit edilir ki, hər bir şəxs dövlət və cəmiyyət qarşısında onun hüquq və azadlıqlarından bilavasitə irəli gələn vəzifələri daşıyır. Qeyd edildiyi kimi Azərbaycan xalqının iradəsinə əsasən yaradılan yeni tipli demokratik dövlət humanizm prinsiplərinə əsaslanmaqla dünyəvi dəyərlərə bağlıdır və hüquqi dövlətlərə xas olan nişanələri özündə gəzdirir.

Ölkənin bütün daxili məsələləri yalnız hüquqa əsaslanaraq idarə edilir. Dövlət qarşısında hüquq və azadlıqlardan yaranan vəzifələrin yerinə yetirilməsi dedikdə, hüquqa əsaslanan tələblərin icrası başa düşülməlidir.

Cəmiyyət qarşısında hüquq və azadlıqlardan yaranan vəzifə dedikdə həm qanunlardan, həm əxlaq normalarından və həm də davranış qaydalarından doğan vəzifələrin icrası nəzərdə tutulur.

Konstitusiyanın 72-ci maddəsinin üçüncü hissəsindəki göstəriş xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Göstərilir ki, qanunu bilməmək şəxsi məsuliyyətdən azad etmir. Buradan belə nəticə çıxır ki, qanunları öyrənmək lazımdır ki, onun göstərişlərini biləsən, hansı hərəkətlərə qanun yol verməsini, hansıların qadağan edilməsini öyrənəsən. Bu tələb vacibdir, ona görə ki, respublikamızda hüquqi dövlət yaranır, bütün ictimai və hüquqi münasibətlər yalnız hüquq normalarına-qanunlara əsasən nizamlanır. Qanunu bilməyən şəxs öz hüquq və vəzifələrini dərk etmədiyi üçün cəmiyyət içərisində özünü lazımi qaydada idarə etmək imkanını itirir və hüquq pozuntusuna yol verə bilər.

Konstitusiyada təsbit edilən əsas vəzifələrdən biri də vergilər və başqa dövlət ödənişlərinin (maddə 73) yerinə yetirilməsidir. Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdən əldə vergilər və başqa dövlət ödənişləri ödəməyə məcbur edilə bilməz.

Konstitusiyanın 76-cı maddəsində təsbit edilir ki, Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur. Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlar hərbi xidmət keçirirlər. Vətənimiz olan suveren Azərbaycanı müdafiə etmək demokratik dövlətimizin ən mühüm funksiyalarından biridir. Dövlət respublikanın təhlükəsizliyini və müdafiə qabiliyyətini yüksəltmək məqsədi ilə öz ordusunu yaradır.

MÖVZU 5.

DÖVLƏT HAKİMİYYƏTİ

Plan:

1. Dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin konstitusiya hüquqi tənzimi.
2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi – parlament qanunvericilik hakimiyyəti orqanıdır.
3. Azərbaycan Respublikasında İcra hakimiyyəti.
4. Məhkəmə hakimiyyətinin anlayışı və onun həyata keçirilməsi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2002.
2. İsmayılov İ. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları. Bakı, Qanun, 2002.
3. Əsgərov Z.A. «Konstitusiyanın mahiyyəti» haqqında // «Qanunçuluq», 1997.
4. Ələsgərov M.H. «Müstəqil Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyası». «Azərbaycan» qəzeti, 26 oktyabr 1995.
5. Əliyev Ş.M. Prezidentlik institutu. Bakı, BDU-nun nəşriyyatı, 1994.
6. Xropanyuk B.H. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Bakı, 1995.

MÖVZU 5.1.

KONSTITUSIYA ƏSASINDA HAKİMİYYƏTİN BÖLÜNMƏSİ. QANUNVERİCİLİK HAKİMİYYƏTİ

Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin bölünməsi.

Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir. Dövlətdə bir-birini tarazlaşdıran üç hakimiyyətdən biri – qanunvericilik hakimiyyətidir.

- a) Qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir.
- b) İcra Hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məxsusdur.
- c) Məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

Milli Məclisin say tərkibi.

Azərbaycan Respublikasında qanunvericiliyi həyata keçirən Milli Məclis 125 deputatdan ibarətdir.

Majoritar sistem (frans.matorite - çoxluq) bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə mərkəzi və yerli nümayəndəli orqanlar, prezident və başqa vəzifəli şəxslər seçildikdə səsvermə nəticələrini müəyyən etmə sistemidir. Majoritar sistemə görə, qanunla müəyyən edilmiş və səs çoxluğunu qazanan namizəd, həmin seçki dairəsindən seçilmiş hesab olunur.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi çağırışının səlahiyyət müddəti

Milli Məclisin səlahiyyət müddəti 5 ildir. Milli Məclisin səlahiyyətləri onun ilk iclas günü başlanır və son iclas günü başa çatır. Milli Məclisin deputatlarının səlahiyyətləri yalnız Milli Məclisin səlahiyyəti müddətində qüvvədədir. Milli Məclisin bir çağırışının seçkiləri hər beş ildən bir noyabr ayının birinci bazar günü keçirilir. Milli Məclisin deputatlarından çıxanların yerinə yeni seçkilər keçirilərsə, yeni seçilən deputatın səlahiyyət müddəti deputatlıqdan çıxanın qalan səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin deputatlığına namizədlərə aid tələblər

Həmin tələblərdə göstərilir ki, seçkilər günü 18 yaşı tamam olan və ya yaşı 18-dən çox olan bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının Milli Məclisə deputat seçmək hüququ vardır.

Azərbaycan Respublikasının yaşı 25-dən aşağı olmayan hər bir vətəndaşı qanunla müəyyən olunmuş qaydada Milli Məclisin deputatı seçilə bilər.

Din xadimləri və müddətli həqiqi hərbi və ya alternativ xidmətdə olanlar Milli Məclisə deputat seçilə bilməzlər. Məhkumluğun ödənilməsindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin maddələrində nəzərdə tutulmuş ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhkum etmə yerlərində cəza çəkənlər Milli Məclisə deputat seçilə bilməzlər.

Fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilmiş vətəndaşlar Milli Məclisə seçkilərdə iştirak etmirlər.

Azərbaycan Respublikasının seçmək hüququ olan hər bir vətəndaşının birmandatlı və çoxmandatlı dairələrin hər birində bir səsi var və o, iki dəfə səs verir.

Milli Məclisin deputatlarını seçicilər bilavasitə seçirlər. Seçicilər şəxsən və gizli səs verirlər. Seçkilərdə seçicilərin öz iradəsini ifadə etməsi üzərində nəzarətə yol verilmir.

Milli Məclisin deputatlığından çıxanların yerinə seçkilər Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin səlahiyyət müddətinin bitməsinə 120 gündən az müddət qalarsa keçirilir.

Milli Məclisə seçkiləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir. Milli Məclisin səlahiyyətlərinin qurtarmasına ən gec 80 gün qalmış yeni seçkilər təyin olunur. Milli Məclisə seçkilər üzrə səsvermə bazar gününə düşməlidir.

Milli Məclisin 100 deputatı birmandatlı seçki dairələri üzrə, bir qayda olaraq, seçicilərin birmandatlı seçki dairələrində vahid təsisçilik norması əsasında seçilir. Seçicilərin vahid təmsilçilik norması seçicilərin ümumi sayının 100-ə bölünməsi yolu ilə müəyyən edilir.

Milli Məclisin 25 deputatı, vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə siyasi partiyaların (siyasi partiyaların bloklarının) göstərdikləri deputatlığa namizədlərin siyahılarına seçicilərin vahidlikləri səsə nisbəti əsasında seçilir.

Milli Məclisin 83 deputatının səlahiyyəti təsdiq olunduqda Milli Məclis səlahiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi deputatlarının seçkilərinin nəticələrinin yoxlanması və təsdiqi.

Seçkilərin nəticələrinin düzgünlüyünü qanunla müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya məhkəməsi yoxlayır və təsdiq edir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin 83 deputatının səlahiyyətləri təsdiq edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin ilk iclası həmin gündən başlayaraq bir həftədən gec olmayaraq çağırılır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 88-ci maddəsinin 2-ci bəndində deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilərdən sonra martın 10-dək onun 83 deputatının səlahiyyətləri təsdiq edilməzsə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclasının keçirilmə vaxtının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi müəyyən edir.

88-ci maddəsinin 2-ci bəndində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının növbədənənar sessiyaları Milli Məclisin sədrinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və ya Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 42 deputatının tələbi ilə çağırılır.

88-ci maddəsinin 3-cü bəndində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin növbədənənar sessiyasının gündəliyini müvafiq olaraq onun çağırılmasını tələb edənlər müəyyənləşdirir. Bu gündəlikdəki məsələlərə baxıldıqdan sonra növbədənənar sessiyasının işi bitir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin deputatlığından məhrumetmə və Milli Məclisin deputatlarının səlahiyyətlərinin itirilməsi

Konstitusiyamızın 89-cu maddəsi ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlığından məhrumetmə və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının səlahiyyətlərinin itirilməsi təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı aşağıdakı hallarda mandatından məhrum edilir:

1. Seçkilərin keçirilməsi zamanı səsərin düzgün hesablanmadığı aşkar olunduqda;
2. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığından çıxdıqda və ya başqa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etdikdə;
3. Cinayət törətdikdə və məhkəmənin qanunu hökmü qüvvəyə minmiş olduqda;
4. Dövlət orqanlarında vəzifə tutduqda, din xadimi olduqda, sahibkarlıq, kommersiya və başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olduqda (elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla);
5. Özü imtina etdikdə Milli Məclisin deputatları öz səlahiyyətlərini daimi icra edə bilmədikdə və qanunda nəzərdə tutulmuş digər hallarda onların səlahiyyətləri itirilir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının toxunulmazlığı Konstitusiyamızın 90-cı maddəsi ilə təsbit edilmişdir.

Səlahiyyət müddəti ərzində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının şəxsiyyəti toxunulmazdır.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı səlahiyyəti müddəti ərzində cinayət başında yaxalanma hallarından başqa, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz.

Milli Məclisin deputatı tutula bilməz, onun barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilməz.

Milli Məclisin deputatları axtarışa məruz qala bilməz, şəxsi müayinə edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı cinayət başında yaxalanarsa tutula bilər. Belə olduqda Milli Məclisin deputatını tutan orqan bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna xəbər verməlidir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatının toxunulmazlığına yalnız Azərbaycan Respublikasının Baş prokurorunun təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin qərarı ilə xitam verilə bilər.

Milli Məclisin deputatlarının məsuliyyətə cəlb olunmasına qoyulan qadağanlar

Konstitusiyaya ilə Milli Məclisin deputatları Milli Məclisdəki fəaliyyətinə, səs verməyə və söylədiyi fikrə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilməzlər. Razılığı olmadan onlardan bu hallarla əlaqədar izahat, ifadə tələb edilə bilməz. Bu hal respublikada demokratiya, aşkarlıq və plüralizm üçün şərait yaradır.

Milli Məclisin müəyyən etdiyi ümumi qaydalar

Qanunverici hakimiyyət fəaliyyətini aşağıdakı məsələlərə dair ümumi qaydalarla müəyyən edir.

Bu, konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarından və azadlıqlarından istifadə, bu hüquqların və azadlıqların dövlət təminatından ibarətdir. Həmin məsələyə yalnız Konstitusiyaya qanunu ilə əlavələr edilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçkiləri, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatlarının statusu, referendum məsələlərinə dair qanunlar 83 səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Aşağıdakı məsələlərə dair qanunlar 63 səs çoxluğu ilə qəbul edilir:

1. Məhkəmə quruluşu və hakimlərin statusu, prokurorluq, vəkillik və notariat;

2. Məhkəmə icraatı, məhkəmə qərarlarının icrası;
  3. Bələdiyyələrə seçkilər və bələdiyyələrin statusu;
  4. fəvqəladə vəziyyət rejimi, hərbi vəziyyət rejimi;
  5. Dövlət təltifləri;
  6. Fiziki və hüquqi şəxslərin statusu;
  7. Mülki hüquq obyektləri;
  8. Mülki müqavilələr, nümayəndəlik və varislik;
  9. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyətinin hüquqi rejimi, əsli mülkiyyət hüququ, digər əşya hüququ və ödənişli hüquq;
  10. Ailə münasibətləri, o cümlədən himayəçilik və qəyyumluq;
  11. maliyyə fəaliyyətinin əsasları, vergilər, rüsumlar və ödənişlər;
  12. Bazar iqtisadiyyatının keçidlə əlaqədar əmək münasibətlərinin tənzim edilməsi və sosial təminat;
  13. Cinayətlərin, başqa hüquq pozuntularının müəyyən edilməsi, onların törədilməsinə məsuliyyətin təyin edilməsi;
  14. Müdafiə və hərbi qulluq, dövlət qulluğu, təhlükəsizliyin əsasları, ərazi quruluşu, dövlət sərhədi rejimi;
  15. Beynəlxalq müqavilələrin təsdiqi və ləğvi, rəhbərlik və nəqliyyat işi, statistika, gömrük işi, ticarət işi və birja fəaliyyəti, bank işi, mühasibat və sığortaya dair ümumi qaydalar.
- Bu da onu göstərir ki, qanunvericilik hakimiyyətinə cəmiyyətin daha məsuliyyətli və geniş sahəsi tapşırılmışdır.

Milli Məclisin həll etdiyi ümumi məsələlər

Konstitusiyamızın 95-ci maddəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin həll etdiyi məsələlər təsbit edilmişdir. Həmin maddə ilə Milli Məclisin səlahiyyətinə aid olan məsələlər müəyyənləşdirilmişdir. 95-ci maddədə göstərilən məsələlərin genişliyi və əhatəliliyi Azərbaycanda qanunvericilik hakimiyyətinin geniş səlahiyyətlərə malik olduğunu göstərir.

Milli Məclisin səlahiyyətinə aşağıdakı məsələlərin həlli aiddir.

1. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin işinin təşkili;
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikası diplomatik nümayəndəliklərinin təsis edilməsi;
3. İnzibati ərazi bölgüsü;
4. Dövlətlərarası müqavilələrin təsdiq və ləğv edilməsi;
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi və onun icrasına nəzarət;
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin seçilməsi.

Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hallarda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarının təsdiqi də Milli Məclisin səlahiyyətinə daxildir. Bundan əlavə Respublika Prezidentinin təqdimatlarına əsasən Azərbaycan Respublikasının Baş nazirinin vəzifəyə təyin edilməsinə razılıq verilməsi, eləcə də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikası Apelyasiya məhkəməsi hakimlərinin təyin edilməsi də Milli Məclisin həll etdiyi məsələlərdəndir.

Respublika Prezidentinin təqdimatlarına əsasən Respublikasının Baş Prokurorun vəzifəyə təyin olunması və vəzifədən azad edilməsinə razılıq verilməsi, eləcə də hakimlərin vəzifədən kənarlaşdırılması, Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsi, respublika Milli Bankı İdarə heyəti üzvlərinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi Milli Məclisin həllinə verilir.

Respublika Prezidentinin müraciətinə əsasən müharibə elan edilməsinə və sülh bağlanması məsələlərinə razılıq verilməsi də Milli Məclisin səlahiyyətlərinə daxildir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin impenment qaydasında vəzifədən kənarlaşdırılması Milli Məclisdə müzakirə olunub təsdiq edilir. İmpenment qaydası, prezident vəzifəsini icra edə bilmədikdə, öz ərizəsi ilə tutduğu vəzifədən getmədikdə, qanunu yolla prezidentin vəzifədən kənarlaşdırılmasıdır.

Qanunvericilik təşəbbüsü hüququ

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində qanunvericilik təşəbbüsü hüququ Milli Məclisin deputatlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğuna və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə mənsubdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunların imzalanmaq üçün təqdim olunması müddətlərini aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirmişdir:

1. Qanunlar qəbul edildiyi gündən 14 gün müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə imzalanmaq üçün təqdim edilir.

2. Təcili elan olunan qanun layihəsi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə imzalanmaq üçün qəbul edildiyi gündən 24 saat ərzində təqdim edilməlidir.

Konstitusiyamıza görə, Milli Məclisin aktları aşağıdakı qaydada qüvvəyə minir.

Qanun, Milli Məclisin qərarının özündə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, qanun və qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

MÖVZU 5.2.

İCRA HAKİMİYYƏTİ VƏ ONUN ORQANLARI

Plan:

1. İcra hakimiyyətinin mənsubiyyəti.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin öz səlahiyyətlərini daimi icra edə bilməməsi.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətləri.
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Barnoşov A.M. Teoriə razdeleniə vlaste: stanovlenie, razvitie, primeneniye. Tomsk, 1988.
3. Ələsgərov M.H. Müstəqil Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyası. «Azərbaycan» qəzeti, 26 oktyabr 1995-ci il.
4. Əsgərov Z.A. Hüquqi dövlət Konstitusiyasının formalaşması. Bakı, 1992.
5. Əsgərov Z.A. Hüquqi dövlətin Konstitusiyası hansı prinsiplərə əsaslanmalıdır. «Azərbaycan» qəzeti, 25 oktyabr 1992-ci il.

İcra hakimiyyəti anlayışı

Hüquq ədəbiyyatında icra hakimiyyəti – hüququ tətbiq edən hakimiyyət deməkdir. Yəni qanunvericilik hakimiyyətinin – Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunların icrasını həyata keçirir. İcra hakimiyyətinə qanunları icra etməklə yanaşı həm də qanunvericilik təşəbbüsü hüququ verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 99-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur.

Konstitusiyamız Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməyə namizədlərə aid aşağıdakı tələbləri qoyub:

1. Yaşı 25-dən aşağı olmayan;
2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində 10 ildən artıq daimi yaşayan;
3. Seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan;
4. Ağır cinayətə görə məhkum olunmayan;
5. Başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan;
6. Ali təhsilli, ikili vətəndaşlığı olmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilə bilər.

Prezidentliyə namizədlərə verilən tələblər

Prezidentliyə namizədin yaşının 35-dən aşağı olmaması tələbi onunla izah olunur ki, bu məsul vəzifəyə seçiləcək şəxsin müəyyən həyat təcrübəsi olmalıdır.

Azərbaycan ərazisində 10 ildən artıq daimi yaşamaqlı tələbi onunla izah edilməlidir ki, prezidentliyə namizəd verilmiş şəxs xalqın adətlerini, ənənələrini bilməli, ictimai-siyasi həyatdan baş açmalıdır.

Qalan tələblər onun şəxsi keyfiyyətlərini, mənəvi kamilliyini, cəmiyyətdəki mövqeyinin müəyyən etmək üçün qoyulmuşdur. Həmin tələblərin məzmunu ilə tanışlıqdan aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasında prezident seçilmək istəyənlərə heç də ağır tələblər qoyulmamışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin əsasları

Azərbaycan Respublikasının prezidenti ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir.

Ümumi seçki – seçki sistemidir və seçki hüququ prinsipdir. Bu prinsiplə ölkənin bütün seçmək hüququ verilən vətəndaşlarına fəal seçki hüququ verilmişdir.

Bərabər seçki hüquq – seçicilərə verilən hüquqdur. Seçicilər arasında heç bir ayrı-seçkilik qoyulmur.

Birbaşa seçki hüququ ilə seçicilər prezidentliyə namizədləri birbaşa seçirlər. Bu seçki sistemi də ən demokratik üsuldur. Birbaşa seçkinin nəticələri seçicilərin verdiyi səsərin sayından asılı olaraq qəbul edilmiş seçki sisteminə uyğun müəyyən edilir.

Sərbəst seçmək o deməkdir ki, yəni seçici istədiyi namizədə səs verməkdə azaddır.

Şəxsi və gizli səs vermə isə o deməkdir ki, seçici şəxsin namizədə özü səs verməlidir. Seçicinin əvəzinə kiminsə səs verməsinə yol verilmir.

Səsvermənin gizli şəkildə keçirilməsi seçicinin istədiyi namizədə səs verməsinə və bunun gizli saxlanılmasını təmin etmək məqsədi güdür.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, səsvermədə iştirak edənlərin yarısından çoxunun səs çoxluğu ilə seçilir. Əgər səs çoxluğu səsvermənin birinci dövrəsində toplanmayıbsa, səsvermə günündən sonra ikinci bazar günü səsvermənin ikinci dövrəsi keçirilir. İkinci dövrdə ancaq birinci dövrdə ən çox səs toplamış iki namizəd, yaxud ən çox səs toplamış və öz namizədliyini geri götürmüş namizədlərdən sonra gələn iki namizəd iştirak edir. Beləliklə, səsvermənin ikinci dövrəsində səs çoxluğu toplayan namizəd Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş sayılır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları

Konstitusiyanın 102-ci maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərin yekunları haqqında məlumatı səsvermə günündən sonra 14 gün ərzində Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi rəsmən elan edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçilmiş şəxsin andı

İnkişaf etmiş bir çox ölkələrdə dövlət başçısı seçilmiş şəxs and içir. Bu mərasimlərin keçirilməsi artıq ənənə şəklini almışdır. Əslində bu mərasim yeni seçilmiş dövlət başçısının təqdim edilməsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxsin and içməsi konstitusiyamızın 103-cü maddəsi ilə təsdiq edilmişdir. Həmin maddədə deyilir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçilmiş şəxs Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları haqqında təlimatın elan olunduğu gündən başlayaraq 3 gün ərzində konstitusiya məhkəməsi hakimlərinin iştirakı ilə belə bir and içir: “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əməl edəcəyəm, dövlətin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü qoruyacağıma, xalqa ləyaqətlə xidmət edəcəyəm and içirəm”.

And içdiyim gündən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz səlahiyyətlərinin icrasına başlamış sayılır. And içmə mərasimi adətən televiziya ilə canlı yayımla yayılır. Bu tədbirin çox böyük mənəvi dəyəri vardır. Milyonlarla tamaşaçı içərisində hər cür adam-fəhlə, kəndli, ziyalı, qocalar və gənclər var. Şübhəsiz ki, bu tədbir gənclərdə vətənpərvərlik tədbir tərbiyəsinin formalaşmasında mühüm təsir vasitəsi rolunu da oynayır.

Prezidentin öz səlahiyyətlərini icra edə bilməməsi

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin öz səlahiyyətlərini daimi icra edə bilməməsi məsələləri Konstitusiyanın 104-cü maddəsi ilə müəyyənləşdirilmişdir. Həmin maddədə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti istefa verdikdə, səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə, Konstitusiya ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada vəzifəsindən kənarlaşdırıldıqda vaxtından əvvəl vəzifəsindən getmiş sayılır. Bu o, deməkdir ki, Prezident hansısa obyektiv və ya subyektiv səbəbə görə istefa verdikdə, səhhəti pisləşərək öz səlahiyyətlərini yerinə yetirə bilmədikdə vəzifədən getmiş hesab olunur.

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti istefa verdikdə onun istefa ərizəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə təqdim olunur;

2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi istefa ərizəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin özünün verdiyinə əmin olduğu təqdirdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin istefasının qəbul olunması haqqında qərar qəbul edir. Həmin andan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti istefa verdiyinə görə vəzifədən getmiş sayılır.

3. Əgər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdiyi barədə məlumat verirsə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu fakt aydınlaşdırılması üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin bu barədə qərarını hakimlərin 6 səs çoxluğu ilə qəbul edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi bu faktı təsdiq etməzsə, məsələ bununla bitmiş hesab olunur.

Göründüyü kimi, «vaxtından əvvəl vəzifədən getmiş sayılır», «istefa verdiyinə görə vəzifədən getmiş sayılır» ifadələrində müəyyən fərqlər var. Burada əsas diqqət seçki yolu ilə seçilmiş Prezidentin səlahiyyətlərini yerinə yetirə bilmədiyini tam dəqiqləşdirilməyə yönəlir. Əminlik yarandıqdan sonra onun vəzifədən kənarlaşdırılması məsələsinə qanun çərçivəsində yanaşılır. Bu məsələyə digər tərəfdən iki orqanın-Milli Məclis və Konstitusiya Məhkəməsinin baxması hakimiyyət bölgüsü prinsipi əsasında aparılır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifədən getdikdə onun səlahiyyətlərinin icrası

İnkişaf etmiş bir çox ölkələrin Konstitusiyalarında olduğu kimi bizim Konstitusiyamızda da Azərbaycan Respublikası Prezidenti vəzifədən getdikdə onun səlahiyyətlərinin icrası məsələsi müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, Konstitusiyanın 105-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vaxtından əvvəl və-

zifədən getdikdə üç ay ərzində növbədənənar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçkiləri keçirilir. Bu halda Azərbaycan Respublikasının yeni Prezidenti seçilənədək Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri icra edir. Onu da yadda saxlamaq lazımdır ki, bir çox ölkələrdə yeni prezident seçilənədək prezidenti vitse-prezident – prezidentin müavini əvəz edir. Bu müddət ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edən Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri istefa verdikdə, səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin sədri icra edir. Konstitusiyada göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədrinin icra etməsi mümkün olmadıqda Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərinin başqa vəzifəli şəxs tərəfindən icrası haqqında qərar qəbul edir. Bütün bunlar onu göstərir ki, Respublikanın hakimiyyət orqanında belə gözlənilməz təsadüflər olduqda Konstitusiyamızın 105-ci maddəsinin göstərişlərindən istifadə edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin toxunulmazlığı

Tarix boyu dövlət başçısı hörmət və nüfuz sahibi olmuşdur. Xalq dövlət başçısına qayğı göstərir, onu sevir, onun sağlam, gümrah, müdrik, ağıllı, bacarıqlı olmasını arzulayır. Dövlət başçısının toxunulmazlığının qanunla qorunmasının kökü məhz bununla izah olunmalıdır. Dövlət başçısının toxunulmazlıq hüququnun qorunması xalqın arzu və istəyindən irəli gəldiyinə görə bu fikir Konstitusiyamızda belə ifadə olunmuşdur.

«Azərbaycan Respublikasının Prezidenti toxunulmazlıq hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şərəf və ləyaqəti qanunla qorunur» (maddə 106).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən kənarlaşdırılması

İnkişaf etmiş ölkələrin Konstitusiyalarında olduğu kimi, bizim Konstitusiyamızın 107-ci maddəsində də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən kənarlaşdırılması qaydaları müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ağır cinayət törədikdə, onun Konstitusiya Məhkəməsinin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 30 gün müddətində verilən rəyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında irəli sürülə bilər.

Deməli, əgər Prezident ağır cinayət törədirsə, onun vəzifədən kənarlaşdırılması təşəbbüsü hüququ Konstitusiya Məhkəməsinə verilir. Sonra Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi bu məsələni 30 gün müddətində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında irəli sürür.

Bəs Milli Məclis qarşısında irəli sürülən bu məsələ barədə hansı qayda əsasında qərar qəbul edilə bilər? Bu məsələ ilə əlaqədar Konstitusiyamızın 107-ci maddəsinin 2-ci bəndində deyilir:

«Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının 95 səs çoxluğu ilə qəbul olunmuş qərar əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsindən kənarlaşdırıla bilər». Bu qərarı Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin sədri imzalayır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi həmin qərarın imzalanmasına bir həftə ərzində tərəfdar çıxmazsa, qərar qüvvəyə minmir. Burada belə bir məsələyə diqqət yetirilməlidir ki, Milli Məclisin deputatlarının 95 səs çoxluğu ilə qəbul edilmiş qərarına baxmayaraq, Konstitusiyamız Məhkəmə hakimiyyətinə də çox böyük səlahiyyətlər vermişdir. Bu faktlar, hakimiyyətin üç hissəyə – icra hakimiyyətinə, məhkəmə hakimiyyətinə və qanunvericilik hakimiyyətinə bərabər şəkildə bölündüyünü göstərir.

107-ci maddənin üçüncü bəndində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən kənarlaşdırılması haqqında qərar Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikasının milli məclisinə müraciət etdiyi gündən başlayaraq 2 ay ərzində qəbul olunmuşdur. Bu müddətdə göstərilən qərar qəbul edilməsə, Azərbaycan Respublikasının prezidentinə qarşı irəli sürülmüş ittiham rədd edilmiş sayılır.

Öyrəndiyimiz bu mövzudan "vəzifədən getmək" anlayışı ilə "vəzifədən kənarlaşdırmaq" anlayışının fərqi bilməlisiniz.

Prezident öz səlahiyyətlərini səhhəti ilə əlaqədar daimi icra edə bilmədikdə vəzifədən getmiş sayılır.

Prezident ağır cinayət törədikdə qanunla onu vəzifədən kənarlaşdırırlar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təminatı

Konstitusiyada Azərbaycan Respublikası dövlətinin idarə edilməsinin səmərəli təşkili və dövlətçiliyimizi təmkinləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təminatlar verilməlidir. Həmin təminatlar onu ailənin bir sıra iqtisadi problemlərindən azad edir. Bu da ona dövlətin idarə edilməsinin və dövlət quruculuğu işinin səmərəli təşkilində zəmin yaradır. Bu məsələ konstitusiyamızın 108-ci maddəsində öz əksini belə tapmışdır:

«Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və onun ailəsi dövlət hesabına təmin edilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və onun ailəsinin təhlükəsizliyini xüsusi mühafizə xidmətləri təmin edir»

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin səlahiyyətləri

Azərbaycanın dövlətinin başçısı - Prezident öz fəaliyyətini Konstitusiya ilə ona verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində həyata keçirir.

Azərbaycan respublikasının milli məclisinə seçkiləri təyin edir. Yəni qanunverici orqana seçkilərin Konstitusiyamızın tələbləri əsasında keçirilməsi müəyyən edir.

Azərbaycan respublikasının dövlət büdcəsinin Azərbaycan respublikası milli məclisinin təsdiqinə təqdim edir.

Dövlət iqtisadi və sosial proqramlarını, yəni ölkənin İqtisadiyyatı ilə əlaqədar proqramları təsdiq edir. Sosial problemlərinə bağlı məsələlərin həllinə yönəldilmiş proqramların təsdiqi ilə Prezidentin səlahiyyətlərinə daxil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının baş nazirini vəzifəyə təyin edir. Prezident baş nazir vəzifəsinə irəli sürdüyü şəxs haqqında təqdimat yazır. Milli Məclisin səs çoxluğu ilə razılığı əldə olunduqdan sonra Prezident həmin şəxsi Baş nazir vəzifəsinə təyin edir. Azərbaycan, respublikasının Baş nazirini vəzifədən azad etmək də Azərbaycan, Respublikasının Prezidentinin səlahiyyətlərinə daxildir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin üzvlərini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir. Müəyyən çətinliklər, ziddiyyətlər olduqda və zəruri hallarda Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iclaslarına sədrlik edir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində icra hakimiyyəti üçün nəzərdə tutulmuş xərclər çərçivəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları yaradır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarını ləğv edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları Konstitusiyaya uyğun olmadıqda prezident həmin qərar və sərəncamları ləğv etmək səlahiyyətindən istifadə edir. Eləcə də mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının aktları mövcud qanunvericiliyə uyğun olmadıqda Prezident tərəfindən ləğv edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının ali məhkəməsi və Azərbaycan Respublikasının iqtisadi məhkəməsi hakimlərinin vəzifəyə təyin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti Azərbaycan Respublikası milli məclisinə təqdimat verir. Milli məclisdə səs çoxluğu əsasında bəyənildikdən sonra prezident tərəfindən vəzifəyə təyin edirlər.

Prezident Azərbaycan Respublikasının baş prokurorunun Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin razılığı ilə vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir. Eləcə də Azərbaycan Respublikasının digər məhkəmələrinin hakimlərini də təyin edir.

Azərbaycan Respublikası Milli Bankı İdarə Heyəti üzvlərini milli məclisin razılığı ilə vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatını təşkil edir və onun rəhbərini təyin edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndələrini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir. Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrində və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndələrinin təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə məlumat verir, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndələrini təyin edir və geri çağırır.

Dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlayır, dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələri təsdiq və ləğv olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir və təsdiqnamələri imzalayır.

Referendum təyin edir. Referendum keçirilməsi səlahiyyətini Azərbaycan Respublikası Prezidentinə verilməsi xüsusi əhəmiyyəti kəsb edir. Konstitusiyanın qəbulu, respublikanın tale yüklü problemlərinin həlli kimi məsələlər referendum yolu ilə həll olunur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qanunları, fərmanları imzalayır və dərc edir, eləcə də vətəndaşlıq məsələlərini həll edir.

Azərbaycan dövlətindən siyasi sığınacaq istəyənlərə siyasi sığınacaq məsələlərini həll edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti əfv etmək, dövlət təltifləri ilə təltif etmək, ali hərbi və ali xüsusi rütbələr vermək, ümumi və qismən səfərbərlik elan etmək, habelə səfərbərlik üzrə çağırılanları tərtib etmək səlahiyyətlərinə də malikdir. Prezidentə habelə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının müddətli hərbi xidmətə çağırılması və müddətli hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçuların həyata buraxılması barədə qərarlar qəbul etmək səlahiyyətləri verilmişdir.

Prezident Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurasını yaradır. Azərbaycan Respublikası silahlı qüvvələrinin təyinatı ilə bağlı olmayan vəzifələrin icrasına cəlb edilməsinə razılıq verilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdimat verir. Eləcə də fəvqəladə və hərbi vəziyyət elan edir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə müharibə elan edir və sülh bağlayır.

Bu Konstitusiya ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və Məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilməyən digər məsələləri icra qaydasında həll edir.

Qanunların imzalanması qaydası

Konstitusiyamızın 110-cu maddəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə verilən səlahiyyətlərdən biri də qanunların imzalanmasıdır. Yəni qanunların həqiqi qüvvəyə minməsidir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qanunları ona təqdim olunmuş gündən başlayaraq 56 gün ərzində imzalayır.

Qanun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin etirazına səbəb olarsa, qanunu imzalayıb öz qeydləri ilə birlikdə göstərilən müddət ərzində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə qaytara bilər.

Konstitusiya qanunları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanmazsa, qüvvəyə minmir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 83 səs çoxluğu qəbul edilən qanunları 95 səs çoxluğu ilə, 63 səs çoxluğu ilə qəbul edilən qanunları isə 83 səs çoxluğu ilə yenidən qəbul edərsə, belə qanunlar təkrar səsvermədən sonra qüvvəyə minir.

Hərbi vəziyyət elan edilməsi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası ərazisinin müəyyən hissəsi faktiki işğal olunduqda, xarici dövlət və ya dövlətlər Azərbaycan Respublikasına müharibə elan etdikdə, Azərbaycana qarşı real silahlı hücum təhlükəsi yarandıqda, Azərbaycan Respublikasının ərazisi blokada alınıqda, habelə blokada üçün real təhlükə olduqda Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində bu və ya ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyət elan edir və bu barədə qəbul etdiyi fərmanı 24 saat müddətində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin təsdiqinə verir.

Göründüyü kimi, hərbi vəziyyət aşağıdakı hallarda elan edilir:

1. Azərbaycan Respublikasının ərazisinin müəyyən hissəsi faktiki olaraq işğal olunduqda;
2. Xarici dövlət və ya dövlət Azərbaycan Respublikasına müharibə elan etdikdə;
3. Azərbaycan Respublikasına qarşı real silahlı hücum təhlükəsi yarandıqda;
4. Azərbaycan Respublikası üçün blokada təhlükəsi yarandıqda.

Fövqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ölkədə fəvqəladə vəziyyət tətbiq edə bilməsi səlahiyyətindən aşağıdakı hallarda istifadə edə bilər:

1. Ölkədə təbii fəlakətlər, epidemiyalar, böyük ekoloji və başqa işlər baş verdikdə;
2. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün pozulmasına, dövlətə qarşı qiyama və ya dövlət çevrilişinə yönəldilən hərəkətlər edildikdə;
3. Zorakılıqla müsəyiət olunan kütləvi iğtişəşlər yarandıqda, vətəndaşların həyatı və təhlükəsizliyi və yaxud dövlət təsisatlarının norma fəaliyyəti üçün qorxu törədən digər münəqişələr meydana gəldikdə.

Deməli, yuxarıda sadaladığımız hallarda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ölkənin ayrı-ayrı yerlərində fəvqəladə vəziyyət tətbiq edir və bu barədə qəbul etdiyi fərmanı 24 saat müddətində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin təsdiqinə verir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları

Konstitusiyamızın 113-cü maddəsində deyilir ki, ölkə prezidenti Respublikada ümumi qaydaları fərmanlar verməklə, başqa məsələləri isə sərəncamlar qəbul etməklə həll etmək səlahiyyətlərinə malikdir. Həmin fərman və sərəncamlarda başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa onlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin statusu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yaradır.

Nazirlər Kabineti icra orqanıdır. Prezident Nazirlər Kabinetində icra səlahiyyətlərini həyata keçirmək məqsədi ilə istifadə edir. Elə bu məqsədlə də Nazirlər Kabinetinə status verilmişdir.

Status – latın sözü olub mənası vəziyyət deməkdir. Yəni onun səlahiyyət və hüquq vəziyyəti başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarı icra orqanıdır, ona tabedir və onun qarşısında cavabdehdir. Nazirlər Kabinetinin iş qaydasını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin tərkibi

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin tərkibinə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, onun müavinləri, nazirlər və başqa mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri daxildir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin istefası

Konstitusiyanın 116-cı maddəsinə əsasən yeni seçilmiş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsini tutduğu və səlahiyyətlərini icra etməyə başladığı gün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinə istefa verir. Konstitusiyanın 117-ci maddəsinə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iclasına bir qayda olaraq Azərbaycan Respublikasının Baş naziri sədrlik edir.

Azərbaycan Respublikası Baş Nazirinin təyin edilməsi qaydası

Azərbaycan Respublikası Baş Nazirini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir.

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə namizədlik haqqında təklifi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti onun öz vəzifələrinin icrasına başladığı gündən bir ay və ya Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin istefa verdiyi gündən iki həftə müddətində gec olmayaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim edir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə namizədlik haqqında qərarı həmin namizədlərin təqdim edildiyi gündən bir həftədən gec olmayaraq qəbul edir. Göstərilən qayda pozularsa və ya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdim etdiyi namizədlərin Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə təyin olunmasına üç dəfə razılıq verilməzsə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının baş nazirini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı olmadan təyin edə bilər. Burada Milli Məclisin razılığı olmadan Baş nazirin təyinatı həmin məsələnin operativ həlli və böhranın aradan qaldırılması məqsədi ilə edilir. Digər tərəfdən Nazirlər Kabineti icra orqanı olduğu üçün və Prezident qarşısında cavabdeh olduğu üçün Baş nazirin təyin edilməsini Konstitusiyaya Prezidentə həvalə etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətləri

Konstitusiyamızın 119-cu maddəsi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə aşağıdakı səlahiyyətlər vermişdir:

1. Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir;
2. Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin icrasını təmin edir;
3. Maliyyə-kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir;
4. Dövlət iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir;
5. Dövlət sosial-təminat proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir;
6. Nazirliklərə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına rəhbərlik edir, onların aktlarını ləğv edir;
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin onun səlahiyyətlərinə Aid etdiyi digər məsələləri həll edir.

Nazirlər Kabinetinin rabitə, informasiya, meteorologiya, geologiya, standartlaşdırma sisteminin idarə edilməsini tənzimləyir. Bununla yanaşı, ərzaq, sağlamlığın qorunması, sosial-təminat, əhalinin məşğulluğu, ana və uşaqların qayğısı, mədəniyyət, maarif, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı, ictimai asayişin qorunması, mülkiyyətin qorunması, vətəndaşların hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasını öz səlahiyyətləri əsasında təmin edir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin üzvlüyünə namizədlərə aid tələblər və Nazirlər Kabinetinin üzvlərinə aid tələblər

Konstitusiyamızın 121 və 122-ci maddələrində bu tələblər aşağıdakı kimidir. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə yaşı 30-dan aşağı olmayan, seçkilərdən iştirak etmək hüququna malik, ali təhsilli, başqa dövlət qarşısında öhdəliyi olmayan, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı təyin edilir. Azərbaycan Respublikası Baş Nazirinin müavini, nazir, digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbəri vəzifəsinə yaşı 25-dən aşağı olmayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik, ali təhsilli Azərbaycan vətəndaşı təyin edilir.

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, onun müavinləri, nazirlər, digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri vəzifə tuta bilməzlər, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər, vəzifə maaşından, habelə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldığı vəsaitdən başqa məvacib ala bilməzlər.

Baş nazirin toxunulmazlığı və yerlərdə icra hakimiyyəti

Səlahiyyət müddəti ərzində Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin şəxsiyyəti toxunulmazdır. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri cinayət başında yaxalanma hallarından başqa tutula bilməz, cinayət məsuliyyətinə

cəlb edilə bilməz, onun barəsində məhkəmə tətbiq edilə bilməz, axtarışa məruz qala bilməz, şəxsi müayinə edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri cinayət başında yaxalanarsa tutula bilər. Belə olduqda onu tutan orqan bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna xəbər verməlidir. Baş nazirin toxunulmazlığına yalnız Baş prokurorun təqdimatına əsasın Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən xitam verilə bilər.

Yerlərdə icra hakimiyyətini yerli icra hakimiyyətlərinin başçıları həyata keçirirlər. İcra hakimiyyəti başçılarını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir. Yerli icra hakimiyyətlərinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyən edir.

MÖVZU 5.3.

MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİ, ONUN QURULUŞU VƏ SİSTEMİ

Plan:

1. Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi.
2. Azərbaycan Respublikasında Məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən orqanlar və onların fəaliyyəti.
3. Azərbaycan Respublikasının prokurorluğu.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2002
2. İsmayılov İ. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları. Bakı, 2002
3. Barnoşov A.M. Teoriə razdeleniə vlastey: stanovlenie, razvitie, primeneniye. Tomsk, 1988.
4. Ələsgərov M.N. Müstəqil Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyası. «Azərbaycan» qəzeti, 25 oktyabr 1995.
5. Xropanök V.N. Teoriə qosudarstva i prava. Moskva, 1997.
6. Əsgərov Z.A. Hüquqi dövlətin Konstitusiyası hansı prinsiplərə əsaslanmalıdır. «Azərbaycan» qəzeti, 25 oktyabr 1992.

Məhkəmə hakimiyyəti, onun quruluşu və sistemi

Dövlət və hüquq tarixi elmindən bizə məlumdur ki, cəmiyyətin ən qədim dövlətində, xüsusilə, şərqdə o dövr üçün mövcud qaydaları pozanları məhkəmə yolu ilə cəzalandırırdılar. Ümumiyyətlə cəmiyyətdə məhkəmələrin yaranması, təşəkkülü və inkişafı təqsirkarların ədalətli mühakiməsi və onların ədalətli cəzalandırılması nəticəsinə gətirib çıxarmışdır.

Quldarlıq dövlətlərində ilk dövrlərdə dövlətin idarəetmə funksiyaları ayrılmamışdır. Quldarlar sinfinin eyni orqanları həm idarəetməni həyata keçirir, hərbi qüvvələrə rəhbərlik edir, həm də məhkəmə funksiyalarını icra edirdilər. Lakin dövlətin inkişafı və qəbilə münasibətlərinin aradan qalxması ilə eyni vaxtda məhkəmə orqanı da formalaşmağa başladı. Afina və Roma quldarlıq respublikalarında e.ə. III-I əsrlərdə məhkəmə artıq müdiriyyətdən ayrılmışdır. Məhkəmə kollegiyaları fəaliyyət göstərirdi. Orta əsrlərdə isə antik dövlətlərin məhkəmə quruluşları daha da təkmilləşdi. Orta əsrlərdə məhkəmə sisteminin mərkəzləşməsi və məhkəmənin fəaliyyətin dövlətin rolunun artması mərkəzin hakimiyyətin möhkəmlənməsi monarxiyanın güclənməsi ilə bağlı idi.

Məhkəmə dövlət orqanıdır. Bu orqan məhkəmə ədalət məhkəməsinə həyata keçirməklə müəyyən edilmiş hüquq qaydasını pozan nöqsanlar barəsində dövlət məcburiyyəti tədbirlərini tətbiq etməklə qanunçuluğu qoruyur. Tarixdə məhkəmə dövlətlə bircə yaranıb, lakin dövlət mexanizminin inkişafı ilə, xüsusi dövlət orqanlarının təşkili ilə müstəqil orqana çevrilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə ədalət məhkəməsinə həyata keçirən məhkəmələrin fəaliyyəti qanunçuluğun və hüquq qaydasının hərtərəfli möhkəmləndirilməsinə, cinayət və hüquq pozmaların qarşısının alınmasına yönəldilir. Məhkəmələrin işlərinin təkmilləşdirilməsi və qaydaya salınması Konstitusiyamızda və digər qanunvericilik aktlarında da öz əksini tapmışdır. Belə ki, bu istiqamətdə iş məhkəmə quruluşu haqqında qanunvericilik aktında da göstərilmişdir. Azərbaycanda məhkəmələr, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər mövcud qanunlarla Azərbaycan vətəndaşlarına elan olunmuş və hüquq və azadlıqlarının, dövlət müəssisələrinin, xüsusi mülkiyyətin, idarələrin, təşkilatların, əmək kollektivlərinin, kooperativ təşkilatların və onların birliklərinin, digər ictimai təşkilatların hüquqlarını və mənafələrini qoruyur. Məhkəmələr öz fəaliyyətlərini Konstitusiyamıza və digər qanunlarımıza, əmək intizamına əməl etməklə, dövlət və ictimai vəzifəni vicdanla yerinə yetirmək, vətəndaşların hüququna, şərəf və ləyaqətinə, Vətənə hörmət ruhunda qururlar.

Konstitusiyamızın 125-ci maddəsi məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinə həsr edilmişdir. Həmin maddədə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini aşağıdakı adları sadalanan məhkəmələr həyata keçirirlər:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya məhkəməsi;
2. Azərbaycan Respublikasının Ali məhkəməsi;

3. Azərbaycan Respublikasının Apelyasiya məhkəməsi;
4. Azərbaycan Respublikasının ümumi məhkəmələri;
5. İxtisaslaşdırılmış məhkəmələr;

Azərbaycanda məhkəmə hakimiyyəti Konstitusiyaya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsilə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələrlə həyata keçirilir. Dövlət idarəçiliyi ilə əlaqədar qanunların icrasına Konstitusiyaya məhkəməsində baxılır. İdarələrin, təşkilatların və müəssisələrin qlobal mübahisəli məsələləri də iqtisad məhkəmələrində həll edilir. Digər məhkəmələr öz vəzifələrini aşağıdakı yolla həyata keçirirlər.

1. Məhkəmə iclasında mülki işlərə baxmaq və həll etməklə;
2. Məhkəmə iclasında cinayət etməkdə təqsirli şəxslər barəsində qanunla müəyyən edilmiş cəza tədbirlərini tətbiq etməklə, yaxud təqsirli olmayanlara bəraət qazandırmaqla.

Hakimliyə namizədlərə aid tələblər

Azərbaycan Respublikasında hakim olmaq istəyənlər hansı tələblərə cavab verməlidirlər?

1. Yaşı 30-dan aşağı olmamalıdır;
2. Seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olmalıdır;
3. Ali hüquq təhsili olmalıdır;
4. Hüquqşünas ixtisası üzrə 5 ildən artıq iş stajı olmalıdır;
5. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmalıdır;
6. Hakimlər heç bir başqa seçkili və təyinatlı vəzifə tuta bilməzlər;
7. Elmi, pedaqoji yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər;
8. Siyasi partiyalara üzv ola bilməzlər, vəzifə maaşından, habelə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldığı vəsaitdən başqa məvəcib ala bilməzlər.

Yuxarıda sadalanan tələbləri təhlil etdikdə aydın olur ki, insanın taleyini həll etmək çətin, mürəkkəb və məsuliyyətlidir. 30 yaşında normal inkişafı insan yetkin ağıla və geniş dünyagörüşünə malik olur. Ali təhsil həmin sahənin nəzəri məsələlərinə bələd olmaq üçün gərəkdir. Beş ildən çox həmin sahə üzrə iş etimadının tələb olunması həmin şəxsin bir mütəxəssis kimi formalaşması üçün vacib şərtədir. Siyasi partiyalarda olmaması tələbi, dünya təcrübəsində özünü artıq doğruldu. Güc strukturlarında işləyənlərin hər hansı bir siyasi partiyaların mənafeyini müdafiə etmə ixtiyarları yoxdur. Elmi pedaqoji və yaradıcılığından başqa fəaliyyətlə məşğul olmağa icazə verilməsi onların daha səmərəli fəaliyyətlərinə təminat yaratmaq üçündür.

Hakimlərin müstəqilliyi ədalət mühakimələrinin həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri və şərtləri

O Konstitusiyamıza görə hakimlər müstəqildir heç kəsə tabe deyillər hər kəsin qarşısında cavabdeh deyildir. Yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedirlər. Hakimlər səlahiyyətləri müddətində dəyişilməzdir. Konstitusiyamız hakimlərdən işlərə qərəzsiz ədalətlə tərəflərin hüquq bərabərsizliyinə faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxmağı tələb edir.

Azərbaycanda ədalət mühakiməsi vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir. Yəni ədalət məhkəməsində heç bir ayrı seçkilik nəzərə alınmır. Günahkarlar ancaq qanunla mühakimə olunurlar.

Bunun məhkəmələrdə işlərin icrasının açıq aparılır. İşə qapalı iclasda baxılmasına o haqda icazə verilir ki məhkəmə ancaq icranın dövlət peşə və kommersiya sirrinin açılmasına səbəb olmasını güman edir ya da vətəndaşlarının şəxsi və ya ailə həyatının müxtəlifliyini qoruyub zəruriyyətinin mövcudluğunu müəyyən edir.

Məhkəmə icrasının istənilən mərhələsində müdafiə hüququ müəyyən olunur.

Konstitusiyaya görə ədalət məhkəməsi təqsirsizlik prezumsiyasına əsaslanır.

Prezumsiya - latın sözü olub mənası praesumptio - güman ehtimal etməkdir. Həmin vəziyyətdə təqsiri qanunla müəyyən olunmuş qaydada sübut edilməyindən müttəhim təqsirsiz sayılır. Təqsirsizlik prezumsiyası cinayət prosesinin mühüm demokratik prinsiplərindən biridir. Bu hal şəxsiyyətin hüquqlarının müdafiəsini təmin edir, əsassız ittiham və məhkum olunması istisna edir. Bu prinsip müttəhimin konstitusiyada təsdiq edilmiş müdafiə hüququdur. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə icraatı Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və müvafiq yerin əhalisinin çoxluq təşkil etmə hissəsinin dilində aparılır. İşin iştirakçısı olub məhkəmə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxslərin işin materialları ilə tam tanış olmaq, məhkəmədə tərcüməçi vasitəsi ilə iştirak etmək və məhkəmədə ana dilində çıxış etmək hüququ təmin edilir.

Hakimlərin toxunulmazlığı

Hakim – Azərbaycan Respublikasında məhkəmə orqanının tərkibinə qanunla müəyyən edilmiş qaydada seçilmiş vəzifəli şəxsdir.

Əsas qanunumuzda hakimlərin toxunulmazlığı təsdiq edilmişdir. Bu ona görə edilmişdir ki, qanunların aliliyi, qanunların pozulmazlığı təmin olunur.

Hakim cinayət məsuliyyətinə yalnız qanunda nəzərdə tutulan qaydada cəlb oluna bilər. Hakimlərin səlahiyyətlərinə hansı hallarda xitam verilməlidir?

Hakimlərin səlahiyyətlərinə yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş əsaslara və qaydalara müvafiq surətdə xitam verilməlidir. Yəni hakimlərin vəzifədən kənarlaşdırılması təşəbbüsünü hakimlər cinayət törətdikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Ali məhkəməsinin rəyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında irəli sürə bilər. Müvafiq rəyi Azərbaycan Respublikasının Ali məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəşısından sonra 30 gün müddətində təqdim etməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya məhkəməsi, Azərbaycan Respublikası Ali məhkəməsi və Azərbaycan Respublikasının Apelyasiya məhkəməsi hakimlərinin işdən kənarlaşdırılması haqqında qərar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 83 - səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Məhkəmənin qəbul etdiyi qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya məhkəməsi

Konstitusiyamızın 130-cu maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya məhkəməsi 9 hakimdən ibarətdir. Konstitusiyaya məhkəməsi hakimləri hansı qayda əsasında və necə təyin olunurlar?

Konstitusiyaya məhkəməsinin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir. Konstitusiyaya məhkəməsi hansı məsələləri həll etmək hüququna malikdir?

Konstitusiyaya məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Ali məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun, Naxçıvan MR-sı Milli Məclisinin sərəşusu əsasında aşağıdakı məsələləri həll edir:

1. Azərbaycan Respublikası qanunlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarının, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarlarının, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər kabinetinin qərar və sərəncamlarının, Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğunu;

2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin qərarlarının, Mərkəzi icra Hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarının Azərbaycan Respublikası qanunlarına uyğunluğunu.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya məhkəməsi digər məsələlərin də həllini təmin edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Ali məhkəməsinin qərarlarının qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğuna baxır və həll edir. Eləcə də bələdiyyə aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına, Respublika Prezidentinin fərmanların, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına (eləcə də Naxçıvan MR-nin Konstitusiyasına, qanunlarına və Naxçıvan MR-sı nazirlər kabinetinin qərarlarına) uyğunluğuna baxır və həll edir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minməmiş dövlətlərarası və hakimiyyətlərarası müqavilələrinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğuna nəzarət edir.

130-cu maddənin 7-ci bəndində göstərir ki, Naxçıvan MR Konstitusiyasının qanunlarının Naxçıvan MR Ali Məclisinin qərarlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğu məsələlərinə baxır. Konstitusiyaya məhkəməsi Naxçıvan MR qanunlarının, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər kabinetinin Qərarlarının Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğunluğuna baxır. Eləcə də Naxçıvan MR Nazirlər kabinetinin qərarlarının Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin qərarlarına uyğunluğuna baxır və həll edir.

Konstitusiyaya məhkəməsi qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyətlər bölgüsü ilə bağlı mübahisələrə baxır və həll edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Ali məhkəmənin, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun, Naxçıvan MR Ali məclisinin sərəşusu əsasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını və qanunlarını şərh edir. Onu da qeyd edək ki, Konstitusiyası və digər sərəşularını filosoflar yazırlar, jurnalistlər, pubşinistlər hüquqşünaslar izah və şərh edə bilərlər. Bu izah və şərhlərin heç bir hüquqi qüvvəsi olmur.

Əsas qanunumuzda göstərilir ki, Konstitusiyaya məhkəməsinin öz səlahiyyətinə dair qəbul etdiyi qərarlar Azərbaycan Respublikası ərazisində məcburi qüvvəyə malikdir.

Azərbaycan Respublikası Ali məhkəməsi

Konstitusiyamıza görə hakimiyyət bölgüsündə məhkəmə hakimiyyətinin özünə məxsus xüsusi çəkisi var. Yəni qanunlara əməl edilməsi, qanunların aliliyinin təmin edilməsi eləcə də cəmiyyətin qanunlarla idarə edilməsi məsələləri məhkəmə hakimiyyətinin üzərinə düşür. Konstitusiyamız məhkəmələrinin hüquqlarını,

vəzifələrini müəyyən etmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 31-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Ali məhkəməsi ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmənin icrasına aid edilən mülki cinayət və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanıdır.

1. Kasasiya qaydasında ədalət mühakiməsini həyata keçirir.
2. Məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahlar verir.

Azərbaycan Respublikası Ali məhkəməsinin hakimlərinin Azərbaycan respublikası prezidentin təqdim ilə Azərbaycan Respublikasının Milli məclisi təyin edir.

Azərbaycan Respublikasının Apelyasiya məhkəməsi

Məhkəmələrin işinə nəzarəti həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının iqtisad məhkəməsinin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir. Hazırda bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə iqtisad məhkəməsinin rolu və əhəmiyyəti daha da artır.

Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu

Prokurorluq (prokuroro) - latın sözü olub qayğısına qalırım, təmin edirəm, qarşısını alıram deməkdir. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda eyni cür və dürüst icrasına və tətbiq olunmasına nəzarət edir.

Prokurorluq hansı vəzifələri həyata keçirir?

1. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət işi başlayır və istintaq aparır və ona prosessual rəhbərlik edir və qanunlara riayət etməsini təmin edir.

2. Məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə edir.

3. Məhkəmədə iddia qaldırır (ərizə verir), mülki və iqtisadi mübahisələrə dair işlərə baxılmasında iddiaçı kimi iştirak edir.

4. Məhkəmə qərarlarından protest edir.

Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu ərazi və ixtisaslaşdırılmış prokurorların Azərbaycan Respublikası Baş Prokuroruna tabeliyinə əsaslanan vahid mərkəzləşdirilmiş orqandır.

Respublikanın Baş Prokurorunu Milli Məclisin razılığı ilə Respublika Prezidenti vəzifəyə təyin edir. Baş prokurorun müavinlərini, respublika ixtisaslaşdırılmış prokurorlarına rəhbərlik edən prokurorları, Naxçıvan MR-nın prokurorunu Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun təqdimatı ilə Respublika Prezidenti vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir. Ərazi və ixtisaslaşdırılmış prokurorların Azərbaycan Respublikası Prezidentinin razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir.

Əlavə: 07 dekabr 1999-cu ildə Prokurorluq haqqında qanunun 8-ci maddəsində Prokurorluğun sistemi və təşkili aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilib:

1. Azərbaycan Respublikasının Baş prokurorluğu;
2. Azərbaycan Respublikasının Hərbi prokurorluğu;
3. Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat prokurorluğu;
4. Naxçıvan MR-nın prokurorluğu;
5. Rayon (şəhər) prokurorları;
6. Hərbi və nəqliyyat ixtisaslaşdırılmış prokurorları;

MÖVZU 6.

ƏMƏK HÜQUQUNUN ƏSASLARI

Plan:

1. Əmək hüququnun anlayışı və predmeti.
2. Əmək müqaviləsinin anlayışı və əhəmiyyəti.
3. Əmək müqaviləsinin bağlanması qaydası.
4. Əmək müqaviləsinin xitam verilməsi əsasları.
5. İşçinin təşəbbüsü ilə əmək müqaviləsinin pozulması.
6. İşgötürənin təşəbbüsü ilə əmək müqaviləsinin ləğv edilməsi.
7. Tərəflərin iradəsindən asılı olmayan hallarda əmək müqaviləsinə xitam verilməsinin əsasları.
8. İş vaxtı.
9. İstirahət vaxtı.
10. Əmək və icra intizamı.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2002.
2. İsmayılov M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və hüquqlarının əsasları. Bakı, Qanun, 2002.
3. Rəsulov M., Qasimov A., İsmayılov İ. Əmək hüququ. Bakı, 1996.
4. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. 1999.

1. Əmək hüququnun anlayışı və predmeti

İstənilən cəmiyyətin maddi əsasını insanların əmək fəaliyyəti təşkil edir. Əmək insanların yaşaması üçün əbədi tibbi şəraitdir. İnsan bütün kəşflərinə, əldə etdiyi nailiyyətlərinə görə ilk növbədə əməyə minnətdar olmalıdır.

İstehsalat iştirakçıları arasında yaranan münasibətlər hüquqla tənzim edilir. Əmək hüquq normaları əmək prosesinin özünü deyil, insanların əmək fəaliyyəti prosesində yaranan münasibətləri məhz tənzim edir.

Ümumi hüquq nəzəriyyəsindən məlumdur ki, hüququn sahələrə və institutlara ayrılması üçün başlıca meyar vardır. Bunlardan 1-si hüquqi nizamlaşmanın predmeti, digəri isə metodudur. Məhz bu iki meyar hüquq sisteminin sahələrə bölünməsi üçün əsasdır. Hər hansı hüquq sahəsinin predmeti dedikdə onun öyrəndiyi ictimai münasibətlərin dairəsi başa düşülür. Hüquqi tənzimlənmənin metodu dedikdə isə həmin hüquq sahəsinin tənzim etdiyi ictimai münasibətlərə təsir üsulları başa düşülür. Məhz hüquqi tənzimlənmə predmetinə və metoduna görə hüquq sahələri bir-birindən fərqləndirilir.

Əmək hüququnun predmetini əmək münasibətləri təşkil edir. Hüququn müstəqil sahəsi kimi əmək hüququ vətəndaşların əməyə olan qabiliyyətinin realizəsi zamanı yaranan ictimai əmək münasibətlərini tənzim edir. Bu münasibətlər əmək hüququnun subyektləri olan işçi və işgötürən arasında yaranır.

Əmək hüquq münasibəti iştirakçılarının bir-birindən nə iqtisadi və nə də başqa asılılığı yoxdur. Onlar öz istəklərinə görə tərəfdaş –kontragent seçən bərabərhüquqlu subyektlərdir. Yalnız bu subyektlərin qarşılıqlı surətdə iradələri ifadə edildikdə və mənafevləri razılaşıdırıldıqda istehsal vasitələrinin işçi qüvvəsi ilə birləşməsi prosesi mümkün ola bilər. Lakin belə birləşmə öz növbəsində birgə fəaliyyətin vahid məqsədə və iradəyə - rəhbərin iradəsinə tabe olmağı nəzərdə tutur. Əmək hüquq münasibəti subyektlərinin göstərilən tabeçiliyi birgə kollektiv əməyin tətbiqi ilə əlaqədardır. Asılı deyildir, əmək kollektivinin tamhüquqlu üzvüdür və qanun, habelə bağlamış olduğu fərdi müqavilə şərtləri müstəqil məsuliyyət daşıyır.

Beləliklə, əmək hüquq münasibətləri subyektlərinin qarşılıqlı münasibəti əmək prosesində müəyyən asılılıq və tabeçiliklə bərabərliyin üzvü surətdə uzlaşması ilə səciyyələnir.

2. Əmək müqaviləsinin anlayışı və əhəmiyyəti

a) Əmək müqaviləsinin anlayışı. Əmək müqaviləsi əmək hüquq dilində əsasən üç aspektdə öyrənilir.

1. Vətəndaşların Konstitusiyaya əmək hüququnun realizəsinin forması, yəni fəhlə və ya qulluqçularının əməyi haqqında saziş kimi;

2. Əmək hüquq münasibətlərinin yaranmasının və müəyyən müddətdə mövcud olmasının əsası, yəni hüquqi fakt kimi;

3. Əmək hüququnun xüsusi hissəsinin bir institutu, yəni işçilərin işə qəbulu, başqa işə keçirilməsi və işdən çıxarılmasını tənzim edən hüquq normalarının sistemi kimi öyrənilir.

Vətəndaşların Konstitusiyada təsbit edilmiş əmək hüququnun realizəsinin əsas forması əmək müqaviləsidir. Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 5-ci açıq tərfi verilmişdir. Orada deyilir ki, əmək müqaviləsi – işgötürənlə işçi arasında fərdi qaydada bağlanan əmək münasibətlərinin əsas şərtlərini, tərəflərin hüquq və vəzifələrini əks etdirən yazılı müqavilədir. Bu müqaviləyə görə işçi daxili əmək nizam qaydalarına tabe olmaqla müəyyən ixtisas dərəcə və ya vəzifə üzrə iş görməyi öhdəsinə götürür, işgötürən isə işçiyə əmək haqqı verməyi və əmək qanunvericiliyində və tərəflərin sazişində nəzərdə tutulmuş iş şəraitini təmin etməyi öhdəsinə götürür.

Deməli, əmək müqaviləsi iki tərəfli əqd olub, konkret şəxsin konkret müəssisə ilə həmin istehsalda işçinin əməyi haqqında sazişdir. Bundan başqa əmək müqaviləsi əmək hüquq münasibətinin yaranmasının əsasını və mövcud olmasının forması kimi müqavilə tərəflərinin hüquq və vəzifələrini müvafiq əmək hüquq münasibəti subyektlərinin hüquq və vəzifələri ilə sıx bağlayır.

b) Əmək müqaviləsinin əhəmiyyəti. Hər bir əmək müqaviləsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onun hüquqi əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl ondadır ki, əməyin tətbiqi üzrə hüquq münasibətlərinin yaranması və inkişafı üçün lazımdır.

1. Əmək müqaviləsi konkret işgötürənlə işçi arasında əmək münasibətlərinin yaranması üçün əsasdır;

2. Əmək hüquq münasibəti bağlanmış əmək müqaviləsinin qüvvədə olduğu vaxt ərzində mövcuddur. Əmək müqaviləsi tərəfindən qarşılıqlı hərəkətlərinin müəyyən olunması üçün hüquqi əsasdır;

3. Əmək müqaviləsi mövcud əmək qanunvericiliyinə uyğun surətdə tərəfləri müəyyənləşdirərək rəsmiləşdirilir;

4. Əmək müqaviləsi əmək hüquq münasibətlərinin subyektivi olan hər bir işçinin mövcud əmək kollektivində iş yerini və peşə, yaxud ixtisas üzrə vəzifəsini birləşdirir. Bundan başqa, əmək müqaviləsi işçinin mövcud əmək şəraitini fərdiləşdirir ki, bu da fəhlə və qulluqçunun vəziyyətini ağırlaşdıran, yaxud pisləşdirən halların qarşısının alınmasında böyük rol oynayır.

3. Əmək müqaviləsinin bağlanma qaydası

Əmək müqaviləsi bağlanarkən heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilməməlidir. Əmək Məcəlləsinin 42-ci maddəsində deyilir ki, əmək müqavilələri sərbəst bağlanır. Heç kəs əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz. Əmək müqaviləsinin tərəflərindən biri işgötürən, digəri isə işçidir.

15 yaşına çatmış hər bir şəxs kimi əmək müqaviləsinin tərəfi ola bilər. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs hesab edilmiş şəxslə əmək müqaviləsi bağlanıla bilməz. Tam fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs işgötürənlə ola bilməz.

Əmək müqaviləsinin məzmunu dedikdə isə tərəflərin hüquq və vəzifələrinin həcmi müəyyənləşdirən bütün şərtlərin məcmusu başa düşülür. Bu şərtlər aşağıdakılardan ibarətdir:

a) bilavasitə qanunvericiliklə müəyyən olunan şərtlər;

b) tərəflərin sazişi ilə müəyyən edilən şərtlər.

Bilavasitə qanunvericiliklə müəyyən edilən şərtlər dedikdə, tərəflərin iradəsindən asılı olmayan və dəyişdirilə bilməyən şərtlər anlaşılır. Məsələn, iş vaxtının müddəti, istirahət vaxtının, məzuniyyətin minimum müddəti, əmək haqqının minimum məbləği və s. qabaqcadan qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir. Qanunvericiliklə müəyyən edilən şərtlər əmək müqaviləsinin tərəfləri olan işgötürənin və işçilərin təşəbbüsü ilə dəyişdirilə bilməz. Bu şərtlər tərəflərin hər ikisi üçün məcburi xarakter daşıyır, yəni onlar həmin şərtlərlə əməl etməyə borcludurlar.

Tərəflərin sazişi ilə müəyyən olunan şərtlər mahiyyətinə görə iki yerə bölünür:

a) zəruri şərtlər (bəzən buna məcburi şərtlər də deyilir);

b) əlavə şərtlər.

Adından da göründüyü kimi, zəruri şərtlər olmadan əmək müqaviləsi bağlana və real əmək hüquq münasibəti yarana bilməz.

Əmək Məcəlləsinin 43-cü maddəsinin 2-ci bəndində deyildiyi kimi, əmək müqaviləsində mütləq aşağıdakı əsas şərtlər və məlumatlar göstərilməlidir:

a) işçinin soyadı, atasının adı və ünvanı;

b) işgötürənin adı, ünvanı;

c) işçinin iş yeri, vəzifəsi (peşəsi);

ç) əmək müqaviləsinin bağlandığı və işçinin işə başlamalı olduğu gün;

d) əmək müqaviləsinin müddəti;

e) işçinin əmək funksiyası;

ə) işçinin əmək şəraitinin şərtləri – iş və istirahət vaxtı, əmək haqqı və ona əlavələr, əmək məzuniyyətinin müddəti, əməyin mühafizəsi, sosial və digər sığorta olunması;

f) tərəflərin əmək müqaviləsi üzrə qarşılıqlı öhdəlikləri;

d) tərəflərin müəyyən etdiyi əlavə şərtlər barədə məlumatlar.

Tərəflərin sazişi ilə müəyyən edilən şərtlərdən biri də əlavə şərtlərdir. Bu şərtlər olmadan da əmək müqaviləsi bağlanıla bilər. Əmək müqaviləsinin əsas şərtləri tərəflərin mühafizəsindən asılıdır. Lakin bu şərtlər işçinin vəziyyətini qüvvədə olan əlavə şərtlərə: işə qəbul zamanı sınaq müddətinin müəyyən olunması, mənzil sahəsinin verilməsi, işçinin uşağına uşaq bağçasında yer verilməsi, işçiyə bağçılıq və bostançılıq üçün torpaq sahəsi verilməsi və s. daxildir.

Əmək müqaviləsi yazılı formada bağlanır. Müqavilə qabaqcadan müddəti müəyyən edilmədən (müddətsiz) və ya 5 ilədək müddətə (müddətli) bağlanıla bilər.

4. Əmək müqaviləsinin xitam verilməsi əsasları

Əmək hüquq münasibətlərinin xitam olunması ilə əlaqədar qanunvericilikdə müxtəlif terminlər işlədilir. Məsələn, tərəflərin sazişi, tərəflərdən birinin təşəbbüsü, əmək müqaviləsinin tərəfi olmayıb, lakin müəyyən səlahiyyətə malik xüsusi orqanların təşəbbüsü və nəhayət işçinin vəfat etməsi ilə əlaqədar əmək hüquq münasibətləri xitam olunur, yəni əmək müqaviləsinə xitam verilir. Əmək müqaviləsinin pozulması «termini dedikdə isə» əmək hüquq münasibətlərinin tərəflərindən birinin təşəbbüsü ilə xitam olunması anlaşılır. «İşdən çıxarılma» termini ilə «əmək müqaviləsinin xitam olunması» termini məzmunu etibarlı ilə bir-birinə uyğundur. «Xitam olunma» daha geniş anlayış olub, özündə həm pozulmanı, həm «işdən çıxarılmanı», həm də hadisə kimi digər əsasları daxil edir.

Bununla bərabər nə işdən çıxarılmanı nə əmək müqaviləsinin pozulması, nə də xitam edilməsini işçinin işdən kənar edilməsi ilə səhv salmaq olmaz. İşçinin işdən kənar edilməsinə Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda yalnız buna vəkil edilən orqanların təklifi ilə yol verilə bilər. İşdən kənar etmə bir qayda olaraq müvəqqəti xarakter daşıyır və işçiyə işləmədiyi üçün əmək haqqı verilməsinin dayandırılmasına səbəb olur. Bir qayda olaraq işçinin həmin işdə qalması və ya cinayətdə iştirakı faktı istintaqın gedişinə maneçilik törədə biləcəyi hallarda onun işdən kənar edilməsinə səbəb olur.

Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 68-ci maddəsinə əmək müqaviləsinə xitam verilməsinin əsasları aşağıdakılardır:

a) Tərəflərdən birinin təşəbbüsü;

b) əmək müqaviləsinin müddətinin qurtarması;

c) əmək şəraitinin şərtlərinin dəyişdirilməsi;

ç) müəssisənin mülkiyyətçisinin dəyişməsi ilə əlaqədar yeni mülkiyyətçi tərəfindən müəssisənin işgötürmənin (rəhbərinin), onun müdirlərinin baş mühasibin və bilavasitə idarəetmə funksiyasını yerinə yetirən digər struktur bölmələrin əmək müqavilələrinə mülkiyyətçinin dəyişməsi ilə əlaqədar xitam verilə bilər.

d) tərəflərin iradəsindən asılı olmayan hallar;

e) tərəflərin əmək müqaviləsində müəyyən etdiyi hallar.

5. İşçinin təşəbbüsü ilə əmək müqaviləsinin pozulması

Əmək Məcəlləsinin 69-cu maddəsində əmək müqaviləsinin işçi tərəfində ləğv edilməsi qaydası müəyyən edilmişdir. Qanuna görə işçi bir təqvim ayı qabaqcadan işgötürəni yazılı ərizəsi ilə xəbərdar etməklə əmək müqaviləsinə ləğv edə bilər. Ərizə verildiyi gündən bir təqvim ayı bitdikdən sonra işçi işə çıxmaq və son haqq-hesabının aparılmasını tələb etmək hüququna malikdir. Bu halda işə götürülən işçinin tələblərini yerinə yetirməyə borcludur.

İşçi yaşa, əlilliyə görə təqaüdə çıxdıqda, təhsilini davam etdirmək üçün müvafiq təhsil müəssisəsinə daxil olduqda, yeni yaşayış yerinə köçdükdə, başqa işgötürənlə əmək müqaviləsi bağladıqda və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallarda ərizəsində göstərdiyi gün əmək müqaviləsi ləğv edilə bilər.

Əmək müqaviləsinə ləğv etmək barədə ərizə vermiş işçi xəbərdarlıq müddəti bitənədək istədiyi vaxt ərizəsini geri götürə və ya onu etibarsız hesab etmək barədə işgötürənə yeni ərizə verə bilər. Bu halda əmək müqaviləsi ləğv edilə bilməz. Bu şərtlə ki, işgötürən həmin vəzifəyə (peşəyə) yeni işçinin götürülməsi barədə işçiyə rəsmi qaydada yazılı xəbərdarlıq etməmiş olsun. Əmək müqaviləsi bu maddə ilə (69-cu maddə) müəyyən

edilmiş qaydalara əməl olunmaqla ləğv edildikdən sonra işçinin əvvəlki ərizəsinin geri götürmək və ya onu etibarsız hesab etmək barədə edilən müraciətin hüquqi qüvvəsi yoxdur.

İşçi ərizəsində əmək münasibətlərini dayandırmaq istədiyi günü göstərməyibsə, xəbərdarlıq müddəti bitənədək bu maddə ilə (69-cu maddə) müəyyən edilmiş əsasla əmək müqaviləsinin ləğv edilməsinə yol verilmir.

İşçi məzuniyyət hüququndan istifadə etməklə ona müvafiq iş ilinə görə məzuniyyətin verilməsi və məzuniyyət müddətinin qurtardığı gündən əmək müqaviləsinin ləğv edilməsi xahişi ilə işəgötürənə ərizə verə bilər. İşçi məzuniyyət müddəti bitənədək əmək müqaviləsinin ləğv edilməsi barədə ərizəsinin geri götürə və ya onu etibarsız hesab etmək barədə işəgötürənə yazılı müraciət edə bilər. Bu halda işçinin xahişi təmin edilməlidir.

6. Əmək Məcəlləsinin 70-ci maddəsində işəgötürən tərəfindən əmək müqaviləsinin ləğv edilməsinin əsasları təsbit edilmişdir

Əmək müqaviləsi işəgötürən tərəfindən aşağıdakı əsaslarla ləğv edilə bilər;

- a) müəssisə ləğv edildikdə;
  - b) işçilərin sayı və ya ştatları ixtisar edildikdə;
  - c) peşəkarlıq səviyyəsinin, ixtisasının (peşəsinin) kifayət dərəcədə olmadığına görə işçinin tutduğu vəzifəyə uyğun gəlmədiyi barədə səlahiyyətli orqan tərəfindən müvafiq qərar qəbul edildikdə;
  - ç) işçi özünün əmək funksiyasını və ya əmək müqaviləsi üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə.
- Bunlardan əlavə işçi əmək vəzifələrini kobud şəkildə pozduqda əmək müqaviləsi işəgötürən tərəfindən pozula bilər. Aşağıdakı hallar işçi tərəfindən əmək vəzifələrinin kobud şəkildə pozulması hesab edilir:
- a) Özünün xəstəliyi, yaxud qohumunun xəstələnməsi və ya vəfat etməsi istisna olunmaqla heç bir üzrlü səbəb olmadan bütün iş günü işə gəlməməsi;
  - b) Alkoqollu içkilər, narkotik, toksik və digər zərərli maddələr qəbul edərək sərxoş vəziyyətdə işə gəlməsi, habelə işə gəldikdən sonra iş yerində həmin içkiləri və ya maddələri qəbul edərək sərxoş vəziyyətdə olması;
  - c) Təqsirli hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində mülkiyyətçiyə maddi ziyan vurması;
  - ç) təqsirli hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində əməyin mühafizəsi qaydalarını pozaraq iş yoldaşlarının səhhətinə xəsarət yetirməsi və ya onların bu səbəbdən həlak olması;
  - d) Qəsdən istehsal, kommersiya və ya dövlət sirrini yayması və ya bu sarrin gizli saxlanması üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməməsi;
  - e) Əmək fəaliyyəti zamanı yol verdiyi kobud səhvlər, müəssisənin və ya mülkiyyətçinin qanuni mənafeyinə ciddi xələl gətirməsi;
  - ə) Əmək funksiyasını pozduğuna görə əvvəllər işəgötürən tərəfindən verilmiş intizam tənbehindən nəticə çıxarmayaraq altı ay ərzində təkrarən əmək funksiyasını pozması;
  - f) iş vaxtı ərzində bilavasitə iş yerində inzibati hüquqpozmalara və ya cinayət tərkibi olan ictimai-təhlükəli əməllərə yol verməsi.

7. Tərəflərin iradəsindən asılı olmayan hallarda əmək müqaviləsinə xitam verilməsinin əsasları

Tərəflərin iradəsindən və ya istəyindən asılı olmayaraq əmək müqaviləsinə aşağıdakı hallarda xitam verilir:

- a) İşçi hərbi və ya alternativ xidmətə çağırıldıqda;
  - b) Əvvəllər müvafiq işdə (vəzifədə) çalışan işçinin işinə (vəzifəsinə) bərpa edilməsi barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi (qərarı) olduqda;
  - c) Qanunvericiliklə daha uzun müddət müəyyən edilməyibsə, əmək qabiliyyətinin fasiləsiz olaraq altı aydan çox müddətə tam itirilməsi ilə əlaqədar işçi əmək funksiyasını yerinə yetirə bilmədikdə;
  - ç) İşçinin azadlıqdan məhrum edilmə, azadlıqdan məhrum etmədən islah işləri (islah işlərinin iş yerində çəkilməsi istisna edilməklə), müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə və yaxud vəzifədən çıxarma cəzasına məhkum edildiyi barədə məhkəmənin hökmü qanuni qüvvəyə mindikdə;
  - d) Məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı ilə işçinin fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq edildikdə;
  - e) işçi vəfat etdikdə.
- Əgər qanunsuz və ya əsassız işdən çıxarılmaq işçi işinə bərpa olunması üçün məhkəmə iddia ərizəsi ilə müraciət edərsə və məhkəmə tərəfindən iddiası təmin olunaraq işinə (vəzifəsinə) bərpa olunması haqqında

qətnamə (qərar) qəbul edilərsə, onda işəgötürən tərəfindən məhkəmənin qətnaməsi (qərarı) dərhal icra edilərək o, əvvəlki vəzifəsinə və ya razılığı ilə başqa vəzifəyə (işə) bərpa olunmalıdır.

8. İş vaxtı

Əmək hüquq üçün o xarakterikdir ki, iş vaxtı əmək münasibətlərinin ünsürü kimi çıxış edir və hüquqi cəhətdən tənzim edilir. Əmək hüququ üzrə iş vaxtı dedikdə, işçinin kollektiv və fərdi əmək müqaviləsinə, habelə daxili əmək nizam qaydalarına uyğun surətdə işəgötürənin sərəncamlarının və əmək öhdəliklərinin (vəzifələrinin) yerinə yetirilməsinə sərf olunan vaxt başa düşülür. Məhz bu vaxt hüquqi cəhətdən tənzim edilir.

Əmək hüququ üzrə iş vaxtına belə bir tərif də vermək olar ki, iş vaxtı işçinin əmək müqaviləsinə və daxili əmək nizam qaydalarına uyğun olaraq işəgötürənin sərəncamında olduğu və əmək vəzifələrini yerinə yetirdiyi vaxtdır. İş vaxtının növləri və tənzimlənməsi qaydaları aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Tam iş vaxtı və onun müddəti.

Tam iş vaxtı müddəti Əmək Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş həftəlik və gündəlik iş saatları ərzində işçilərin əmək funksiyasını yerinə yetirməsi üçün müəyyən edilmiş zamandır. Gündəlik normal iş vaxtının müddəti səkkiz saatdan artıq ola bilməz. Gündəlik iş vaxtına uyğun olan həftəlik normal iş vaxtının müddəti 40 saatdan artıq müəyyən edilə bilməz.

2. Həftəlik tam iş vaxtının müəyyən edilməsi.

Bir qayda olaraq, iki istirahət günü olan beşgünlük iş həftəsi müəyyən edilir. İstehsalın, işin, xidmətin və əmək şəraitinin xarakterindən asılı olaraq işəgötürən və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həftəlik tam iş vaxtının müddəti çərçivəsində altıgünlük iş həftəsi müəyyən edə bilər. Altıgünlük iş həftəsində həftəlik norma 40 saat olduqda gündəlik iş vaxtının müddəti yeddi saatdan, həftəlik norma 36 olduqda, iş vaxtının müddəti 6 saatdan və həftəlik norma 24 saat olduqda gündəlik iş vaxtının müddəti 4 saatdan çox ola bilməz.

3. Qısaldılmış iş vaxtı.

İşçilərin ayrı-ayrı kateqoriyalarına, onların yaşı, səhhəti, əmək şəraiti, əmək funksiyasının xüsusiyyətləri və digər hallar nəzərə alınaraq Əmək Məcəlləsi ilə və müvafiq normativ hüquqi aktlarla, habelə əmək müqaviləsinin, kollektiv müqavilənin şərtləri ilə qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilə bilər. Qısaldılmış iş vaxtının müddəti həftə ərzində 16 yaşadək işçilər üçün 24 saatdan, 16 yaşdan 18 yaşadək işçilər və 1-ci və 2-ci qrup əlil olan işçilər üçün, həmçinin habelə və yaşayarmadək uşağı olan qadınlar üçün 36 saatdan artıq olmamalıdır.

4. Əmək şəraiti zərərli olan işlərdə çalışan işçilər üçün iş vaxtının qısaldılmış müddəti.

Əmək şəraiti fiziki, kimyəvi, bioloji və habelə insanın sağlamlığı üçün zərərli olan digər ağır istehsalat amilləri mövcud olan əmək şəraitli istehsalatlarda, peşə və vəzifələrdə çalışan işçilərə həftədə 36 saatdan çox olmayan qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilir. Həmin istehsalatların peşə və vəzifələrin siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir.

5. Natamam iş vaxtı.

Əmək Məcəlləsinin 94-cü maddəsinin tələbinə görə əmək müqaviləsi bağlanarkən, habelə əmək münasibətləri prosesində işçi ilə işəgötürənin qarşılıqlı razılığı ilə natamam iş vaxtı natamam iş günü, yaxud natamam iş həftəsi müəyyən edilə bilər. Natamam iş vaxtının müddəti və onun qüvvədə olduğu zamanın – ayının, ilin davamiyyəti tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir.

İşçinin səhhəti və fizioloji vəziyyəti (hamiləlik, əlillik), habelə xroniki xəstəliyi olan uşağının və digər ailə üzvünün səhhəti müvafiq tibbi rəyə görə əmək funksiyasının natamam iş vaxtında yerinə yetirilməsini tələb edərsə, habelə 14 yaşına çatmamış, yaxud 16 yaşınadək əlil uşağı olan qadınlara ərizələrilə işəgötürən natamam iş vaxtı (iş günü, yaxud iş həftəsi) müəyyən edilməlidir.

Bir qayda olaraq tam olmayan iş vaxtı işçinin xahişi ilə müəyyən olunur. Əgər belə bir iş vaxtının tətbiq olunmasının təşəbbüskarı işəgötürən olarsa, onda o, bu barədə işçini ən azı iki ay qabaqcadan xəbərdar edilməlidir.

Natamam iş vaxtı barəsində əmək müqaviləsi bağlanması işçilər üçün əmək hüquqları barəsində hər hansı məhdudlaşdırmaya səbəb olmur. Natamam iş vaxtında işləyən şəxslər ümumi qayda üzrə məzuniyyət hüququndan tam istifadə edirlər. Bu şəxslərin əmək stajla ümumi əsaslarla hesablanır, yəni işlənmiş faktiki müddəti onların ümumi və fasiləsiz əmək stajına daxil edilir.

Natamam iş vaxtında işləyən şəxslərin iş (növbə) vaxtı müddəti bir qayda olaraq 4 saatdan, beş və altı günlük iş həftəsinin müddəti müvafiq olaraq 20-24 saatdan az olmamalıdır.

9. İstirahət vaxtı

Əmək hüququ üzrə istirahət vaxtı dedikdə, işçinin öz əmək vəzifələrini yerinə yetirməkdən azad olunduğu və öz mülahizəsinə görə istədiyi vaxt başa düşülür. İstirahət vaxtını iki əlamət xarakterizə edir. Birinci əlamət odur ki, işçi bu zaman öz əmək vəzifələrini yerinə yetirməkdən azad olunur və ikinci əlamət isə budur ki, işçi həmin vaxtdan məhz öz mülahizəsinə görə istədiyi kimi istifadə edir. İstirahət vaxtının aşağıdakı növləri vardır:

1. İş günü ərzində olan fasilələr;
2. İş günü arası (növbəarası) fasilələr;
3. Həftəlik istirahət günü;
4. Bayram günləri və məzuniyyətlər.

Əmək Məcəlləsinin 103-cü maddəsində istirahət və nahar üçün fasilənin hüquqi cəhətdən tənzim edilməsi təsbit edilmişdir. Maddədə göstərilir ki, iş günü (növbəsi) ərzində işçilərə istirahət və nahar etmək üçün fasilə verməlidir. Fasilənin verilməsi vaxtı və davamiyyəti müəssisədaxili intizam qaydaları, növbə cədvəlləri və ya əmək müqaviləsi, kollektiv müqavilə ilə müəyyən edilir. Əmək şəraitinin xarakterinə görə işi dayandırmaqla fasilənin vaxtını və davamiyyətinin müəyyən etmək mümkün olmadıqda işçiyə nahar etməyə şərait yaratmalıdır.

İşçinin bir iş günü ilə növbəti iş günü arasındakı gündəlik istirahət vaxtı azı 12 saat olmalıdır. Növbəti iş vaxtı rejimində işçilərin istirahət vaxtının müddəti müvafiq növbə cədvəlləri ilə tənzimlənir. İstirahət və nahar fasilələrin müddəti iş vaxtına daxil edilmir. İstirahət və nahar istirahətlərindən işçi öz mülahizəsi ilə istədiyi kimi istifadə edə bilər.

Hər bir işçiyə həftələr arası fasiləsiz istirahət günlərində istifadə etməyə şərait yaradılmalıdır. Həftələrarası istirahət günlərinin sayı beşgünlük iş həftəsində iki gün, altıgünlük iş həftəsində isə bir gün olmalıdır. Həftəlik fasiləsiz istirahət müddəti 42 saatdan az olmamalıdır.

10. Əmək və icra intizamı

Əmək intizamı hər bir ümumi işin, hər bir birgə əməyin ən zəruri şərtlərindən biridir. Hər bir birgə əmək işçilərlə işəgötürənlərin ümumi qəbul olunmuş intizama tabe olmalarını tələb edir. Əmək hüquq elmi əmək intizamını hüquqi kateqoriya kimi öyrənir və tənzim edir.

Əmək qanunvericiliyinə görə müəssisələrdə əmək müqavilələri habelə bağlanmış kollektiv müqavilələr üzrə tərəflərin öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi, əmək qanunvericiliyinin tələblərinin gözlənilməsi və əmək intizamının təmin edilməsi məqsədilə müəssisə daxili intizam qaydaları qəbul edilə bilər.

Əmək Məcəlləsinin 183-cü maddəsində deyilir. Müəssisə daxili intizam qaydalarına, bir qayda olaraq, aşağıdakılar daxil edilir:

- a) Müəssisənin adı, təşkilatı-hüquqi forması, fəaliyyət növü, hüquqi ünvanı;
- b) İş vaxtının nahar və digər istirahət fasilələrinin başladığı və qurtardığı saatlar;
- c) Növbə cədvəlləri və onun tənzimlənmə qaydaları;
- ç) Əmək şəraitinin təmin edilməsi qaydaları;
- d) Əmək və icra intizamının, əmək vəzifələrinin yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsində fərqlənmiş işçilərin, əmək kollektivlərinin mükafatlandırılması şərtləri və qaydaları;
- e) Əmək və icra intizamını pozmuş işçilərə əlavə intizam tənbehi tətbiq edilməsinin şərtləri və qaydaları.

Əmək və icra intizamının pozulmasına görə intizam məsuliyyəti və onun növləri.

İşəgötürən və işçi müəyyən edilmiş vəzifələrini yerinə yetirmədikdə və ya hüquqlarından sui-istifadə etdikdə, yaxud əmək müqaviləsi üzrə öhdəliklərini icra etmədikdə intizam məsuliyyətinə, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda isə digər məsuliyyətə cəlb edirlər.

İşçi əmək funksiyasını tam və ya qismən yerinə yetirmədikdə, yaxud keyfiyyətsiz yerinə yetirdikdə, işçi əsas vəzifələrini yerinə yetirmədikdə, həmçinin əmək müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş vəzifələrini, müəssisədaxili intizam qaydalarını pozduqda işəgötürən ona aşağıdakı intizam tənbehlərindən birini verə bilər:

- a) Təhmət vermək;
- b) Sonuncu xəbərdarlıqla şiddətli təhmət vermək;
- c) Kollektiv müqavilələrdə nəzərdə tutulmuşdursa, aylıq əmək haqqının 1/4-i məbləğindən çox olmamaq şəraitilə cərimə etmək;
- ç) Əmək müqaviləsini bu məcəllənin 70-ci maddəsinin «ç» bəndi ilə ləğv etmək, yəni işçi özünə əmək funksiyasını və ya əmək müqaviləsi üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə.

İşəgötürən intizam tənbehini verərkən işçinin şəxsiyyətini, kollektivdə nüfuzunu, peşəkarlıq səviyyəsini, onun törətdiyi xətanın xarakterini nəzərə almalıdır. Yuxarıda sadalanan intizam tənbehlərindən hər hansı biri tətbiq olunmadan işçiyə yazılı və şifahi qaydada xəbərdarlıq edilə bilər. Xəbərdarlıq intizam tənbehi sayılmır.

İntizam tənbehinin verilməsi qaydaları.

İntizam tənbehi verilməmişdən əvvəl işəgötürən işçidən yazılı izahatın verilməsini tələb edir. İşçinin yazılı izahat verməkdən imtina etməsi ona intizam tənbehi verilməsini istisna etmir.

İntizam tənbehi, işçi tərəfindən əmək və ya icra intizamının pozulduğu aşkar edildiyi gündən bir ay keçənədək verilə bilər. İşçinin xəstə olduğu, yaxud məzuniyyətdə, ezamiyyətdə olduğu vaxt həmin müddətə daxil edilmir.

İntizam xətasının törədildiyi gündən altı ay keçdikdən sonra işçiyə intizam tənbehi verilə bilməz. Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yəni yoxlanılmasının, təftişinin aparılmasının nəticələri ilə aşkar edilmiş vəzifə hüquq pozması ilə bağlı intizam xətalmasına görə işə işçiyə həmin xətdən törədildiyi gündən bir il keçdikdən sonra intizam tənbehi verilə bilməz. Cinayət işi üzrə icraatı bu müddətə daxil edilmir.

İntizam tənbehi yalnız işçi ilə əmək müqaviləsi bağlamaq, onun şərtlərini dəyişdirmək və ona xitam vermək səlahiyyətinə malik olan işgötürən tərəfindən verilə bilər.

MÖVZU 7.

MÜLKİ HÜQUQUN ƏSASLARI

Plan:

1. Mülki hüququn anlayışı və predmeti. Mülki hüquq münasibətləri. Mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri.
2. Fiziki şəxsin mülki hüquq və mülki fəaliyyət qabiliyyəti.
3. Mülki hüquqda əqd anlayışı və əqdin icra olunma formaları. Müqavilələr və öhdəliklər Müqavilə anlayışı.
  - Öhdəlik anlayışı.
  - Öhdəliklərin icra yeri.
  - Öhdəliyin icrası müddəti.
  - Öhdəliklərin icrası müddətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2002.
2. İsmayılov İ. «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları». Bakı, Qanun, 2002.
3. Mülki hüquq (dərslük). Bakı, 2002.
4. «Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2000.

1. Mülki hüququn anlayışı və predmeti. Mülki hüquq münasibətləri. Mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri

Mülki hüquq Azərbaycan Respublikasının hüquq sahələrindən biridir. Bu hüquq sahəsi hüquqi şəxslər arasında, fiziki şəxslərlə hüquqi şəxslər arasında, fiziki şəxslərlə fiziki şəxslərin özləri arasında yaranan əmlak və qeyri-əmlak münasibətlərini nizama salır. Əmlak münasibətləri dedikdə əmlak, əşya, istehsal vasitələri və başqa maddi vasitələr üzrə olan ictimai münasibətlər anlaşılır.

Qeyri-əmlak münasibətləri dedikdə insanın özünəməxsus olan həyatı, sağlamlığı, şərəfi, ləyaqəti, həmçinin müəlliflik hüququna aid ictimai münasibətləri nəzərdə tutulur.

Beləliklə, Mülki qanunvericilik mülki hüquq münasibətləri subyektlərinin hüquqi vəziyyətini, mülkiyyət hüququnun və başqa əmlak hüquqlarının əmələ gəlməsi əsaslarını və həyata keçirilmə qaydasını müəyyənləşdirir, müqavilə və digər öhdəlik münasibətlərini, habelə sair əmlak münasibətlərini və onlarla bağlı olan şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyir.

Mülki hüquqla nizama salınan əmlak münasibətləri iki nişanəsi ilə xarakterizə edilir. Birinci münasibətdə iştirak edən tərəflərin əmlaklarının özlərinə məxsusluğu, ikinci tərəflərin hüquq bərabərliyi. Belə ki, mülki münasibətdə iştirak edən hər bir subyektin özünə məxsus əmlakının, əşyasının, alət vəsaitinin və sairənin olması və hüquqi cəhətdən biri-digərinə tabe olmaması bu hüquq sahəsinin əsas tələbləridir.

Qeyri-əmlak münasibətləri isə insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üçün vacib təminatdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsində göstərilir ki, insanların qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmə hüquqları var və dövlət bu hüquq və azadlıqların müdafiəsinə təminat verir.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsi mülki hüquq sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin qanunla qorunmasını təsbit edir. Göstərilir ki, insanların mülkiyyət hüququ vardır, mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir, mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur.

Mülki hüquq sahəsində yaranan münasibət iştirakçıları üçün qarşılıqlı hüquq və vəzifələr müəyyən edilir, bu münasibətlər mülki hüquq münasibətləri adlanır. Mülki hüquq münasibətləri aşağıdakı normativ aktlarla nizama salınır:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
  2. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi;
  3. Prezident, Milli Məclis və Nazirlər Kabineti tərəfindən verilən qanun, sərəncam və qərarlarla.
- Sadalanan və digər hüquqi normativ aktlar Azərbaycan Mülki qanunvericiliyini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 5-ci maddəsində deyilir ki, istər sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan, istərsə də məşğul olmayan hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslər mülki hüquq münasibətlərinin

subyektləri ola bilər. Mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri öz hüquq və vəzifələrini vicdanla həyata keçirməyə borcludurlar.

2. Fiziki şəxsin mülki hüquq və mülki fəaliyyət qabiliyyəti

Mülki münasibətdə şəxs hüquq və vəzifə əldə etməsi üçün onun hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti olmalıdır. Fiziki şəxsin mülki hüquq qabiliyyəti insanın mülki hüquqlara malik olmaq və mülki hüquq vəzifələri daşımaq qabiliyyətidir. Bütün fiziki şəxslərin mülki hüquq qabiliyyəti eyni dərəcədə tanınır. Fiziki şəxsin hüquq qabiliyyəti onun doğulduğu an əmələ gəlir və ölümü ilə xitam edilir. Beynin fəaliyyətinin dayanması ölüm anı sayılır.

Fiziki şəxs hüquq qabiliyyətindən məhrum edilə bilməz.

Fiziki şəxsin mülki hüquq fəaliyyət qabiliyyəti şəxsin öz hərəkətləri ilə mülki hüquqlar əldə etmək və həyata keçirmək, özü üçün mülki vəzifələr yaratmaq və icra etmək qabiliyyətidir.

Fiziki şəxsin mülki hüquq fəaliyyəti, o, yetkinlik yaşına, yəni 18 yaşına çatdıqda tam həcmdə əmələ gəlir. 7 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların (azyaşlılar) fəaliyyət qabiliyyəti yoxdur. 7 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların məhdud fəaliyyəti vardır. 16 yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayan əmək müqaviləsi üzrə işləyirsə və ya valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya qəyyumun razılığı ilə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olursa, tam fəaliyyət qabiliyyətli sayıla bilər. Hər iki valideynin, övladlığa götürənlərin və qəyyumun razılığına əsasən qəyyumçuluq və himayəçilik orqanının qərarı ilə belə razılıq olmadıqda isə məhkəmənin qərarı ilə yetkinlik yaşına çatmayan tam fəaliyyət qabiliyyətli sayılır.

Valideynlər, övladlığa götürənlər və himayəçi tam fəaliyyət qabiliyyətli sayılmış yetkinlik yaşına çatmayanın öhdəlikləri üçün, o cümlədən onun ziyan vurmaları nəticəsində əmələ gəlmiş öhdəliklər üçün məsuliyyət daşıyırlar.

18 yaşına çatana qədər nikaha girməyə qanunun yol verdiyi halda, 18 yaşına çatmamış fiziki şəxs nikaha girdiyi vaxtdan tam həcmdə fəaliyyət qabiliyyəti əldə edir. Nikah bağlanması nəticəsində əldə edilmiş fəaliyyət qabiliyyəti nikahın 18 yaşına çatana qədər pozulduğu halda da tam həcmdə saxlanılır.

Ağıl zəifliyi və ya ruhi xəstəlik nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşməyən və ya öz hərəkətlərinə rəhbərlik edə bilməyən şəxslər də məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayıla bilər. Onlar üzərində qəyyumluq müəyyənləşdirilir. Fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayılmış fiziki şəxsin adından əqdləri onun qəyyumu bağlayır. Fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayılmış şəxsin sağaldığı və ya sağlamlıq vəziyyətinin xeyli yaxşılaşdığı halda məhkəmə onu fəaliyyət qabiliyyətli sayır. Onun üzərində müəyyənləşdirilmiş qəyyumluq məhkəmə qərarına əsasən ləğv edilir.

3. Mülki hüquqda əqd anlayışı və əqdin icra olunma formaları. Müqavilələr və öhdəliklər

Mülki hüquq münasibətlərinin yaranması üçün vacib olan hüquqi faktlar ayrı-ayrı münasibətlərin əmələ gəlməsi, dəyişməsi, xitam edilməsi ilə əlaqədar olur. Qanun bu hüquqi faktların sırasına əqdləri aid edir. Mülki qanunvericiliyə görə əqd mülki hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsinə dəyişdirilməsinə və ya xitamına yönəldilmiş birtərəfli, ikitərəfli və ya çoxtərəfli iradə ifadəsidir. Əqdlər birtərəfli və müqavilə şəklində (ikitərəfli və ya çoxtərəfli) ola bilər.

Məsələn: Müəyyən əmlakın əldə edilməsi üçün qarşılıqlı saziş, müəllifin özünəməxsus məəyyən incəsənət əsərini müqavilə əsasında satması və sairə əqdin bağlanması üçün göstərilən təşəbbüs müxtəlif üsullarla edilə bilər. Buna əqdin icra olunma forması deyilir. Əqd yazılı və ya şifahi formalarda icra edilə bilər. Bu tərəflərin arzusundan asılıdır.

Lakin elə əqdlər var ki, onlar mütləq yazılı formada icra edilməlidir. Bu yazılı formaya əməl edilməsi münasibətdə iştirak edən tərəflərin maraqları üçün daha əlverişlidir, ona görə ki, borclu öz vəzifələrini icra etməkdən boyun qaçırdığı halda kreditorun öz hüquqlarının təmin edilməsi üçün tədbirlər qəbul etməsini asanlaşdırır. Əqdin yazılı forması iki qaydada olur, sadə yazılı formada, hansında ki, tərəflər öz aralarında yazılı saziş, yaxud müqavilələr bağlayırlar və öz imzaları ilə onu təsdiq edirlər. İkinci forma – əqdin notariat qaydasında qeydi və təsdiqidir.

Sadə yazılı formada bağlanan əqdlər

Maddədə göstərilir ki, sadə yazılı formalı əqdin etibarlı olması üçün əqddə iştirak edən şəxslərin imzaları kifayətdir. Notariat qaydasında təsdiqlənməsi tələb edilən əqdlər istisna olmaqla, aşağıdakı əqdlər sadə yazılı formada bağlanmalıdır:

1. Hüquqi şəxslərin öz arzularında və fiziki şəxslərlə əqdləri;

2. Fiziki şəxslərin öz arzularında müəyyənləşdirilmiş minimum əmək haqqı miqdarından azı 50 dəfə çox olan məbləğə, qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda isə əqdin məbləğindən asılı olmayaraq, bağladığı əqdlər.

Əqdin notariat formasına riayət edilməməsinin nəticələri.

Maddədə göstərilir ki, əqdin notariat formasına riayət edilməməsi onun etibarsızlığına səbəb olur. Bu cür əqd əhəmiyyətsiz sayılır. Əgər tərəflərdən biri tamamilə və ya qismən icra etmişsə, digər tərəf isə əqdin notariat qaydasında təsdiqlənməsindən boyun qaçırırsa, əqdi icra etmiş tərəfin tələbi ilə məhkəmənin əqdi etibarlı saymaq ixtiyarı vardır. Bu halda əqdin sonradan notariat qaydasında təsdiqlənməsi tələb edilmir.

Əqdin notariat qaydasında təsdiqlənməsindən əsassız boyun qaçıran tərəf əqdin bağlanmasının ləngidilməsi nəticəsində dəyən zərərin əvəzini digər tərəfə ödəməlidir.

Müqavilə anlayışı

Mülki qanunvericiliyə görə mülki hüquq və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi, dəyişdirilməsi və ya xitamı haqqında iki və ya bir neçə şəxsin razılaşması müqavilə sayılır.

Müqavilələrə iki və çoxtərəfli əqdlərə dair qaydalar tətbiq edilir.

Fiziki və hüquqi şəxslər azad surətdə müqavilələr bağlaya və bu müqavilələrin məzmununu müəyyənləşdirə bilərlər. Müqavilə şərtləri tərəflərin istəyi ilə müəyyənləşdirilir. Tərəflərdən birinin hazırda olan əmlakı bütünlüklə və ya onun bir hissəsini digər tərəfə verməyi notariat qaydasında təsdiqlənməlidir.

Müqaviləyə görə tərəf öz vəzifələrinin icrası müqabilində haqq və ya digər qarşılıqlı əvəz olmalıdır, həmin müqavilə əvəzli sayılır.

Müqaviləyə görə bir tərəf digər tərəfdən haqq və ya digər qarşılıqlı əvəz almadan ona olmalıdır, həmin müqavilə əvəzli sayılır.

Müqaviləyə görə bir tərəf digər tərəfdən haqq və ya digər qarşılıqlı əvəz almadan ona nə isə verməyi öhdəsinə götürürsə, həmin müqavilə əvəzsiz sayılır. Müqavilənin icrası tərəflərin razılaşması ilə müəyyənləşdirilmiş qiymət üzrə ödənilir.

Müqavilənin qüvvəsi

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 399-cu maddəsinə görə müqavilə bağlandığı andan qüvvəyə minir və tərəflər üçün məcburi olur. Müqavilədə nəzərdə tutula bilər ki, müqavilənin qüvvədə olma müddətinin qurtarması tərəflərin müqavilə üzrə öhdəliklərinin xitamına səbəb olur. Belə şərtin olmadığı müqavilə öhdəliyin icrasının qurtarmasının həmin müqavilədə müəyyənləşdirilmiş anına qədər qüvvədə sayılır.

Tərəflər müqavilənin bütün mühüm şərtləri barəsində tələb olunan formada razılığa gəldikdə, müqavilə bağlanmış sayılır.

Öhdəlik anlayışı

Öhdəlik-mülki hüquq münasibətidir. Milli Məclisin 385-ci maddəsinə əsasən öhdəliyə əsasən bir şəxs (borclu) başqa şəxsin (kreditorun) xeyrinə müəyyən hərəkəti etməlidir. Məsələn, pul ödəməli, əmlak verməli, iş görməli, xidmətlər göstərməli və i. s. və ya müəyyən hərəkətdən çəkinməlidir, kreditorun isə borcludan vəzifəsinin icrasını tələb etmək hüququ vardır.

Öz məzmunundan və xarakterindən asılı olaraq, öhdəlik tərəflərdən hər birinin üzərinə digər tərəfin hüququna və əmlakına xüsusi qayğı göstərmək vəzifəsini qoya bilər. Öhdəliyin əmələ gəlməsi üçün onun iştirakçıları arasında müqavilə olmalıdır.

Öhdəlikdə onun tərəflərindən hər biri kreditor və ya borclu kimi bir şəxs və ya eyni zamanda bir neçə şəxs iştirak edə bilər.

Öhdəlikləri icra edərkən tərəflər müqavilənin yerinə yetirilməsinə zəmin yaratmaq üçün birgə hərəkət etməli və müqavilənin məqsədinə çatmağa maneçilik törədə biləcək və ya öhdəliklərin icrasını təhlükəyə məruz qoya biləcək hər cür hərəkətlərdən çəkinməlidir.

Öhdəliklərin icrası yeri

Mülki qanunvericiliyə əsasən öhdəliklərin icrası yeri, əgər qanunla və ya müqavilə ilə ayrı qayda müəyyənləşdirilməyibsə və ya öhdəliyin mahiyyətindən ayrı qayda müəyyənləşdirilməyibsə və ya öhdəliyin mahiyyətindən ayrı qayda irəli gəlmirsə tərəflərin iradəsi ilə müəyyənləşdirilir. Əgər öhdəliyin icrası yeri müəyyənləşdirilməyibsə, icra aşağıda göstərilən yerlərdə həyata keçirilməlidir:

1. Torpaq sahəsinin, binanın, qurğunun və ya digər daşınmaz əmlakın verilməsi öhdəliyi üzrə əmlakın olduğu yerdə;

2. Öhdəlik müəyyən əşyanın verilməsindən ibarətdirsə – müqavilənin bağlandığı an həmin əşyanın olduğu yerdə;

3. Bütün digər öhdəliklər üzrə – borclunun yaşayış yerində, borclu hüquqi şəxsdirsə – öhdəlik münasibətinin əmələ gəldiyi vaxt onun olduğu yerdə.

Öhdəlik borclunun istehsal müəssisəsində əmələ gəldikdə, əgər müəssisə onun yaşayış yerində deyildirsə, borclunun müəssisənin olduğu yerdə icra edilir.

Yalnız borclunun göndərmə xərclərini öz öhdəsinə götürdüyünə əsaslanmaqla təyinat yerinin öhdəliyin icrası yeri olduğu qənaətinə gəlmək olmaz.

Öhdəliyin icrası müddəti

Mülki qanunvericiliyə görə əgər öhdəliyin icrası müddəti təyin edilibsə, kreditor müddət çatanadək onun icrasını tələb edə bilər. Əgər öhdəliyin icrası müddəti təyin edilməyibsə və ya şəraitə görə onu təyin etmək mümkün deyildirsə, kreditor öhdəliyin dərhal icrasını tələb edə bilər, borclu isə onu əqləbatan müddətdə icra etməyə borcludur.

Əgər öhdəlik onun icrası gününü və ya icra edilməli olduğu vaxt dövrünü nəzərdə tutursa və ya müəyyənləşdirməyə imkan verirsə, öhdəlik həmin gün və ya bu cür dövr ərzində istənilən an icra edilməlidir.

Aqləbatan müddətdə icra edilməmiş öhdəliyi, eləcə də icra müddəti tələbetmə anı ilə müəyyənləşdirilmiş öhdəliyi borclu kreditorun icra tələbini irəli sürdüyü gündən 7 (yeddi) gün müddətində icra etməyə borcludur, bu şərtlə Mülki qanunvericilikdən, öhdəliyin şərtlərindən, işgüzar adətlərdən və ya öhdəliyin mahiyyətindən icranı başqa müddətdə həyata keçirmək vəzifəsi irəli gəlməsin.

Əgər öhdəliyin icrası müddəti hər hansı şərtin baş verməsindən asılıdırsa, öhdəlik həmin şərtin başverdiyi gündən icra edilməlidir.

Öhdəliklərin icrası müddətlərinin müəyyənləşdirilməsi

Qanunlarda, məhkəmə qərarlarında və əqdlərdə göstərilən öhdəliklərin icrası müddətlərinin və tarixlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün aşağıdakı qaydalar qüvvədə olur:

1. Əgər müddətin başlanmasını hadisə və ya günün an, o cümlədən müqavilənin bağlanması müəyyənləşdirirsə, hadisənin baş verdiyi və ya onun çatdığı gün müddətin hesablanması üçün nəzərə alınır;
2. Əgər müddətin başlanmasını günün başlanğıcı müəyyənləşdirirsə, müddətin hesablanması zamanı həmin gün hesaba alınır (yaş hesablanarkən doğum günü üçün eyni qayda qüvvədə olur);
3. Əgər müddət günlərlə hesablanırsa, o, sonuncu günün axırında bitir;
4. Əgər müddət həftələrlə, aylarla və ya bir neçə ayı əhatə edən dövrlə –illə, yarı illə, rüblə hesablanırsa, o, sonuncu həftənin və ya sonuncu ayın axırında bitir.

Əgər aylarla hesablanan müddətin sonuncu ayında onun bitməsini müəyyənləşdirən gün yoxdursa, müddət həmin ayın sonuncu gününün axırında bitir.

Yarım illik müddət dedikdə altı aylıq müddət, rüblük müddət dedikdə üç aylıq müddət, yarım aylıq müddət dedikdə on beş günlük müddət başa düşülür.

Əgər müddəti uzatmaq lazımdırsa, yeni müddət əvvəlki müddətin qurtardığı andan hesablanır.

Aylarla və ya illərlə hesablanan müddətin fasiləsiz müəyyənləşdirildiyi hallarda ay 30 günə ilə isə 365 günə bərabər olur.

Ayın başlanğıcı dedikdə onun birinci günü, ayın ortası dedikdə on beşinci günü və ayın axırı dedikdə sonuncu günün başa düşülür.

Əgər öhdəliyi müəyyən gündə və ya müddət ərzində icra etmək zəruridirsə, müəyyən gün və ya müddətin sonuncu günü şənbə və bazar gününə və ya öhdəliyin icrası yerində hamılıqla qəbul olunmuş bayram gününə düşürsə, onların əvəzinə növbəti iş günü hesaba alınır.

MÖVZU 8.

AİLƏ HÜQUQUNUN ƏSASLARI

Plan:

1. Ailə hüququn anlayışı və predmeti.
2. Nikahın anlayışı. Nikahın bağlanma şərtləri və qaydaları.
3. Nikahın xitam edilməsi
4. Nikahın etibarsız hesab edilməsi.
5. Ər-arvadın hüquq və vəzifələri.
6. Valideynlərin və uşaqların aliment vəzifələri.
7. Övladlığa götürmə.
8. Qəyyumluq və himayəçilik.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı, «Hüquq» nəşriyyatı, 2000.
2. Q.İ.Manayev. Ailə hüququ. Bakı, 1999
3. Resensev V.A. Semeynoe provo. M.,1917.
4. Oridoroqa M.T. Rastorjenie braka. M., Qosizdat, 1958.
5. İsmayılov İ.İ. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları. Bakı, Qanun, 2002.
6. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı: "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2010.

1. Ailə hüququn anlayışı və predmeti

Ailə hüququ vahid hüququnun müstəqil bir sahəsi olub nikahdan, qohumluqdan, uşaqları övladlığa və daimi tərbiyəyə götürməkdən əmələ gələn şəxsi, yəni qeyri-əmlak münasibətlərini və bunlarla əlaqədar əmlak münasibətlərini tənzim edir. Ailə hüququ qeyri-əmlak və əmlak münasibətlərini tənzim etdiyinə görə, onu mülki hüququn bir hissəsi hesab etmək düzgün deyildir.

Ailə hüququ ilə tənzim edilən şəxsi münasibətlərin təbiəti mülki hüququn institutları (müəlliflik, ixtiraçılıq, kəşf və s.) üçün səciyyəvi olan şəxsi münasibətlərdən keyfiyyətcə fərqlənir. Belə ki, mülki hüquqa görə bu məsələlərdən əmələ gələn hüquq münasibətlərinin subyektləri həm vətəndaşlar, həm də təşkilatlar ola bilər. Ailə hüquq münasibətlərinin subyektləri isə yalnız vətəndaşlar ola bilər.

Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, Sovet dövlətinin inkişaf tarixi boyunca mülki və ailə qanunvericiliyinin məcəllə halına salınması məsələsi də bir-birindən ayrı olmuş və olmaqdadır.

Ailə hüququnun müstəqilliyi onun öz predmetinin olması ilə də təsdiq edilir. Bu və ya digər hüquq sahəsinin predmeti dedikdə, həmin hüquq sahəsinin normaları ilə tənzim edilən ictimai münasibətlər başa düşülür. Bu baxımdan ailə hüququnun predmetinə ailədə ərlə arvad arasında, ailənin digər üzvləri arasında əmələ gələn şəxsi və əmlak münasibətləri daxildir.

Birinci qrup münasibətlərə ərlə arvad arasında olan elə münasibətlər daxildir ki, onlar şəxsi azadlığın, müstəqilliyin və hüquq bərabərliyinin ailə həyatında ər-arvad tərəfindən həyata keçirilməsi ilə əmələ gəlir. Bu qrup münasibətlərə, habelə uşaqların tərbiyə edilməsi prosesində valideynlərlə uşaqlar arasında, uşaqlarla onları tərbiyəyə götürmüş digər şəxslər arasında əmələ gələn münasibətlər də daxildir.

İkinci qrup münasibətlərə isə ərlə arvad arasında olan elə münasibətlər daxildir ki, onlar ər-arvadın nikah müddətində qazandıqları əmlakla və bir-birinə qarşılıqlı aliment (maddi yardım) vermək vəzifələri ilə əlaqədar olaraq əmələ gəlir. Bu qrup münasibətlərə həm də valideynlərin öz uşaqlarını və ailənin digər üzvlərini saxlamaq vəzifələri ilə əlaqədar əmələ gələn münasibətlər daxildir.

Milli Məclisdə müzakirə olunan və qəbul olunan məcəlləsi 28 dekabr 1999-cu ildə Azərbaycan prezidenti tərəfindən imzalanmış və 2000-ci il iyun ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir.

Bu məcəllə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında nəzərdə tutulan əsas insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına uyğun olaraq ailə münasibətlərinin yaranmasının və möhkəmlənməsinin, onlara xitam verilməsinin prinsiplərinin, ailə münasibətlərinin iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini, dövlət orqanlarının bu sahədə vəzifələrini, habelə vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydə alınması qaydalarını tənzimləyən normaları müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasında ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə olunur.

Ailə qanunvericiliyi ailənin möhkəmləndirilməsi zəruriyyətindən, ailə münasibətlərinin qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissləri əsasında qurulmasından, ailənin işinə hər kəsin qarışmasının yol verilməzliyindən, ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyətindən, onların hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsinin təmin olunmasından və bu hüquqların məhkəmədə müdafiəsi imkanlarından irəli gəlir.

Azərbaycan Respublikasında nikah və ailə münasibətlərinin hüquqi baxımdan tənzimlənməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilir və yalnız Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanında bağlanmış nikah tanınır.

Dini kəbinkəsmə (dini nikah) hüquqi əhəmiyyətə malik deyildir. Bu müddəə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaradılmasınadək bağlanmış dini nikahlara və onların təsdiqinə dair sənədlərə, doğum, nikahın bağlanması, nikahın pozulması və ölüm haqqında sənədlərə aid deyildir.

Ailə Məcəllənin 2-ci maddəsində deyilir: «Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsi nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi və onun etibarsız sayılması qaydaları və şərtlərini müəyyən edir, ailə üzvləri (ər-arvad, valideynlər və uşaqlar, eləcə də ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda və hədd başqa qohumlar və digər şəxslər arasında yaranan əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyir, habelə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyəyə götürülməsi qaydalarını müəyyən edir).

Ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimi qadınla kişinin nikahının könüllülyü, ər-arvada hüquq bərabərliyi, ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunması, uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü, onların rifahına və inkişafına qayğı, ailənin yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan üzvlərinin hüquq və mənafelərinin müdafiəsinin təmin olunması prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir».

Bu məcəllənin vəzifələri aşağıdakılardır:

1. Ailənin ümumbəşər prinsiplər əsasında qurulması;
2. Ailə münasibətlərinin qadın və kişinin könüllü nikah ittifaqı, bütün ailə üzvlərinin maddi mülahizələrindən azad olan qarşılıqlı məhəbbəti, dostluğu və hörmət hissləri əsasında qurulması;
3. Ailədə uşaqların ictimai tərbiyə ilə üzvü əlaqədar şəkildə vətənə sədaqət ruhunda tərbiyə edilməsi;
4. Ailə münasibətlərində zərərli adətlərin aradan qaldırılması;
5. Uşaqlarda ailə və cəmiyyət qarşısında məsuliyyət hissəsinin tərbiyə edilməsi.

2. Nikahın anlayışı, şərtləri və bağlanması qaydası

Nikah kişi ilə qadının ailə qurmaq məqsədi ilə vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanında qeydiyyata alınan könüllü ittifaqdır.

Nikaha daxil olarkən və ailə münasibətlərində sosial, irqi, milli, dini və dil mənsubiyyətinə görə vətəndaşların hüquqlarının hər hansı formada məhdudlaşdırılması qadağandır.

Nikahın qeydə alınması həm dövlət mənafeyi və ictimai mənafeyin, həm də ər-arvada və uşaqların şəxsi əmlak hüquqları və mənafeyinin mühafizəsi məqsədini güdür. Ailə hüququna görə nikahın mövcud olmasına yeganə və şəxsi sübut onun müəyyən edilmiş qaydada qeydə alınmasıdır.

Nikahın dini mərasimi hüquqi əhəmiyyətə malik deyildir. Lakin bu qayda vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarını qeydə alan orqanların yaradılmasına və ya bərpa olunmasınadək dini qaydada bağlanmış nikahlara aid deyildir. Belə ki, Rusiya Federativ Respublikasında vətəndaşlıq nikahı haqqında dekret 20 dekabr 1917-ci ildə qəbul edilmişdir. Buna görə Rusiya FR-da 20 dekabr 1917-ci ilədək dini ayinlər üzrə bağlanmış nikahlar indi də hüququ əhəmiyyətini saxlayır.

Azərbaycanda 1923-cü il sentyabrın 8-dək, yəni Azərbaycan SSR ilk mülki məcəlləsi qəbul edilən gündə də dini ayinlər üzrə qeyd edilmiş nikahlar indi də hüquqi qüvvəyə malikdir.

Nikah ailənin əsasıdır – onun ictimai əhəmiyyəti də elə bundadır.

«Nikah müvafiq icra hakimiyyəti orqanında (VVAQ) nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin bu barədə ərizə verdikləri gündən bir ay sonra onların iştirakı ilə bağlanır.»

Üzrlü səbəblər olduqda nikahın bağlanma müddəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən azaldıla və ya bir aydan çox olmayan müddətə uzadıla bilər.

Xüsusi hallarda (hamiləlik, uşağın doğulması və digər hallarda) nikah ərizə verilən gün bağlana bilər.

Ər-arvada hüquq və vəzifələri müvafiq icra hakimiyyəti orqanında nikahın bağlanmasının dövlət qeydiyyatı günündən yaranır. Nikahın qeydiyyatından imtina edilərsə nikaha daxil olmaq istəyən şəxslər (onlardan biri) məhkəməyə şikayət edə bilərlər.

Azərbaycan Respublikasında nikah yaşı kişilər üçün 18 yaş, qadınlar üçün 17 yaş müəyyən olunur.

Üzrlü səbəblər olduqda nikaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıkları ərazinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Yerli İcra Hakimiyyəti Orqanları) onların xahişi ilə nikah yaşının 1 ildən çox olmayaraq azaldılmasına icazə verilə bilər. Nikah yaşının azaldılması üçün əsas həddi buluğa

çatmamış qızın hamilə olması və ya uşaq doğması, oğlanın hərbi qulluğa çağırılması, yaxud digər ciddi səbəblər ola bilər.

Azərbaycan dövləti nikahın mahiyyətini və məqsədini habelə vətəndaşların ictimai və şəxsi mənafeyinin ahəngdar şəkildə əlaqələndirdiyi Azərbaycan ailəsinin möhkəmləndirilməsini özünün ən mühüm vəzifələrindən biri olmasını nəzərə alaraq nikahın bağlanması üçün bir sıra şərtlər müəyyən etmişdir:

a) Nikaha daxil olan şəxslərin qarşılıqlı razılığı;

Qarşılıqlı razılığın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müasir cəmiyyətimizdə nikah başqasının məcburiyyətindən tamamilə asılı olmayaraq, yalnız evlənmək arzusunda olanların iradəsi ilə bağlanılır.

«Qarşılıqlı razılıq» anlayışı o deməkdir ki, evlənmək arzusunda olanlar nikahın bağlanması üçün məcburiyyət olmadan, şüurlu və könüllü sürətdə nikahın qeydə alınmasının mənasını və nəticələrini başa düşərək öz iradələrini ifadə edirlər.

b) Nikah yaşı.

Göstərmək lazımdır ki, tələb olunan minimum yaş qanunla müəyyən edilmişdir ki, nikah qeyd edilən zaman ona riayət olunsun, nikah bağlayan şəxslər cismani, psixoloji və mənəvi cəhətdən yetkin olsunlar.

Aşağıdakı şəxslər arasında nikahın bağlanmasına yol verilir:

1. Yaxın qohumlar (valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və ya anası olan) qardaş və bacılar);

2. Övladlığa götürənlər və övladlığa götürülənlər arasında;

3. İkisindən biri və ya hər ikisi başqası ilə nikahda olan şəxslər arasında;

4. İkisində biri və ya hər ikisi ruhi xəstəlik və ya kəmağıllıq nəticəsində məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslər arasında.

Evlənmək istəyən şəxslərdən heç olmasa biri başqası ilə pozulmamış nikahdarsa, belə şəxslər arasında nikah qeyd edilmir. Şəxs ancaq bir rəsmi nikahda ola bilər: nə qədər ki, boşanma yolu ilə pozulmamışdır, şəxsin yeni nikaha daxil olması qadağandır.

Nikahın daxil olan şəxslərin tibbi müayinəsi, tibbi genetik və ailənin planlaşdırılması məsələləri üzrə məsləhət verilməsi onların razılığı ilə yaşayış yerindəki dövlət və bələdiyyə tibb müəssisələrində pulsuz həyata keçirilir.

Nikah daxil olan şəxslərin tibbi müayinəsinin nəticələri həkim sirridir.

Nikaha daxil olan şəxslərdən biri özündə dəri zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immun çatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin (AİDS) olmasını o birindən gizlətdikdə, digər tərəf nikahın etibarsız sayılması tələbi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

Nikaha daxil olma qaydasının müəyyən edilməsində məqsəd ailə qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş nikahın bağlanması şərtlərinə ciddi əməl olunmasına fəal kömək etməkdir.

3. Nikahın xitam edilməsi

Nikaha xitam verilməsi əsasları Ailə Məcəlləsinin IV fəslində öz əksini tapmışdır. 14-cü maddəyə görə:

1. Ər (arvad) öldükdə, yaxud məhkəmə qaydasında ölmüş elan edildikdə nikaha xitam verilir;

2. Ərin (arvadın) və ya onların hər ikisinin ərizəsi əsasında, eləcədə də məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ərin (arvadın) qəyyumunun ərizəsi əsasında nikaha xitam verilə bilər.

Şəxsin məhkəmə qaydasında ölmüş elan olunması nəticəsinə nikahın xitam edilməsi onun ölmüş güman edilməsinə əsaslanır. Buna görə də həmin adamın sağ olması istisna edilmir. Həmin şəxs gəlib çıxdıqda və ya onun yeri aşkar olunduğu halda onun ölmüş elan olunması haqqında məhkəmənin qətnaməsi yeni açılmış hallara görə Azərbaycan Respublikasının MTM-nin tələbinə görə ləğv edilir və bu vaxtdan nikah avtomatik surətdə bərpa olunmuş hesab edilir. Belə hallarda nikah ər-arvadın iradəsindən asılı olmadan bağlandığı vaxtdan bilavasitə qanunun göstərişinə əsasən bərpa olunur. Əgər onlar birgə ailə həyatını davam etdirmək istəməsələr, öz nikahlarını boşanma yolu ilə poza bilərlər. Nikahı aşağıdakı hallarda bərpa etmək olar:

a) Əgər ərin (arvadın) ölmüş elan olunması haqqında məhkəmənin qətnaməsi ləğv olunmuşsa, məhkəmənin bu yeni qətnaməsinə əsasən ərin (arvadın) ölmüş elan olunması haqqında qeyd ləğv edilir;

b) Əgər ölmüş elan edilən şəxsin əri (arvadı) yeni nikaha daxil olmamışsa, belə halda nikah şəxsin ölmüş elan edilməsi haqqında məhkəmənin qətnaməsi ləğv edildiyi vaxtdan avtomatik surətdə bərpa edilir. Şəxs özünün ölmüş elan olunmasını bildikdə, əvvəlki nikah boşanma yolu ilə xitam edilmədən, o, yeni nikaha daxil ola bilməz. Əks halda yeni nikah etibarsız hesab edilməlidir.

Qüvvədə olan Ailə qanunvericiliyi üzrə nikah iki qaydada pozulur:

1. Nikahın məhkəmə tərəfindən pozulması;

2. Nikahın vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarını qeydə alan orqanlar tərəfindən pozulması.

Ailə məəcəlləsinin 15-ci maddəsinə görə arvad hamilə olduğu vaxt və uşaq doğulduqdan sonra 1 (bir) il müddətində arvadın razılığı olmadan ər nikaha xitam verilməsi barədə iddia qaldıra bilməz. Bu qaydanın əsas məqsədi ananın və uşağın səhhətini qorumaqdır. Boşanma prosesi həyəcanlanmaqla bağlı olduğu üçün hamiləlik dövründə ananın və uşağın səhhətinə təhlükə törədə bilər.

Hamilə qadının razılığı olmadan boşanma haqqında iddia ərizəsini məhkəmə qəbul etməkdən imtina etməli, əgər ərizə artıq qəbul olunubsa, məhkəmə iş üzrə icraatı xitam etməlidir.

Ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olmadıqda, nikaha onların razılığı əsasında vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanında xitam verilə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olmasından asılı olmayaraq ərin (arvadın) ərizəsi əsasında nikaha xitam verilməsi aşağıdakı hallarda müvafiq vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanında aparılır.

1. Ər (arvad) məhkəmə qaydasında itkin düşmüş hesab edildikdə;
2. Ər (arvad) məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə;
3. Ər (arvad) cinayət törətməyə görə ən azı 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum olunduqda.

Nikahın pozulması və bu barədə şəhadətnamənin verilməsi ərizə verildiyi gündən 1 ay keçdikdən sonra müvafiq vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

Ailə məəcəlləsinin 17.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olduqda və ya ər (arvad) nikahın pozulmasına razı olmadıqda məhkəmə qaydasında pozulur.

Ər-arvadın razılığı olduqda, lakin onlardan biri VVAQ-da nikahın pozulmasından yayındıqda (ərizə verməkdən imtina etdikdə, nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı üçün gəlmədikdə və s.) nikahın pozulması məhkəmə qaydasında həyata keçirilir.

Ər-arvadın birgə yaşamasının və ailənin saxlanması qeyri-mümkünlüyü məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə, nikah məhkəmə qaydasında pozulur.

Tərəflərdən birinin nikahın pozulması haqqında razılığı olmadıqda, məhkəmə ər-arvadın barışması üçün 3 ay müddət müəyyən etməklə işi təxirə sala bilər. Barışq olmadıqda və ya onlar (onlardan biri) nikahın pozulmasında təkid etdikdə nikah pozulur.

Yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olan ər-arvadın nikahın pozulmasına qarşılıqlı razılığı olduqda nikah onun pozulma səbəbləri məhkəmə qaydasında araşdırılmadan pozulur.

Nikahın məhkəmə qaydasında pozulması ər-arvadın bu barədə ərizə verdikləri gündən 1 aydan tez olmayaraq həyata keçirilir.

Nikah məhkəmə qaydasında pozularkən, ər-arvad məhkəməyə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının kiminlə qaldığını, uşaqların və (və ya) ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ərin (arvadın) saxlanması üçün vəsaitin ödənilmə qaydasını, bu vəsaitin miqdarını və ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətinin bölünməsinə müəyyən edən saziş təqdim edə bilərlər. Göstərilən bu məsələlər üzrə ər-arvad arasında saziş olmadıqda, eləcə də bu saziş uşaqların və ya tərəflərdən birinin marağını pozduqda məhkəmə:

1. Boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərindən hansının yanında qaldığını müəyyən etməli;
2. Uşaqlar üçün aliment hansı valideyndən və hansı miqdarda tutulduğunu müəyyən etməli;
3. Ər-arvadın (onlardan birinin) tələbi ilə onların birgə mülkiyyətindən olan əmlakın bölgüsünü aparmalı;
4. Ərindən (arvadından) saxlanması üçün vəsait almaq hüququna malik olan arvadın (ərin) tələbi ilə ərdən (arvaddan) saxlanması üçün vəsait almaq hüququna malik olan arvadın (ərin) tələbi ilə ərdən (arvaddan) tutulmalı olan vəsaitin miqdarını müəyyən etməlidir).

Əmlak bölgüsü üçüncü şəxsin mənafeyinə toxunduqda, məhkəmə əmlak bölgüsü haqqında pozulmanın dövlət qeydiyyatına alındığı gündən, məhkəmə qaydasında pozulduqda isə bu barədə məhkəmənin qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi gündən nikaha xitam verilmiş sayılır.

Nikahın pozulması barədə məhkəmənin qətnaməsi qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 3 gün müddətində məhkəmə bu qətnamədən çıxarışı müvafiq VVAQ orqanına göndərməyə borcludur.

Ər (arvadın nikahın pozulması haqqında şəhadətnaməni alana qədər yenidən nikaha daxil ola bilməz).

4. Nikahın etibarsız hesab edilməsi

Azərbaycan Dövləti Nikahın qeydə alınmasının həm dövlət mənafeyi və ictimai mənafeyi, həm də ər-arvadın və uşaqların şəxsi və əmlak hüquqların və mənafeyinin mühafizəsi məqsədini əsas tutaraq, nikaha daxil olmaq üçün zəruri şərtlər etibarsız hesab edilir. Bu şərtlərə əməl olunmasa nikah etibarsız hesab edilir. Qanuni olmayan nikah ancaq məhkəmə tərəfindən etibarsız sayıla bilər.

Qanunla müəyyən edilmiş şərtlərin pozulması nəticəsində bağlanmış nikahın etibarsızlığı haqqında məhkəmə tərəfindən qətnamə çıxarılanadək, onu heç kəs etibarsız hesab edə bilməz.

Nikahı etibarsız hesab etmək o deməkdir ki, nikah əvvəldən qanuna uyğun olmamışdır, yəni hüquqi cəhətdən ümumiyyətlə mövcud olmamışdır.

Nikahın məhkəmə tərəfindən etibarsız hesab edilməsi haqqında işlərə iddia qaydasında baxılır. Lakin bu işlərə boşanma işləri üçün müəyyən edilmiş qaydalar üzrə baxılmır. Bu, onunla izah edilir ki, boşanma haqqında işlərdə məhkəmə əvvəldən qanuni olan nikahın pozulması barəsində ər və arvadın (ya da onlardan birinin) xahişinin nikaha və ailəyə qeyri-ciddi münasibətdən irəli gəldiyini müəyyən edərsə və nikahı saxlamağın zəruriliyi və məqsədə uyğunluğu qərarına gələrsə, onda məhkəmə nikahı saxlamaq üçün tədbirlər görməyə, ər və arvadı barışdırmağa borcludur. Nikahın etibarsız hesab edildiyi işlərdə, yəni əvvəldən qeyri-qanuni olan nikah işlərində isə məsələni bu cür qoymaq olmaz. Çünki qanunsuz olan nikahda tərəflərin barışdırılmasından söhbət gedə bilməz.

Ailə qanunvericiliyinə görə yalnız vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarını qeydə alan dövlət orqanlarında bağlanmış nikah tanınır.

Ailə Məcəlləsinin 10 və 12-ci maddələrində və 13.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlər pozulduqda, eləcə də tərəflərdən birinin və ya hər ikisinin ailə qurmaq niyyəti olmadıqda bağlanın nikah (saxta nikah) etibarsız sayılır. Yəni nikahın bağlanmasına aşağıdakı hallarda yol verilmir:

1. Nikah üçün müəyyən olunmuş yaşa çatmadıqda;

2. Yaxın qohumlar (valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey bacı və qardaşlar) arasında;

3. Övladlığa götürülənlər və övladlığa götürənlər arasında;

4. İkisindən biri və ya hər ikisi ruhi xəstəlik və ya kəməgillik nəticəsində məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslər arasında;

5. Nikaha daxil olan şəxslərdən biri özündə dəri-zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immun çatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin olmasını o birindən gizlətdikdə.

Nikah məhkəmə qaydasında etibarsız sayılır. Məhkəmə nikahın etibarsız sayılması barədə qanuni qüvvəyə minmiş qətnamədən çıxarışı 3 gün müddətində nikahın bağlandığı müvafiq vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanına göndərməyə borcludur.

Ailə qurmaq niyyəti olmadan nikah bağlanması halı Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsində göstərilən nikahın bağlanmasına mane olan hallar siyahısına daxil edilməmişdir. Deməli ailə qurmaq niyyəti olmadan nikahın bağlanması halı nikahı etibarsız hesab etmək üçün müstəqil əsas sayıla bilməz. Çox ehtimal ki, saxta nikahın qanunsuzluğu nikahın bağlanması üçün ən mühüm şərtlərdən biri hesab edilən nikaha daxil olan şəxslərin qarşılıqlı razılığının pozulmasındadır. Saxta nikahda qarşılıqlı razılıq yalnız zahiri xarakter daşıyır, görünüş üçündür, əslində isə nikaha daxil olanların məqsədi (iradəsi) ailənin, ər-arvadın hüquq və vəzifələrinin yaradılmasına yönəldilmir. Saxta nikahın qeydə alınması isə tamamilə başqa məqsəd, məsələn, evə yazılmaq, mənzil sahəsinə hüquq əldə etmək, pensiya və ya digər əmlak hüququna malik olmaq və s. daşıyır. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, ailə hüququ üzrə, həqiqətən kişi ilə qadının qarşılıqlı razılığı əsasında bağlanmayan, həqiqətən ailə qurmaq məqsədi güdməyən, nikaha daxil olanların hər ikisinin razılığı yalnız zahiri xarakter daşıyan nikah saxta, etibarsız hesab edilməlidir.

Ailə Məcəlləsinin 26-cı maddəsinə görə aşağıdakı şəxslər nikahın etibarsız sayılmasını tələb etmək hüququna malikdirlər:

- Nikah yaşına çatmayan şəxslə və nikah yaşına çatana qədər nikaha daxil olmaq üçün ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş icazə almadıqda nikah bağlansa – yetkinlik yaşına çatmayan ər (arvad), onun valideynləri (onları əvəz edən şəxslər) və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (yerli icra hakimiyyəti orqanı);

- Nikah tərəflərdən birinin könüllü razılığı olmadan, yəni məcburiyyət, aldatma, yanılma nəticəsində və ya nikaha daxil olan şəxs nikahın bağlanmasının dövlət qeydiyyatı anında öz hərəkətlərinin mahiyyətini anlamaq və onları iradə etmək iqtidarında olmadıqda bağlansa – nikah bağlanarkən hüquqları pozulmuş ər (arvad);

- Nikahın bağlanmasına mane olan hallar barədə məlumatı olmayan ər (arvad), məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ərin (arvadın) qəyyumu.

- Pozulmamış əvvəlki nikah üzrə ər (arvad);

- Saxta nikah bağlandığı halda nikahın saxta olmasını bilməyən ər (arvad);

- AIDS xəstəliyi olan şəxs bunu gizlətdikdə, hüquqları pozulmuş ər (arvad).

Nikah yaşına çatmayan, eləcə də məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslərlə bağlanan nikahın etibarsız sayılması barədə işə baxılarkən yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları işdə iştirak etməyə cəlb olunmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayan ərin (arvadın) mənafeyi tələb etdikdə, eləcə də nikahın etibarsız sayılması barədə onun razılığı olmadıqda, nikah yaşına çatmayan şəxslə bağlanmış nikahın etibarsız sayılması barədə iddianı məhkəmə rədd edə bilər.

Saxta nikaha daxil olmuş şəxslər məhkəmədə işə baxılana qədər faktiki olaraq ailə qurublarsa, məhkəmə nikahı saxta hesab edə bilməz.

Nikahın etibarsız sayılması bu nikahdan doğulan və ya nikahın etibarsız sayılması günündən sonra 300 gün ərzində doğulan uşaqların hüquqlarına təsir etmir.

Fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş şəxslə nikaha daxil olmaq, nikahı etibarsız hesab etmək üçün əsasdır. Yalnız tibbi komissiya tərəfindən şəxsin sağalmasının müəyyən edilməsi və buna əsasən onun fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs hesab edilməsi haqqında məhkəmə qətnaməsinin ləğv edilməsi həmin nikahı etibarsız hesab etməyə əsas ola bilər.

Nikahın bu və ya digər səbəbə görə etibarsız hesab edilməsini həmin nikahda olmuş ər (arvad) öləndən sonra da tələb etmək olar. Məsələn, arvad özünün ölmüş ərinin sağlığında onun başqa qadınla bağladığı ikinci nikahın etibarsız sayılması haqqında iddia irəli sürür. İkinci nikah etibarsız sayıldıqda, ölmüş kişinin varisi onun ikinci arvadı deyil, birinci arvadı hesab edilməlidir. Bu nikahın ərin (arvadın) başqa vərəsələrinin, habelə dövlət orqanlarının və ictimai orqanların da marağı ola bilər.

Nikahın etibarsız hesab edilməsinin nəticələri

Nikahın etibarsızlığı haqqında qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsinə əsasən vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarını qeydə alan dövlət orqanı həmin nikahın qeyri-qanuni qeydini ləğv edir.

Nikah etibarsız sayıldıqda ər və arvad üçün nikahdan əmələ gələn qarşılıqlı hüquq və vəzifələr ləğv edilir.

Biz yuxarıda qeyd etdik ki, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 10-12-ci maddələrində müəyyən edilmiş şərtlər pozulduqda nikah etibarsız hesab edilir. Bu tamamilə doğrudur. Lakin demək lazımdır ki, əgər nikahın bağlanmasına mane olan hallar aradan qalxdıqda, məhkəmə nikahı etibarsız hesab edə bilməz. Məsələn, övladlığa götürülən qızla nikaha daxil olmaq, hərçənd bu olduqca nadir haldır, lakin buna baxmayaraq, o, heç də həmişə nikahın etibarsız hesab edilməsi üçün əsas ola bilməz. Məsələn, işə məhkəmədə baxılan zaman müəyyən olur ki, artıq qızlığa götürmə haqqında rayon icra hakimiyyəti orqanının qərarı ləğv edilmişdir. Bu halda keçmişdə qeyri-qanuni hesab edilən nikaha qanuni (qanunauyğun) xarakter verilir. Ailə hüququ dilində bu sanirovanie (lam. Sanarel müalicə etmək) adlanır, yəni sağalmaq. Başqa bir misal. Əgər ruhi xəstə vətəndaş məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyətini itirmiş hesab edildəndən sonra nikaha daxil olmuş, lakin nəticədə sağalmışdırsa, belə halda məhkəmənin onun fəaliyyət qabiliyyətinin bərpa edilməsi haqda qətnaməsi qanuni qüvvəyə mindiyi vaxtdan həmin nikahı etibarsız hesab etməyin əsası aradan qalxmışdı. Əgər ər (arvad) nikahın saxlanması arzu edirsə, onda buna qanuni nöqtəyi-nəzərdən artıq maneçilik yoxdur. Məlumdur ki, nikahın bağlanmasına mane olan hallardan biri də nikaha daxil olan şəxslərdən heç olmazsa ikisindən birinin başqa şəxs ilə nikahda olmasıdır. Lakin nikahı etibarsız hesab etmək haqqında işə məhkəmə tərəfindən baxılarkən müəyyən olunur ki, həmin şəxsin birinci nikahda olan əri (arvadı) ölmüşdü. Beləliklə, ikinci nikahı etibarsız hesab etməyin əsası aradan qalxmışdı. Nəhayət, qeyd etmək lazımdır ki, nikahın bağlanmasına mane olan hal yaxın qohumluqdur.

5. Ər-arvadın hüquq və vəzifələri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit edilmiş qadın və kişinin hüquq bərabərliyinə uyğun olaraq ər və arvad ailə münasibətlərində bərabər şəxsi və əmlak hüquqlarına malikdirlər.

Nikahın qeydə alınması nəticəsində ər-arvad arasında əmələ gələn hüquqi münasibətlər iki qrupa:

- a) Şəxsi, yəni qeyri-əmlak münasibətlərinə;
- b) Əmlak xarakterli münasibətlərə.

Şəxsi hüquq münasibətlərinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu münasibətlərin iqtisadi məzmunu yoxdur. Onların təbiəti əmtəə-pul dəyərindən azaddır. Ailənin simasını şəxsi hüquq münasibətləri təşkil edir. Şəxsi hüquq münasibətləri əmlak münasibətlərinə nisbətən həlledici rol oynayır. Bu isə təsadüfi deyildir. Çünki şəxsi hüquq münasibətləri ər-arvadın məhəbbətə, dostluğa, qarşılıqlı hörmətə və şəxsi meylə əsaslanaraq bağladıkları nikahın mahiyyətindən irəli gəlir, nikaha daxil olanların məqsədi ümumi əmlak qazanmaq (əldə etmək) yox, əsl ailə qurmaqdır.

Ər-arvadın şəxsi hüquqlarına aiddir:

- a) İstədiyi məşğuliyyəti, sənəti və yaşayış yerini seçmək hüququ;
- b) Ailə həyatının məsələlərini birlikdə həll etmək hüququ.

Analıq, atalıq, uşaqların tərbiyəsi və təhsili eləcə də ailənin digər məsələləri ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsiplərinə uyğun olaraq birgə həll edilir. Ər (arvad) özünə məşğuliyyət, sənət və yaşayış yeri seçməkdə azaddır.

Ər-arvad öz arzuları ilə onlardan birinin soyadını özləri üçün ümumi soyad seçə, yaxud onlardan hər biri nikahdan əvvəlki soyadını saxlaya və ya öz ərinin (arvadının) soyadını öz soyadı ilə birləşdirə bilər.

Nikaha daxil olanların biri və ya hər ikisi qoşa soyada malik olduqda soyadların birləşməsinə yol verilmir.

Nikah pozulduqda ər (arvad) ümumi soyadlarını saxlamaq və ya nikahdan əvvəlki soyadını bərpa etmək hüququna malikdir.

Ər-arvadın birgə mülkiyyətinin rejimi onların əmlakının qanuni rejimi hesab olunur. Nikah müddətində ər-arvadın əldə etdikləri əmlak onların ümumi birgə mülkiyyəti sayılır.

Ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətinə aşağıdakılar daxildir:

1. Onların hər birinin əmək, sahibkarlıq və intellektual fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri gəlirlər, aldıkları pensiya və müavinətlər, ödəmələr (şikəstlik, sağlamlığın bu və ya digər formada pozulması nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə ödənilən məbləğ, maddi yardımın məbləği və s.);

2. Ər-arvadın ümumi gəlirləri hesabına əldə edilən daşınar və daşınmaz əşyalar, qiymətli kağızlar, kredit idarələrinə və s. kommersiya təşkilatlarına qoyulmuş paylar, əmanətlər, kapitaldan olan paylar və əmlakın ər-arvaddan kimin adına əldə olunmasından, yaxud əmanətin kimin adına əldə olunmasından, yaxud əmanətin kimin adına və ya kim tərəfindən qoyulmasından asılı olmayaraq nikah dövründə ər-arvadın qazandığı hər hansı sair əmlak;

3. Nikah dövründə ev təsərrüfatı ilə uşaqlara qulluq etməklə məşğul olduğundan və ya digər üzürlü səbəblərə görə müstəqil qazancı olmayan ər (arvad) da ümumi əmlak üzərində hüquqa malikdir.

Ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sərəncam əqdini onlardan biri həyata keçirirsə, bu halda güman edilir ki, o, digərinin razılığı ilə hərəkət edir.

Ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ onların qarşılıqlı razılığı əsasında həyata keçirilir.

Ər-arvaddan birinin daşınmaz əmlak üzərində sərəncam vermək barədə notariat qaydasında təsdiq edilən və (və ya) qeydiyyatata alınan əqdlər bağlaması üçün digər tərəfin notariat qaydada təsdiq edilmiş razılığı lazımdır. Ərin (arvadın) bu barədə notariat qaydada təsdiq olunmuş razılığı olmadıqda, o, əqdin həyata keçirildiyindən xəbər tutduğu və ya xəbər tutmaq imkanı olduğu gündən 1 (bir) il ərzində həmin əqdin etibarsız sayılmasını.

Nikaha daxil olanadək onlara məxsus olan əmlak habelə nikah dövründə hədiyyə şəklində və ya vərəsəlik qaydasında, digər əvəzsiz əqdlər üzrə əldə etdikləri əmlak ər-arvadın hər birinin ayrıca mülkiyyətindədir (arvadın hər birinin əmlakıdır).

Zinət əşyaları istisna olmaqla, fərdi istifadə şeyləri (geyim, ayaqqabı və s.)

Nikah zamanı ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına əldə edilsə də, ər-arvaddan kimin istifadəsində olubsa, ona məxsusdur.

Ər-arvadın ümumi əmlakı onların sazişi əsasında bölünə bilər. Belə saziş ər-arvadın arzusu ilə notariat qaydasında təsdiq edilə bilər.

Mübahisə olduqdu, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi, eləcə də bu əmlakda ər-arvadın paylarının müəyyən olunması məhkəmə qaydasında həyata keçirilir. Məhkəmə ər-arvadın ümumi əmlakını bölərkən onların tələbi ilə hər birinə çatacaq əmlakı müəyyən edir. Ər-arvaddan birinə, dəyəri ona çatması payın dəyərini alan əmlak verildikdə, bunun əvəzində digərinə müvafiq məbləğdə pul və ya başqa kompensasiya verilə bilər.

Məhkəmə ər-arvadın ailə münasibətlərinə xitam verdiyi və ayrı yaşadığı dövrdə hər birinin qazandığı əmlakı onların hər birinin mülkiyyəti hesab edə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların tələbatını ödəmək üçün əldə olunan şeylər (geyim, paltar, ayaqqabı, məktəbli, idman ləvazimatları, musiqi alətləri, uşaq kitabxanası və s.) bölünür və əvəzi ödənilmədən uşaqları ilə birgə yaşayan valideynə verilir.

Ər-arvadın ümumi əmlakı hesabına yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqların adına qoyulmuş əmanətlər həmin uşaqlara məxsus hesab edilir və ümumi əmlakın bölünməsi zamanı nəzərə alınır.

Nikah pozulduqda ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi haqqında onların tələbinə 3 illik iddia müddəti tətbiq olunur.

Nikah müqaviləsi nikaha daxil olan şəxslər arasında bağlanan, nikah dövründə və (və ya) nikah pozulduqda ər-arvadın əmlak hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən edən sazişdir.

Nikah müqaviləsi ilə ər-arvad birgə mülkiyyətin qanunla müəyyən olunmuş ritmini dəyişərək, ümumi əmlaka, onun ayrı-ayrı növlərinə və ya ər-arvadın hər birinin əmlakına birgə, paylı və ya ayrıca mülkiyyət rejimi tətbiq edə bilərlər.

Nikah müqaviləsi ər-arvadın mövcud olan və gələcəkdə əldə edəcəkləri əmlaka dair bağlana bilər.

Ər-arvadın nikah müqaviləsində bir-birinin qarşılıqlı saxlanması, bir-birinin gəlirlərində iştirak üsulları, hər birinin ailə xərclərində iştirakı qaydası ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, nikah pozulduqda hər birinə düşəcək əmlakı və ər-arvadın əmlak münasibətlərinə dair hər hansı başqa müddəanı müəyyənləşdirmək hüququna malikdirlər.

Nikah müqaviləsində ər-arvadın hüquq və fəaliyyət qabiliyyətini, öz hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququnu, uşaqlara münasibətdə hüquq və vəzifələrini, eləcə də ər-arvad arasındakı şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən, ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ərini (arvadın) saxlanması üçün vəsait almaq hüququnu məhdudlaşdıran, ər-arvaddan birini çox əlverişsiz vəziyyətə salan və ailə qanunvericiliyinin əsaslarına zidd olan müddəalar nəzərdə tutula bilməz.

Nikah müqaviləsi nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatına qədər, eləcə də nikah dövründə istənilən vaxtda bağlanıla bilər.

Nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatına qədər bağlanmış nikah müqaviləsi nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatına alındığı gündən qüvvəyə minir. Bu müqavilə yazılı formada bağlanır və notariat qaydada təsdiq olunur.

Nikah müqaviləsinin bağlanması, dəyişdirilməsi və pozulması barədə ər (arvad) öz kreditörünə (kreditörünə) məlumat verməlidir. Bu vəzifəni yerinə yetirmədikdə ər (arvad) nikah müqaviləsinin məzmunundan asılı olmayaraq öz öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşıyır.

Ər-arvadın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət

Ər-arvaddan birinin öhdəlikləri üzrə ödəmə yalnız onun şəxsi əmlakına və ər-arvadın ümumi əmlakı bölünərkən həmin əmlakdan ona çata biləcək paya yönəldilə bilər.

Ər-arvadın ümumi öhdəlikləri üzrə, habelə ər-arvaddan birinin öhdəlikləri üzrə alınmış vəsaitin ailə ehtiyacları üçün istifadə olunduğu məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə, həmin ərini (arvadın) öhdəlikləri üzrə ödəmə onların ümumi əmlakına yönəldilir. Bu əmlak kifayət olmadıqda, həmin öhdəliklər üzrə ər-arvad onların hər birinin əmlakı ilə birgə məsuliyyət daşıyırlar.

Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının vurduğu zərərə görə ər-arvad mülki qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

6. Ailə üzvlərinin aliment öhdəlikləri

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 5-ci bölməsi Ailə üzvlərinin aliment öhdəliklərinə həsr olunmuşdur. Məcəllənin 13-cü fəslə «Valideynlərin və uşaqların aliment öhdəlikləri»ni nizama salır.

Valideynlər yetkinlik yaşına çatmayan, habelə əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış uşaqlarını saxlamağa borcludurlar. Ailə hüququna əsasən uşaqlara aliment vermək vəzifəsi valideynlərin hər ikisinin üzərinə düşür.

Aliment hüququ münasibətində hüququn subyekti uşaqdır. Uşağın xeyrinə alimentin tutulması haqqında iddia verən valideyn isə onun qanuni nümayəndəsidir. Bu qayda uşağın həm atasına, həm də anasına aiddir. Məsələn, ana uşağın saxlanması üçün iddia irəli sürərkən o, şəxsən öz adından deyil, uşağın adından onun qanuni nümayəndəsi kimi çıxış edir. Bu zaman ana alimentin tutulması barədə özünün hüququnu yox, uşağın öz atasından aliment almaq hüququnu həyata keçirir.

Uşaqlarını saxlamağın qayda və formasını valideynlər müstəqil müəyyən edirlər. Valideynlər yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarını saxlamaq barədə saziş (aliment ödənilməsi barədə saziş) bağlamaq hüququna malikdirlər.

Valideynlər öz uşaqlarının saxlanması üçün könüllü surətdə vəsait verməkdən boyun qaçırdıqda, vəsait məhkəmə qaydasında tutula bilər. Aliment ödənilməsi barədə valideynlər arasında saziş olmadıqda, valideynlər (onlardan biri) uşaqları saxlamadıqda və məhkəməyə bu barədə iddia verilmədikdə Yerli icra hakimiyyəti orqanının qəyyumluq və himayə orqanı yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar üçün aliment tutulması barədə valideynlərə (onlardan birinə) qarşı iddia qaldırmaq hüququna malikdir.

Aliment ödənilməsi barədə razılıq olmadıqda uşaqlar üçün onların valideynlərindən məhkəmə tərəfindən hər ay aşağıdakı miqdarda aliment tutulur:

1. Bir uşağa görə – qazancın və (və ya) valideynlərin başqa gəlirlərinin dördü bir hissəsi;
2. İki uşağa görə – qazancın (başqa gəlirlərin) üçdə bir hissəsi;
3. Üç və daha çox uşağa görə – qazancın (başqa gəlirlərin) yarısı.

Bu payların miqdarı məhkəmə tərəfindən tərəflərin ailə və maddi vəziyyəti, eləcə də diqqətəlayiq olan başqa hallar nəzərə alınmaqla azaldıla və artırıla bilər.

Valideyn himayəsindən məhrum olunmuş və tərbiyə, müalicə, əhalinin sosial müdafiəsi müəssisələrində və digər analoji müəssisələrdə yerləşdirilən uşaqların valideynlərindən tutulan aliment həmin müəssisələrin hesabına keçirilir və hər bir uşağın özünə xərclənir.

Ailə Məcəlləsinin 80-ci maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir ki, valideynlər əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış övladlarını saxlamağa borcludurlar. 18 yaşına çatmış uşaqlar aşağıdakı şərtlərlə aliment almaq hüququna malikdirlər:

- a) Uşaqların əmək qabiliyyəti olmadığı;
- b) Maddi yardıma ehtiyacı olduqda.

Yetkinlik yaşına çatmış uşaqların öz valideynlərindən aliment almaq hüququ iki şərt eyni zamanda mövcud olduqda əmələ gəlir. Deməli, aliment tələb etmək üçün əmək qabiliyyətinin olmaması ilə yanaşı həm də maddi yardıma ehtiyacı olmalıdır. Maddi yardıma ehtiyac o deməkdir ki, həmin uşağın yaşamaq üçün şəxsi vəsaiti yoxdur, ya da kifayət deyildir.

SSRİ Ali Məhkəməsinin mülki işlər üzrə məhkəmə kollegiyası texnikum tələbəsi K.İ.Melnikovun öz atasından aliment tutulması haqqında iddiası üzrə göstərmişdir ki, iddiaçının aliment almaq hüququ yoxdur, çünki o, Böyük Vətən Müharibəsinin əlili kimi pensiya alır, onun atasının ailəsi isə böyükdür.

Ailə Məcəlləsinin 82-ci maddəsinin 1-ci bəndində deyilir ki, «əmək qabiliyyəti olan yetkinlik yaşına çatmış övladlar maddi yardıma ehtiyacı olan əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa və onlara qayğı göstərməyə borcludurlar».

Yetkinlik yaşına çatmış uşaqların böyük əksəriyyəti öz valideynlərini könüllü saxlayır və onların qayğısına qalırlar. Aliment ödənilməsi barədə saziş olmadıqda, əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan valideynlər üçün aliment əmək qabiliyyəti olan və yetkinlik yaşına çatmış övladlardan məhkəmə qaydasında tutulur.

Aşağıdakı iki şərt mövcud olduqda valideynlərin öz 18 yaşına çatmış uşaqlarından aliment almağa ixtiyarı vardır:

1. Valideynlərin əmək qabiliyyəti olmadığı;
2. Onların maddi yardıma ehtiyacı olduqda.

Vətəndaşların əmək qabiliyyətinin olmaması pensiya haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununa görə, onların yaşından asılı olmayaraq səhhətinə əsasən müəyyən edilir. Yetkinlik yaşına çatmış uşaqlarından nəinki 1-ci və 2-ci qrup əlil valideynlərin, habelə 3-cü qrup əlil valideynlərin də aliment almağa ixtiyarı vardır.

Övladların hər birindən tutulan alimentin həcmi məhkəmə tərəfindən valideynlərin və övladların maddi vəziyyəti, ailə vəziyyəti və tərəflərin diqqətəlayiq digər maaşları nəzərə alınmaqla hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləğində müəyyən edilir.

Alimentin məbləği müəyyən olunarkən məhkəmə tələbin valideynlərin əmək qabiliyyəti olan və yetkinlik yaşına çatmış övladlarından hamısına, birinə və ya bir neçəsinə verildiyindən asılı olmayaraq, onların hamısını nəzərə almağa haqlıdır.

Valideynlər öz valideynlik vəzifələrini yerinə yetirməməsi məhkəmə tərəfindən müəyyən olunarsa, uşaqlar əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan valideynlərini saxlamaq vəzifəsindən azad edilə bilərlər.

Uşaqlar valideynlik hüquqlarından məhrum edilən valideynlərinə aliment ödəməkdən azad edilirlər.

Yuxarıda deyildiyi kimi, valideynlər öz uşaqlarını tərbiyə etmək və saxlamaq vəzifələrini yerinə yetirməkdən qəsdən boyun qaçırdıqda, onlar uşaqlardan aliment tələb edə bilməzlər. Lakin valideyn üzürlü səbəbə görə (xəstəlik və i.a) uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul ola bilməmiş və onların saxlanması üçün vəsait verməmişdirsə, o, yetkinlik yaşına çatmış uşaqlarından aliment tələb edə bilər. Beləliklə, ailə qanunvericiliyi valideynlərin uşaqlarından aliment almaq hüququnu onların öz valideynlik vəzifələrini yerinə yetirmələrindən asılı edir.

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqədar aşağıdakı xarakterik misalı gətirmək yerinə düşərdi. Vətəndaş Paval Aleksandroviç Savin öz uşaqların İqra, Mixailə, Nikaoloya və Pavelə qarşı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət etmişdir. Ərizədə deyilirdi: cavabdehlərin hamısı doğma övladlarımdır, lakin onlar mənə heç bir maddi yardım etmirlər. RSFSR Nikah və Ailə Məcəlləsinin 77-ci maddəsinə və ərizədə şərh edilənlərə əsasən cavabdehlərin hər birindən ayda 5 manat məbləğində mənim xeyrimə aliment tutulmasını xahiş edirəm. Məlum olmuşdur ki, vətəndaş Savin vaxtilə uşaqları barəsində heç bir qayğı göstərməmiş, ömründə yalnız bir dəfə – məhkəməyə iddia ərizəsilə müraciət edərkən özünü ata kimi qələmə vermişdir.

Savinin iddiası ilə əlaqədar onun oğlu Pavelin nifrətlə dolu ədalətli izahatını ancaq ürək ağrısı ilə oxuyuruq. Oxuduqca gözümüz önündə rollar dəyişir: övlad cavabdehdən iddiaçıya, ata isə iddiaçıdan cavabdehə çevrilir.

Viktor vicdansız atalarının evində keçirmiş olduqları uşaqlıq həyatlarının faciəli tarixindən danışır. Ana və uşaqlar onlar nələr görməmişlər? Müntəzəm sərxoşluq, köpək, ata söyüşü, ələ salmaq, istehza, masqaraya qoyma və ancaq insan ləyaqətini alçaldan hərəkətlər...

Ata insanlıq simasını itirmiş, ailəni köməksiz qoymuşdur. Lakin başsız qalan ailəyə sovet məktəbi, onları əhatə edən xeyirxah insanlar, əsl sovet adamları kömək etdi. Ailənin dörd oğlu döyüş əlaçısı olmuş, mehriban ailə qurmuş, ata olmuşlar.

P.A.Savin vaxtilə uşaqlarını taleyin ümidinə atıb getdiyi halda, indi onlardan aliment almağa nail ola bilirmi? Əlbəttə yox.

Ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəlikləri

Aliment öhdəliyi sözün tam mənasında qəti şəxsi xarakter daşıyır, çünki bu öhdəlik aliment verən və aliment alan subyektlərin şəxsiyyəti ilə üzvi surətdə bağlıdır. Buna görə də, aliment öhdəliyinin subyektləri yalnız qanunda göstərilən şəxslər ola bilər. Aliment alan və ya aliment verən şəxs öldükdə, aliment öhdəliyi xitam edilir, bu da aliment öhdəliyinin şəxsi xarakter daşması ilə izah olunur. Aliment öhdəliklərinin şəxsi xarakteri həm də ondan ibarətdir ki, aliment mümkün olmadığı kimi, aliment hüququnu da digər şəxslərə vermək olmaz. Aliment öhdəliyi yetkinlik yaşına çatmış şəxsin əmək qabiliyyəti bərpa olunduqda və ya onun maddi yardımına ehtiyacı aradan qalxdıqda xitam edilir.

Aliment öhdəlikləri davam edən hüquq münasibətdir. Bu, o deməkdir ki, aliment almağa ixtiyarı olan şəxs bu hüququnu hər bir vaxt həyata keçirə bilər.

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 14-cü fəslə «ər-arvadın» və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəliklərinə həsr edilmişdir. Məcəllənin 84-cü maddəsində göstərilir ki, ər və arvad bir-birinə maddi cəhətdən kömək etməlidirlər. Bu köməyin göstərilməsindən imtina edildikdə və ər-arvad arasında alimentin ödənilməsi barədə saziş olmadıqda aşağıdakılar buna zəruri vəsaitə malik olan digər tərəfin aliment ödəməsinə məhkəmə qaydasında tələb etmək hüququna malikdirlər.

1. Əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardımına ehtiyacı olan ər və ya arvad;
2. Hamiləliyi dövründə və ümumi uşaqların doğulduğu gündən üç il ərzində arvad;
3. Əlil ümumi uşağa qulluq edən və ehtiyacı olan ər və ya arvad – uşaq 18 yaşına çatana qədər;
4. 1-ci qrup əlil ümumi uşağa qulluq edən və ehtiyacı olan ər və ya arvad.

Aliment öhdəliyi qanunla müəyyən edildiyi üçün bu öhdəlik ər-arvadın razılığı ilə deyil, ancaq onun əmələ gəlməsi şərtləri aradan qalxdıqda xitam olunur.

Ər-arvad bir-birinə maddi yardım göstərməyə borcludur. Ər-arvadın bu qarşılıqlı vəzifəsi nikahın vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarını qeydə alan dövlət orqanlarında bağlandığı vaxtdan əmələ gəlir. Ər-arvadın bu vəzifəsi onlar ayrı yaşadıkları, hətta nikah münasibətləri faktiki xitam olunduqda da saxlanılır. Belə yardım verməkdən imtina etdikdə, əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardımına ehtiyacı olan ər (arvad) məhkəmə vasitəsilə arvadından (ərindən) maddi yardım (aliment) tələb etməyə haqlıdır.

Ərin (arvadın) maddi yardımına ehtiyacı əmək qabiliyyətinin itirilməsi ilə bağlı olmalıdır. Pensiya yaşına çatmayan və səhhətinə görə işləməyə qabiliyyəti olan ər (arvad) işləmək istəmədiyindən maddi yardımına ehtiyac hiss etdikdə o, arvadından (ərindən) aliment tələb edə bilməz.

Ər (arvad) maddi yardım göstərmək imkanı olan arvadından (ərindən) aliment tələb edə bilər. Bu imkanın olmaması, hətta əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardımına ehtiyacı olan ərin (arvadın) xeyrinə onun arvadından (ərindən) aliment almağa qeyri-mülki edir.

Buna görə də, aliment haqqında məsələyə baxarkən cavabdeh ərin (arvadın) maddi yardım göstərmək imkanı nəzərə alınmamalıdır. Bundan başqa, hər iki tərəfin maddi şəraiti, digər qazancı (gəliri), ailəsinin tərkibi və s. də nəzərə alınmalıdır.

Hamiləlik dövründə və uşaq doğulduqdan sonra 3 il müddətində arvad maddi yardım göstərmək imkanı olan ərindən məhkəmə vasitəsilə özü üçün maddi yardım (aliment) almaq hüququna malikdir. Bu halda da arvadın maddi köməyə ehtiyacı olarsa nəzərə alınmalıdır. Uşaq doğulduğu vaxtdan 3 il keçəndən sonra arvad özü üçün maddi yardımını ərindən ümumi əsaslar üzrə, yəni əmək qabiliyyətini itirdikdə və maddi yardımına ehtiyacı olduqda tələb etməyə haqlıdır.

Əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardımına ehtiyacı olan ayrılmış ər (arvad) nikah pozulduqdan sonra da keçmiş arvadından (ərindən) maddi yardım almaq hüququna malikdir.

Ailə Məcəlləsinin 85-ci maddəsində göstərilir ki, aşağıdakı şəxslər nikah pozulduqdan sonra məhkəmə qaydasında zəruri vəsaitə malik olan keçmiş ərdən (arvaddan) aliment ödəməyi tələb etmək hüququna malikdirlər.

1. Hamiləlik dövründə və ümumi uşaqlarının doğulduğu gündən 3 il ərzində keçmiş arvad;
2. Yetkinlik yaşına çatmış əlil ümumi uşağa və ya uşaqılıqdan 1-ci qrup əlil olan ümumi uşağa qulluq edən və maddi yardımına ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad);
3. Nikah pozulana qədər və ya pozulduğu gündən 1 il ərzində əmək qabiliyyətini itirən və maddi yardımına ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad);
4. Ər-arvad uzun müddət nikahda olmuşlarsa, nikah pozulduğu andan 5 il müddətindən gec olmayaraq pensiya yaşına çatmış və maddi yardımına ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad).

Bu ayda əsasən uzun müddət nikah münasibətlərində olmuş ev təsərrüfatı ilə, uşaqlarını tərbiyəsi ilə məşğul olan, boşanandan sonra isə yaşamaq üçün vasitəsiz qalmış qoca qadınlara aiddir, onların mənafeyini

qorumaq üçündür, çünki onlar işləməmişlər və qocalığa görə pensiya ala bilmirlər, ya da zəruri iş stajının olmaması nəticəsində az miqdarda pensiya alırlar.

Alimentin miqdarı və nikah pozulduqdan sonra onun keçmiş ərə (arvada) ödənilməsi qaydası keçmiş ər-arvad arasındakı sazişlə müəyyən edilə bilər.

Aliment ödənilməsi barədə ər-arvad və ya keçmiş ər-arvad arasında saziş olmadıqda, məhkəmə qaydasında ərə (arvada) və ya keçmiş ərə (arvada) ödənilməli olan aliment miqdarı məhkəmə tərəfindən keçmiş ərin (arvadın) ailə və maddi vəziyyəti, tərəflərin digər diqqətəlayiq olan maraqları nəzərə alınmaqla, hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləği formasında müəyyən edilir.

Məhkəmə aşağıdakı hallarda əri (arvadı) nikah dövründə və nikah pozulduqdan sonra maddi yardıma ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan arvadı (əri) saxlamaq vəzifəsindən azad edə və bu vəzifəni müəyyən müddətlə məhdudlaşdırma bilər:

1. Maddi yardıma ehtiyacı olan ər (arvad) əmək qabiliyyətini spirtli içkilərin, narkotik vasitələrin qəbulu və ya qəsdən törətdiyi cinayət əməli nəticəsində itirdikdə;

2. Aliment ödənilməsini tələb edən ər (arvad) ailədə ləyaqətsiz davrandıqda və ya nalayiq hərəkət etdikdə;

3. Ər-arvadın nikahda olması müddəti qısa olduqda.

Ərin (arvadın) nalayiq hərəkət etmə məsələsini məhkəmə həll edir. Bunun üçün arvad (ər) ərin (arvadın) nalayiq hərəkət etdiyini təsdiq edən sübutlar təqdim etməlidir. Ərin (arvadın) nalayiq hərəkəti aşağıdakılardan ibarət ola bilər: ər (arvad) tərəfindən xəyanət edilməsi, nikah müddətində ailə vəzifələrinə yelbeyin münasibət göstərilməsi, əxlaqsızlıq, uşaqlara qarşı qayğısızlıq, uşaqlara amansız davranma, alkoqolizm və i.a. Qanun ərin (arvadın) nalayiq hərəkətini yalnız ərin (arvadın) birlikdə yaşadıkları dövr ilə əlaqədar etmir. Nikaha daxil olanadək də ərin (arvadın) nalayiq hərəkəti nəzərə alınma bilər. Y.M.Voroteykin haqlı olaraq göstərir ki, ərin (arvadın) nikah pozulduqdan sonra da etdiyi nalayiq hərəkəti arvadı (əri) onu saxlamaq vəzifəsindən azad etmək üçün əsas ola bilər.

Ərin (arvadın) xeyrinə tutulan alimentin miqdarını müəyyən edərkən məhkəmə ər-arvadın hər ikisinin ailə üzvlərinin sayını, onların yaşını, özlərini maddi cəhətdən müstəqil təmin edə bilmələrini və i.a. nəzərə almalıdır. Aliment verən və ya aliment alan ərin və ya arvadın maddi və ya ailə vəziyyətini dəyişməsi onun həyat səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilər (onu yaxşılaşdırma və ya ağırlaşdırma bilər). Belə hallarda onların hər biri alimentin miqdarının dəyişdirilməsi haqqında məhkəməyə iddia ilə müraciət etmək hüququna malikdirlər.

Ailənin başqa üzvlərinin aliment öhdəlikləri

Ailənin digər üzvləri dedikdə, ailə qanunvericiliyi valideynlərdən, ər-arvaddan və övladlığa götürülənlərdən başqa, babanı, nənəni, nəvələri, doğma qardaş və bacıları, ögey ata və ananı, ögey oğul və qızları, habelə faktiki tərbiyəçiləri və tərbiyə edilənləri nəzərdə tutur. Göründüyü kimi, bu tərkibə qəyyumlar (himayəçilər) və üzərində qəyyumluq və himayəçilik müəyyən edilən şəxslər daxil edilmir, çünki həmin şəxslər arasında aliment hüququ və vəzifələri əmələ gəlmir.

Ailənin başqa üzvlərinin aliment öhdəlikləri Ailə Məcəlləsinin 88-93-cü maddələri ilə müəyyən edilir. Məcəllənin 88-ci maddəsində deyilir ki, yetkinlik yaşına çatmayan və yardıma ehtiyacı olub valideynlərdən saxlanılması üçün yardım ala bilməyən qardaş və bacılar buna zəruri vəsaitə malik yetkinlik yaşına çatmış qardaş və bacılardan məhkəmə qaydasında aliment almaq hüququna malikdirlər. Əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış qardaş və bacılar valideynlərindən, yaxud da ərindən (arvadından) və ya yetkinlik yaşına çatan uşaqlarından saxlanmaq üçün maddi yardım ala bilmədikdə onlara da eyni hüquq verilir.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, böyük qardaş və bacıların aliment vəzifəsi yalnız onlar kifayət qədər vəsaitə malik olduqda əmələ gəlir. Maddi yardım göstərmək üçün böyük qardaş və bacıların kifayət qədər vəsaiti olmadıqda, məhkəmə onlardan aliment tutulması haqqında maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmayan qardaş və bacıların iddiasını rədd etməlidir.

Hüququ ədəbiyyatında haqlı olaraq göstərilir ki, yetkinlik yaşına çatmayan qardaş və bacıların xeyrinə aliment vermək vəzifəsi nəinki əmək qabiliyyəti olan yetkinlik yaşına çatmış qardaş və bacıların üzərinə, habelə əmək qabiliyyəti olmayan, lakin maddi yardım göstərmək imkanı olan böyük qardaş və bacıların da üzərinə qoyulur (məsələn, yetkinlik yaşına çatmış əlil qardaş kifayət qədər pensiya alır, onun həyatını yardımçı təsərrüfatından əlavə gəliri vardır və s.).

Deyənləri təsdiq etmək üçün məhkəmə praktikasına istinad edək. Əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan 30 yaşlı Səkinə məhkəməyə müraciət edərək bacısı Aygündən özü üçün aliment tutulması haqqında qətnamə çıxarmağı xahiş etmişdir. O, bunu onunla izah etmişdir ki, ərinin yeri məlum olmadığına görə ondan maddi yardım almaq qeyri-mümkündür. Bakı şəhər Oktyabr rayonu Xalq məhkəməsi 15 oktyabr 1980-ci il tarixli qətnaməsində bu vəziyyəti nəzərə alaraq maddi yardım göstərmək imkanı olan Aygündən Səkinin xeyrinə aliment tutulmuşdur.

Ailə Məcəlləsinin 89-cu maddəsində deyilir ki, «Yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmayan nəvələr saxlanmaq üçün öz valideynlərindən maddi yardım ala bilmədikdə, buna zəruri vəsaitə malik baba və nənədən məhkəmə qaydasında aliment almaq hüququna malikdirlər. Əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatan nəvələr saxlanmaq üçün valideynlərindən, yaxud da ərdən (arvadın) maddi yardım ala bilmədikdə, onlara da eyni hüquq verilir».

Yetkinlik yaşına çatmamış nəvələr öz baba və nənəsindən aşağıdakı şərtlərlə aliment tələb edə bilərlər:

1. Baba və nənə kifayət qədər vəsaitə malik olduqda;
2. Uşaqların valideynləri olmadıqda və ya valideynlər öz uşaqlarını saxlaya bilmədikdə.

Əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış nəvələr də aliment hüququna malikdir. Lakin belə nəvələrin bu hüququ göstərilən iki şərtədən əlavə onlar öz ərindən (arvadından) maddi yardım ala bilmədikdə əmələ gəlir.

Baba və nənənin kifayət qədər vəsaitə malik olması o deməkdir ki, onların maddi vəziyyəti nəinki özlərinin yaşamasını təmin etməyə, həmçinin nəvələrinə maddi yardım göstərməyə imkan verir.

Nəvələrin öz valideynlərindən maddi yardım ala bilmələri dedikdə, qanun və məhkəmə təcrübəsi təkcə valideynlərin vəsaitinin olmaması deyil, həm də onların öz uşaqlarının saxlanması üçün aliment verməkdən boyun qaçırması faktını nəzərdə tuturlar. Məsələn, valideyn-cavabdehin öz yaşayış yerini gizlətməsi nəticəsində uşaq ondan maddi yardım ala bilər.

Məhkəmə praktikasına müraciət edək. Azyaşlı 3 uşağın anası vətəndaş Lixaniskaya məhkəməyə müraciət edərək vətəndaş Lixaniskidən (uşaqların babasından) uşaqların saxlanması üçün maddi yardımın tutulmasını xahiş etmişdir. Lixaniskaya ona istinad etmişdir ki, o, 2-ci qrup əlildir və az məbləğdə pensiya alır, uşaqların atası isə öz vəzifəsini yerinə yetirməkdən boyun qaçıraraq və onun yeri məlum deyil. Cavabdeh iddiaya qarşı etiraz edərək göstərmişdir ki, o yetkinlik yaşına çatmış oğlunun hərəkətləri üçün məsuliyyət daşımamalıdır. RSFSR Ali Məhkəməsinin mülki işlər üzrə məhkəmə kollegiyası yuxarıdakıları nəzərə alaraq göstərmişdir ki, işdən göründüyü kimi, cavabdeh Lixaniski iddiaçının uşaqlarının babasıdır. Uşaqların atası aliment verməkdən gizlənir. İddiaçının isə uşaqları saxlamağa vəsaiti yoxdur. Belə halda, məhkəmə kifayət qədər vəsaitə malik babanı maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmayan nəvələrinə kömək göstərməyə məcbur edə bilər.

Ailə Məcəlləsinin 90-cı maddəsində deyilir ki, «Əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan baba və nənə saxlanmaq üçün yetkinlik yaşına çatmayan övladlarından və ya ərindən (arvadından) maddi yardım ala bilmədikdə, zəruri vəsaitə malik nəvələrdən məhkəmə qaydasında aliment verilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər».

Nəvələrin əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan baba və nənəni saxlamaq vəzifəsi aşağıdakı iki şərt mövcud olduqda əmələ gəlir:

1. Nəvələr kifayət qədər vəsaitə malik olduqda;
2. Babanın və nənənin öz yetkinlik yaşına çatmış uşaqlarından və ya arvadından (ərindən) yardım almaq imkanı olmadıqda.

Beləliklə, alimentə ehtiyacı olan baba və nənə öz uşaqlarından və ya arvadından (ərindən) maddi yardım ala bildiyi halda, onlar ailənin digər üzvlərindən: o cümlədən öz nəvələrindən aliment tələb edə bilməzlər. Məhkəmə təcrübəsinə müraciət edək.

Korsakov şəhər xalq məhkəməsi Sukrutovanın iddiasını təmin edərək, onun xeyrinə nəvələrindən V.A.Sukrutovadan hər ay 10 manat və Anikinadan 5 manat tutulması haqqında qətnamə çıxarmışdır. Saxalin vilayət məhkəməsinin rəyasət heyəti həmin iş üzrə məhkəmənin qətnaməsini düzgün hesab etməmiş və göstərmişdi ki, iddiaçı ailə başçısını itirdiyi üçün hər ay 21 manat pensiya alır və onun dörd nəfər yetkinlik yaşına çatmış uşağı vardır. Xalq məhkəməsi iddiaçının bütün uşaqlarının maddi vəziyyətini tam və hərtərəfli tədqiq etməmiş və bunun da nəticəsində o, kifayət qədər əsas olmadan nənəni saxlamaq vəzifəsini nəvələrin üzərinə qoymuşdu.

Ailə Məcəlləsinin 92-ci maddəsi ögey oğul və qızların ögey ata və ananı saxlamaq vəzifəsini əhatə edir. Burada deyilir ki, «Əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan ögey ata və ana oğul və qızlarını tərbiyə etmişlərsə və ya saxlamışlarsa və özlərinin yetkinlik yaşına çatan övladlarından və ya ərindən (arvadından) saxlanmaq üçün maddi yardım ala bilmirlərsə, əmək qabiliyyəti olan və yetkinlik yaşına çatmış ögey oğul və qızlarından məhkəmə qaydasında saxlanmaq üçün təminat verilməsini tələb edə bilərlər».

Ögey ata və ana ögey oğul və qızları 5 ildən az tərbiyə etmiş və ya saxlamışlarsa, habelə ögey oğul və qızların tərbiyəsi üzrə öz vəzifələrini lazımınca yerinə yetirməmişlərsə, məhkəmə ögey oğul və qızları ögey ata və ananı saxlamaq vəzifəsindən azad edə bilər».

Biz yuxarıda qeyd etdik ki, ailənin digər üzvləri, o cümlədən ögey ata (ana) müəyyən hallarda ögey oğlunu (qızını) saxlamağa borcludur. Məsələn, vətəndaş Validə məhkəməyə müraciət edərək göstərmişdir ki, əri öləndən bir neçə il keçdikdən sonra o, vətəndaş Kamran ilə nikah bağlamış və onlar bir ailədə birgə yaşamışlar. Kamran onun birinci ərindən olan uşağı tərbiyə etmiş və saxlamışdır. Lakin son zamanlar Kamran evdən getmiş və azyaşlı ögey oğluna maddi yardım göstərməkdən imtina etmişdir. İddiaçı 2-cı qrup əlildir və uşağı saxlamaq

üçün maddi cəhətdən çətinlik çəkir. Sumqayıtın şəhər xalq məhkəməsi bu vəziyyəti nəzərə alaraq 13 mart 1975-ci il tarixli qətnaməsi ilə kifayət qədər vəsaiti olan cavabdeh Kamrandan ögey oğlunun xeyrinə alimentin tutulması haqqında iddianı təmin etmişdir.

Yetirmələrin öz faktiki tərbiyəçilərini saxlamaq vəzifəsi

«Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqları faktiki tərbiyə etmiş və saxlamış əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan şəxslər, öz yetkinlik yaşına çatmış övladlarından və ya ərlərindən (arvadlarından) təminat ala bilmədikdə, yetkinlik yaşına çatmış öz əmək qabiliyyətli yetirmələrindən məhkəmə qaydasında aliment verilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər.

Faktiki tərbiyəçilər öz yetirmələrini 5 ildən az müddətdə tərbiyə etdiyi və saxladığı, yaxud lazımınca tərbiyə etmədiyi və ya saxlamadığı hallarda, məhkəmə onları saxlamaq vəzifəsindən yetirmələri azad edə bilər».

Faktiki tərbiyəçilər dedikdə, qanun uşaqları tərbiyə etmək və saxlamaq vəzifəsini öz üzərinə könüllü götürən şəxslər nəzərdə tutur. Bu şəxslər həmin uşaqların rəsmən nə övladlığa götürəni, ev də qəyyumu (himayəçisi) hesab edilir.

Faktiki tərbiyəçilərin uşaqları saxlamaq vəzifəsi aşağıdakı iki şərtəndən biri mövcud olduqda əmələ gəlir:

a) uşaqların valideynləri olmadıqda;

b) uşaqlar öz valideynlərindən maddi yardım ala bilmədikdə.

Uşaqların valideynlərinin olmaması dedikdə, valideynlərin ölməsi, onların qanunla müəyyən edilmiş qaydada ölmüş elan edilməsi və ya xəbərsiz itkin düşmüş hesab edilməsi başa düşülür. Uşaqların öz valideynlərindən maddi yardım ala bilməməsi o deməkdir ki, uşaqları üçün valideynlərdən vəsait almaq, ümumiyyətlə, qeyri-mümkündür: məsələn, uşaqların valideyninin (valideynlərinin) əmək qabiliyyətinin və ya fəaliyyət qabiliyyətinin olmaması, cinayət etmək üstündə uzun müddətə azadlıqdan məhrum olunması və i.a. səbəblər, ya da uşaqların saxlanması üçün valideynlərindən alınan vəsait cüzi olduğuna görə, onların normal yaşamları üçün kifayət deyildir.

Alimentin ödənilməsi barədə saziş

Alimentin ödənilməsi barədə saziş Ailə Məcəlləsinin 19-cu fəslində və 94-98-ci maddələrdə öz əksini tapmışdır. Aliment ödənilməsi barədə saziş (alimentin miqdarı, ödənilmə qaydası və şərtləri) aliment ödənilməli olan şəxslə onu alan şəxs arasında, aliment ödəməli olan və (və ya) onu alan şəxs fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs olduqda isə həmin şəxslərin qanuni nümayəndələri arasında bağlanır. Tam fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslər aliment ödənilməsi barədə saziş özlərinin qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə bağlayarlar.

Aliment ödənilməsi barədə saziş yazılı formada bağlanır və notariat qaydasında təsdiq olunur. Bu saziş notariat qaydasında təsdiq edildikdə, icra vərəqəsi qüvvəsinə malik olur. Aliment ödənilməsi barədə saziş tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında istənilən vaxt dəyişdirilə və pozula bilər. Sazişi icra etməkdən birtərəfli qaydada imtina etməyə və onun şərtlərinin birtərəfli qaydada dəyişdirilməsinə yol verilmir.

Tərəflərin maddi və ailə vəziyyətində əsaslı dəyişiklik olduqda və aliment ödənilməsi barədə sazişin dəyişilməsi və pozulması üçün razılıq əldə edilmədikdə, maraqlı tərəf bu sazişin dəyişdirilməsi və ya pozulması üçün məhkəmə qarşısında iddia qaldırmaq hüququna malikdir.

Aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə ödənilən alimentin miqdarı bu sazişin tərəflərinin razılığı ilə müəyyən olunur.

Aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ödənilən alimentin miqdarı məhkəmə qaydasında onlar üçün müəyyən edilə bilən alimentin miqdarından az olmamalıdır.

Aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə alimentin ödənilməsi barədə saziş üzrə alimentin ödənilməsi qaydası və üsulları həmin sazişdə tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə müəyyən olunur.

Alimentlər aliment ödəməli şəxsin qazancından və ya digər gəlirindən müvafiq hissədə: sabit pul məbləğində müntəzəm ödəməklə; əmlak təqdim olunması yolu ilə və barəsində razılıq əldə olunmuş digər üsullarla alınabilir.

Aliment ödənilməsi barədə sazişdə aliment ödənilməsinin müxtəlif üsulları nəzərdə tutula bilər.

Aliment ödənilməsi və tutulması qaydası

Alimentin ödənilməsi və tutulması qaydası Ailə Məcəlləsinin 17-ci fəslində öz əksini tapmışdır. Ailə hüququ üzrə alimentin iki qaydası həyata keçirilir:

1. Könüllü qaydada;

2. Məcburi qaydada, yəni məhkəmə qətnaməsi üzrə.

Aliment almaq hüququ olan şəxs, aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə əvvəllər ona aliment ödənilməmişsə, aliment almaq hüququnun yarandığı vaxtdan asılı olmayaraq istənilən müddətdə məhkəməyə aliment tutulması barədə ərizə ilə müraciət etmək hüququna malikdir.

Aliment məhkəməyə müraciət edildiyi vaxtdan tutulur. Məhkəmə iddiaçının aliment almaq üçün məhkəməyə müraciət edənədək tədbirlər gördüyünü, lakin aliment ödəməli olan şəxsin onu verməkdən boyun qaçırması nəticəsində alimentin alınmadığını müəyyən edərsə, əvvəlki dövr üçün aliment 3 illik müddət həddində verilə bilər. Məhkəmə alimentinin miqdarını müəyyən edərkən tərəflərin maddi və ailə vəziyyətini nəzərə almalıdır.

Şəxsin işlədiyi təşkilatın müdiriyyəti notariat qaydasında təsdiq edilən aliment ödənilməsi barədə saziş əsasında və ya icra vərəqəsi əsasında hər ay onun əmək haqqında və (və ya) başqa gəlirindən aliment tutmağa və onu icra vərəqəsində və ya sazişdə göstərilmiş şəxsə əmək haqqı və (və ya) başqa gəlirlər verilən gündən sonra Ən gec 3 gün müddətində verməyə və ya aliment tutulan şəxsin vəsaiti hesabına göndərməyə borcludur.

Aliment ödənilməsi barədə saziş və (və ya) icra vərəqəsi əsasında tutulan ümumi məbləğ aliment ödəməyə borclu olan şəxsin əmək haqqının və (və ya) başqa gəlirlərinin 50%-indən çox olduqda da aliment notariat qaydasında təsdiq olunmuş saziş əsasında tutulur.

Aliment tutulması haqqında məhkəmənin qətnaməsinə və ya aliment ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq olunmuş sazişə əsasən aliment tutan müəssisənin müdiriyyəti qətnamənin icra olunduğu məhkəmə icraçısına və aliment alan şəxsə aliment verən şəxs işdən çıxdıqda onun işdən çıxması haqqında, habelə məlum olduqda onun yeni iş və yaşayış yeri haqqında 3 gün müddətində məlumat verməyə borcludur.

Aliment verməyə borclu olan şəxs iş və ya yaşayış yerinin dəyişməsi haqqında, aliment yetkinlik yaşına çatmayan uşağa görə tutulduqda, həm də həmin müddətdə məhkəmə icraçısına məlumat verməlidir.

Aliment ödənilməsi barədə saziş və ya məhkəmənin qətnaməsi əsasında müəyyən olunmuş miqdarda aliment, habelə aliment üzrə borclar aliment ödəməli olan şəxsin qazancından və (və ya) digər gəlirlərindən tutulur. Qazanc və (və ya) digər gəlirlər çatışmadıqda aliment onu ödəməli olan şəxsin bankdakı və s. kredit idarələrindəki hesabında olan pul vəsaitindən, eləcə də mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinə səbəb olan müqavilələr əsasında kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının verilən pul vəsaitindən mülki prosessual qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada tutulur. Bu vəsaitlər çatışmadıqda tələb aliment ödəməli olan şəxsin qanunla tələb yönəldilə bilən başqa əmlakına yönəldilə bilər.

İcra vərəqəsi və ya aliment ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq olunmuş saziş əsasında onların əvvəlki dövrə görə aliment 3 illik müddət həddində tutula bilər.

Aliment onu icra vərəqəsi və ya aliment ödənilməsi barədə saziş əsasında ödəməli olan şəxsin təqsiri üzündən ödənilmədikdə əvvəlki dövr üçün aliment Ali Məcəlləsinin 103-cü maddəsinə əsasən müəyyən edilmiş 3 illik müddətdən asılı olmayaraq istənilən müddətdə tutula bilər.

Aliment onun ödənilməsi barədə saziş əsasında tutulduqda, aliment üzrə borcları ödəməkdən azad edilmiş və ya onun miqdarının azaldılması tərəflərin razılığı ilə həyata keçirilə bilər.

Məhkəmə aliment ödəməli şəxsin iddiası üzrə aliment borcunun şəxsin xəstəliyi və ya digər üzürlü səbəblərə görə əmələ gəldiyini, ailə və maddi vəziyyətinin bu borcları ödəməyə imkan vermədiyini müəyyən edərsə, onu həmin borcları ödəməkdən tamamilə və ya qismən azad edə bilər.

Aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə aliment ödəməli olan şəxsin təqsiri üzündən aliment üzrə borclar yarandıqda təqsirkar şəxs həmin sazişlə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyır.

Məhkəmə qətnaməsi üzrə aliment ödəməli olan şəxsin təqsiri üzündən aliment üzrə borclar yarandıqda, təqsirkar şəxs aliment alana ödənilməmiş alimentin məbləğinin faizi miqdarında ötürülmüş hər gün üçün dəbbə pulu ödəyir.

Aliment alan həmçinin aliment öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetirilməməsi nəticəsində yaranmış itkilərin dəbbə pulu ilə ödənilməmiş hissənin ödənilməsinə də tələb edə bilər.

Aliment başqa qarşılıqlı tələblərlə hesablaşmaya cəlb edilə bilməz.

Aşağıdakı hallar istisna olmaqla alimentin ödənilmiş məbləği geri tələb oluna bilməz:

1. Aliment ödənilməsi barədə saziş aliment ödəyən tərəfi aldatma, ona hədə-qorxu gəlmə və ya zor tətbiq etmək nəticəsində bağlandığına görə etibarsız hesab edildikdə;

2. Məhkəmə qətnaməsinin, aliment ödənilməsi barədə saziş və ya icra vərəqəsinin saxtalaşdırılması faktı məhkəmə hökmü ilə təsdiq olunduqda;

3. Aliment alan tərəfindən yalan məlumatların verilməsi və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi ilə əlaqədar aliment tutulması haqqında məhkəmə qətnaməsi ləğv olunduqda.

1 və 3-cü bəndlərdə göstərilən hərəkətlər uşağın və yetkinlik yaşına çatan fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin nümayəndəsi tərəfindən edilmişsə, aliment geri tələb olunmur, lakin alimentin ödənilmiş məbləği aliment ödəmiş şəxsin iddiası əsasında təqsirkar nümayəndədən tutulur.

Aliment ödənilməsi barədə saziş olmadıqda, məhkəmə tərəfindən alimentin miqdarı müəyyən olunduqdan sonra tərəflərdən birinin ailə və ya maddi vəziyyətində dəyişiklik olmuşsa, məhkəmə tərəflərdən istənilən birinin məbləği ilə alimentin müəyyən olunmuş miqdarını dəyişə bilər və ya aliment ödəməli olan şəxsi tərəflərin diqqətəlayiq başqa maraqlarını da nəzərə almaqla aliment ödəməkdən azad edilə bilər.

Yetkinlik yaşına çatan və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin aliment ödəməli olan şəxsə qarşı qəsdən cinayət törətdiyi və ya ailədə nalayiq davrandığı müəyyən edilərsə, məhkəmə həmin şəxs üçün aliment tutulması barədə tələbi rədd edə bilər.

Aliment öhdəliklərinə xitam verilməsi

Aliment ödənilməsi barədə saziş əsasında müəyyən olunmuş aliment öhdəliklərinə tərəflərdən birinin ölümü nəticəsində, sazişin müddəti bitdikdə və ya sazişdə nəzərdə tutulmuş əsaslar üzrə xitam verilir.

Məhkəmə qaydasında tutulan alimentin ödənilməsinə aşağıdakı hallarda xitam verilir.

1. Uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda və ya yetkinlik yaşına çatmamış tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdikdə;
2. Aliment ödənilən uşaq övladlığa götürüldükdə;
3. Aliment alan şəxsin maddi yardıma ehtiyacının ödənilməsi və ya əmək qabiliyyətinin bərpa olunduğu məhkəmə tərəfindən müəyyən olunduqda;
4. Aliment alan şəxs və ya aliment ödəyən şəxs öldükdə;
5. Əmək qabiliyyəti olmayan və ya ehtiyacı olan aliment alan ər və ya arvad yeni nikaha daxil olduqda.

7. Övladlığa götürmə

Övladlığa götürmə elə bir hüquqi aktdır ki, onun nəticəsində övladlığa götürülən uşaq övladlığa götürən və onun qohumları barəsində valideynlər və uşaqlar üçün qanunla müəyyən edilmiş eyni hüquq və vəzifələrə malik olur. Övladlığa götürmə institutu ilk dəfə keçmiş ittifaq ərazisində 1926-cı ildə Azərbaycanda 1928-ci ildə yaranmışdır.

Övladlığa götürməyə yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində və yalnız onların mənafeyi naminə yol verilir. Bir uşaq iki şəxs tərəfindən (ər-arvaddan başqa) övladlığa götürülə bilər.

Ər (arvad) özünün nikahdan olmayan uşağını və ya arvadının (ərinin) uşağını övladlığa götürə bilər. Uşağın mənafeyinə cavab verən hallar istisna olmaqla, qardaş və bacıların müxtəlif şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsinə yol verilmir.

Övladlığa götürmə uşağın övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) verdiyi ərizə əsasında məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir. Məhkəmədə övladlığa götürmə barədə iş qəyyumluq və himayə orqanının iştirakı ilə mülki prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş xüsusi icraat qaydasında baxılır.

Övladlığa götürülənlər və övladlığa götürülən uşaqların hüquq və vəzifələri məhkəmənin uşağın övladlığa götürülməsinin müəyyən olunması barədə qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi gündən yaranır.

Məhkəmə uşağın övladlığa götürülməsi barədə qətnamənin qüvvəyə mindiyi gündən 3 gün müddətində bu qətnamədən çıxarışı Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanına göndərməyə borcludur.

Uşağın övladlığa götürülməsi vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı üçün müəyyən olunmuş qaydada qeydiyyata alınır. Uşaq öldükdə övladlığa götürməyə yol verilmir.

Ailə Məcəlləsinin 120-ci maddəsində göstərilir ki, aşağıdakılar istisna olmaqla, hər iki cinsdən olan yetkinlik yaşına çatmış şəxslər övladlığa götürən ola bilərlər:

1. Məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən şəxslər;
2. Məhkəmə tərəfindən valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər;
3. Qanunla üzərinə qoyulan vəzifəni yerinə yetirmədiyinə görə, qəyyum və ya himayəçi vəzifələrindən kənarlaşdırılmış şəxslər;
4. Əvvəllər məhkəmə tərəfindən təqsirkar bilinərək bu hüququ ləğv edilmiş şəxslər;
5. Səhhətinə görə valideyn vəzifələrini həyata keçirə bilməyən şəxslər.

Övladlığa götürməyə, qəyyumluğa və himayəyə qəbul etməyə imkan verməyən xəstəliklərin siyahısı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur.

Aralarında nikah olmayan şəxslər birlikdə eyni uşağı övladlığa götürə biləzlər.

Övladlığa götürən şəxs nikahda deyilsə, onunla övladlığa götürülən uşağın yaş fərqi 16-dan az olmamalıdır. Məhkəmə tərəfindən üzürlü hesab edilən səbəb olduqda, yaş fərqi qısaldıla bilər.

Ögey ata (ögey ana) uşağı övladlığa götürəndə bu yaş fərqinin olması tələb edilmir.

Valideynləri olan uşaq Ailə Məcəlləsinin 123-cü maddəsində göstərilənlər istisna olmaqla, yalnız valideynlərinin razılığı ilə övladlığa götürülə bilər.

123.1. Valideynlər valideynlik hüququndan məhrum edilmişlərsə və bundan 1 il müddət keçmişsə və ya qanunla müəyyən olunmuş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan, yaxud xəbərsiz itkin düşmüş hesab edilmişlərsə, övladlığa götürməyə onların razılığı tələb olunmur.

123.2. Valideynlər 6 aydan artıq müddətdə uşaqla birlikdə yaşamışlarsa, qəyyumluq və himayə qanunlarının xəbərdarlığına baxmayaraq, onun tərbiyəsində və ya saxlanmasıda iştirak etməkdən boyun qaçırırlarsa, uşağa valideynlik diqqəti və qayğısı göstərmirlərsə, övladlığa götürmə onların razılığı olmadan da icra edilə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayan valideynlərin uşaqlarının övladlığa götürülməsi zamanı həmin valideynlərin qəyyumlarının (himayəçilərinin) və valideynlərinin razılığı, valideynlər, qəyyumlar və himayəçilər olmadıqda isə yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qəyyumluq və himayə orqanlarının razılığı tələb olunur. Uşaqlarının övladlığa götürülməsinə valideynlərinin razılığı notariat qaydasında, valideyn himayəsindən məhrum olan uşağın yerləşdiyi müəssisənin rəhbəri və ya övladlığa götürmənin həyata keçirdiyi yer, yaxud valideynlərin yaşadığı yer üzrə qəyyumluq və himayə orqanı tərəfindən təsdiq olunmalıdır. Razılıq həmçinin məhkəmədə övladlığa götürmə zamanı şifahi olaraq verilə bilər.

Valideynlərin övladlığa götürmə barədə məhkəmə qətnaməsi qəbul ediləndə öz uşaqlarını övladlığa vermək barədə razılığı geri götürə bilərlər.

Müvafiq yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qəyyumluq və himayə orqanları məhkəməyə övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğun olması barədə rəy təqdim edir. Uşağın ögey ata (ögey ana) tərəfindən övladlığa götürüldüyü hallarda bu cür rəy tələb olunmur.

Övladlığa götürülənlər əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər olduqda tələb olunan belə rəy Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Övladlığa Götürmə Məcəllələri Komissiyası ilə razılaşdırılmışdır.

Ailə Məcəlləsinin 124-cü maddəsi «Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların övladlığa götürülməsinə qəyyumların (himayəçilərin), himayədar ailənin, uşaqların yerləşdiyi müəssisələrin rəhbərlərinin və uşaqların özlərinin razılığı»ndan bəhs edir.

124.1. Qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqların övladlığa götürülməsi üçün qəyyumların (himayəçilərin) yazılı razılığı olmalıdır.

124.2. Himayədar ailənin öhdəsində olan uşaqların övladlığa götürülməsi üçün onların himayədar valideynlərinin yazılı razılığı lazımdır.

124.3. Tərbiyə, müalicə, ailənin sosial müdafiəsi müəssisələrində və digər analoji müəssisələrdə yerləşən uşaqların övladlığa götürülməsinə həmin müəssisələrin rəhbərliyi yazılı razılıq verməlidir.

124.4. Məhkəmə uşağın mənafeyini nəzərə alaraq 124.1. -124.3.-cü maddələrdə göstərilən şəxslərin razılığı olmadan da onun övladlığa götürülməsi barədə qətnamə edə bilər.

124.5. 10 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə onun razılıq verməsi zəruridir.

124.6. Övladlığa götürmə haqqında ərizə verilənə qədər uşaq övladlığa götürmək istəyənin ailəsində yaşamışsa və onu öz valideyni hesab edirsə, övladlığa götürmə övladlığa götürülən uşağın razılığı olmadan da aparıla bilər.

Qanunverici orqan güman edir ki, 10 və daha çox yaşa çatmış uşaq, onun övladlığa götürülməsi barədə öz şəxsi fikrini ifadə etməyə qabildir. Uşağın övladlığa götürülməyə razılığı qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən müəllimin iştirakı ilə müəyyən olunur. Uşağın, onun övladlığa götürülməsinə razılıq verməkdən imtina etməsinin hüquqi əhəmiyyəti var və bu övladlığa götürməyə mane olmaq üçün əsasdır.

Övladlığa götürmənin xahişi ilə övladlığa götürülən uşağa övladlığa götürmənin soyadı və yeni ad verilir. Övladlığa götürən kişidirsə, uşağa ata adı onun adı ilə, övladlığa götürən qadıncırsa, uşaq barəsində uşağın atasının hüquq və vəzifələrinin saxlandığı hallardan başqa, ata adı qadının göstərişi ilə verilir. Nikahda olmayan şəxs uşağı övladlığa götürdükdə, uşağın soyadı, adı və anasının (atasının) adı doğum haqqında qeydiyyat kitabında həmin şəxsin göstərişi ilə yazılır. Övladlığa götürən ər-arvadın soyadları müxtəlif olduqda, onların razılığı ilə övladlığa götürülən uşağa ərin və ya arvadın soyadı verilir.

Övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adı Ailə Məcəlləsinin 124.6.-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər.

Övladlığa götürülənə soyad və ata adı verilməsi, habelə onun adının dəyişdirilməsi övladlığa götürmə haqqında məhkəmə qətnaməsində göstərilir.

Övladlığa götürmənin gizli saxlanması üçün övladlığa götürmənin xahişi ilə övladlığa götürülən doğulduğu yer, eləcə də onun doğum tarixi 3 aydan çox olmayaraq dəyişdirilə bilər.

Övladlığa götürülmüş uşağın doğum tarixi uşaq 1 yaşına çatana qədər dəyişdirilə bilər.

Övladlığa götürülmüş uşağın doğulduğu yerin və ya tarixin dəyişdirilməsi məhkəmə qətnaməsində göstərilir. Məhkəmə övladlığa götürənlərin xahişi ilə onların övladlığa götürənlərin valideynləri kimi doğumun qeydi kitablarına yazılmasını qəti edə bilər.

Ailə Məcəlləsinin 130-cü maddəsində «Övladlığa götürənin gizli saxlanmasıdan bəhs olunur.

130.1. Övladlığa götürmənin sirri qanunla mühafizə olunur.

130.2. Övladlığa götürənlərin razılığı olmadan, onlar öldükdə isə qəyyumlar və himayə orqanının razılığı olmadan övladlığa götürmə haqqında hər hansı məlumat vermək, habelə vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının

qeydiyyat kitablarından övladlığa götürənlərin övladlığa götürülənin doğma valideynləri olmadığını göstərən çıxarışlar vermək qadağan edilir.

130.3. Övladlığa götürənin iradəsi ziddinə övladlığa götürmə sirrini yaymış şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb olunurlar.

Beləliklə, övladlığa götürmə nəticəsində aşağıdakı şəxslər arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələr əmələ gəlir:

- a) Övladlığa götürülənlərlə övladlığa götürənlər arasında;
- b) Övladlığa götürülənlərlə övladlığa götürənin nəslə (uşaqları, nəvələri) və övladlığa götürən arasında;
- q) Övladlığa götürülənin nəslə və övladlığa götürənin qohumları arasında.

Övladlığa götürmənin ləğv edilməsi

Övladlığa götürmənin ləğv edilməsi haqqında işlərə iddia qaydasında baxılır:

1. Övladlığa götürmənin ləğv olunmasını övladlığa götürənlərin özləri;
2. Uşağın valideynləri;
3. Övladlığa götürülən 14 yaşına çatmış uşaq və;
4. Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qəyyumluq və himayə orqanları həyata keçirirlər.

Övladlığa götürmənin ləğv edilməsi haqqında tələblərə iddia müddəti şamil edilmir, çünki burada çox mühüm və müstəsna əhəmiyyət kəsb edən şəxsi, yəni qeyri-əmlak ailə hüququ münasibətlərinə toxunulur.

Övladlığa götürmənin ləğv olunması məhkəmə qaydasında həyata keçirilir. Övladlığa götürmənin ləğv olunması barədə iş qəyyumluq və himayə orqanının iştirakı ilə baxılır. Məhkəmənin övladlığa götürməni ləğv etmək haqqında qətnaməsinin qüvvəyə mindiyi gündən övladlığa götürməyə xitam verilir.

Məhkəmə övladlığa götürmənin ləğv olunması barədə qətnamə qüvvəyə mindikdən sonra 3 gün ərzində həmin qətnamədən çıxarışı övladlığa götürmənin dövlət qeydiyyatına alındığı ərazi üzrə Ədliyyə Nazirliyinin vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanına göndərməlidir.

Övladlığa götürmə aşağıdakı hallarda ləğv edilir.

- 132.1. Övladlığa götürənlər onlara həvalə edilmiş valideynlik vəzifələrini yerinə yetirmədikdə.
- 132.2. Övladlığa götürənlər valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikdə.
- 132.3. Övladlığa götürənlər övladlığa götürülən uşağa qəddar münasibət bəslədikdə.
- 132.4. Övladlığa götürənlər xroniki alkoqolik və narkoman olduqda.

Məhkəmə uşağın rəyini nəzərə almaqla onun mənafeyi naminə digər əsaslarla da övladlığa götürməni ləğv edə bilər.

Övladlığa götürülənlər və onların övladları övladlığa götürülərə və onların qohumlarına münasibətdə, eləcə də övladlığa götürənlər və onların qohumları övladlığa götürülənlərə (onların övladlarına) münasibətdə öz şəxsi və qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrinə görə mənşəcə qohumlarla bərabər tutulurlar.

Övladlığa götürülən uşaqlar öz valideynlərinə (qohumlarına) münasibətdə şəxsi geri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrini itirirlər.

Məhkəmə övladlığa götürülməni ləğv etdikdə, övladlığa götürülmüş uşağın və övladlığa götürənlərin (onların qohumlarının) qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinə xitam verilir. Uşağın mənafeyi bunu tələb edərsə, onunla valideynləri (onun qohumları) arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələr bərpa olunur.

Övladlığa götürmə ləğv olunduqda, uşaq məhkəmənin qətnaməsi ilə valideynlərlə qaytarılır. Bu halda uşağın valideynləri olmadıqda, yaxud uşağın valideynlərinə qaytarılması onun mənafeyinə ziddirsə, uşaq yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qəyyumluq və himayə orqanının himayəsinə verilir.

Məhkəmə uşağa övladlığa götürülərkən verilən ad və soyadın saxlanılıb – saxlanılmasını da həll edir. 10 yaş tam olmuş uşağın adı və soyadı onun öz razılığı ilə dəyişdirilə bilər.

Uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda övladlığa götürmənin ləğvinə yol verilmir. Lakin övladlığa götürən, övladlığa götürülən və övladlığa götürülənin valideynləri (valideynlər sağdırsa, valideynlik hüquqlarından məhrum olunmamışdırsa, məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməmişdirsə) arasında qarşılıqlı razılığa əsasən övladlığa götürmənin ləğvinə yol verilir.

8. Uşaqlar üzərinə qəyyumlun və himayəçilik

Qəyyumluq və himayə ailə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş elə bir hüquqi aktdır ki, bu valideynlərini itirmiş uşaqlara onların saxlanması, tərbiyə olunması, təhsil alması, habelə onların hüquq və vəzifələrinin qorunması məqsədilə müəyyən olunur.

Qəyyumluq 14 yaşınadək, himayəçilik 14 yaşından 18 yaşınadək olan uşaqlar üzərində təyin edilir.

Qəyyumluq və himayəçilik həmçinin səhhətinə görə müstəqil olaraq öz hüquqlarını həyata keçirməyə və vəzifələrini yerinə yetirməyə qadir olmayan yetkinlik yaşına çatan şəxslərin şəxsi və əmlak hüquqları və mənafeyinə müdafiəçi üçün və onlara lazımı qulluq edilməsinin və qayğı göstərilməsinin təmin olunması üçün müəyyən edilir. Qəyyumluğun və himayəçiliyin əsas məqsədi valideyn himayəsindən məhrum olan uşağın yaşaması və tərbiyəsi üçün münasib şərait yaratmaqdır.

Ailə Məcəlləsinin 20-ci fəslə və 136-145-ci maddəsində deyilir. «Yalnız yetkinlik yaşına çatmış və tam fəaliyyət qabiliyyəti olan şəxslər qəyyum (himayəçi) təyin edilərkən qəyyumun (himayəçinin) əxlaqi və başqa cəhətləri, onun qəyyumluq (himayə) vəzifəsini yerinə yetirə bilməsi, onun və ailəsinin uşaqla ünsiyyəti və münasibəti, habelə mümkünsə, uşağın öz arzusu nəzərə alınmalıdır. Alkoqolik və narkomanlar, qəyyumlun (himayə) vəzifələrini icra etməkdən kənarlaşdırılmış, valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər, keçmiş övladlığa götürənlər, əgər onların təqsiri üzündən övladlığa götürmə ləğv olunmuşsa və səhhətinə görə uşağı tərbiyə etmək vəzifəsini həyata keçirə bilməyən şəxslər qəyyum (himayəçi) ola bilməzlər».

Tam dövlət himayəsində olmaqla tərbiyə, müalicə və əhalinin sosial müdafiəsi müəssisələrində yerləşən uşaqlara qəyyum (himayəçi) təyin olunmur. Bu vəzifə həmin müəssisələrin rəhbərlərinə həvalə edilir. Uşaqların müvəqqəti olaraq belə müəssisələrə yerləşdirilməsi qəyyumların (himayəçilərin) hüquq və vəzifələrini məhdudlaşdırır.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqlar aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

1. Qəyyumun (himayəçinin) ailəsində tərbiyə almaq, onlardan qayğı almaq, qəyyum (himayəçi) ilə birlikdə yaşamaq;

2. Onların saxlanması, tərbiyəsi, təhsili, hərtərəfli inkişafı və insan ləyaqətinə hörmət edilməsi üçün şəraitlə təmin olunmaq;

3. Onlara düşən pensiya, müavinət, aliment və s. sosial ödənişləri almaq;

4. Yaşadıqları ev (mənzil) üzərində mülkiyyət hüququnu və ya ondan istifadə etmək hüququnu saxlamaq ev (mənzil) olmazsa, mənzil qanunvericiliyinə uyğun mənzil almaq.

Valideyn himayəsindən məhrum olub, tərbiyə, müalicə və əhalinin sosial müdafiəsi müəssisələrində və digər analoji müəssisələrdə qalan uşaqlar aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

140.1. Saxlanılmaq, tərbiyə və təhsil almaq, hərtərəfli inkişaf etmək, ləyaqətinə hörmət göstərmək və maraqlarını təmin etmək.

140.2. Onlara düşən pensiya, müavinət və başqa sosial ödənişləri almaq.

140.3. Mənzil (ev) sahəsi üzərində mülkiyyət hüququnu, mənzildən (evdən) istifadə etmək hüququnu saxlamaq, mənzili (evi) olmazsa, mənzil qanunvericiliyinə uyğun mənzil sahəsi almaq.

140.4. Qeyd edilən müəssisələrdən qayıtdıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyinə uyğun olaraq işə düzəlməkdə güzəştlərdən istifadə etmək.

Uşağın qəyyumunun (himayəçisinin) hüquq və vəzifələri

Uşağı tərbiyə etmək, onun sağlamlığının, fiziki və psixi, mənəvi və əxlaqi inkişafının qeydinə qalmaq uşağın qəyyumunun (himayəçisinin) hüquq və vəzifəsidir. Qəyyumluqda (himayədə) olan uşağın qəyyumunun (himayəçisinin) qəyyumluq və himayə orqanlarının tövsiyələrini və uşağın rəyini nəzərə almaqla, onun tərbiyə üsullarını sərbəst müəyyənləşdirmək hüququ vardır. Qəyyum (himayəçi) uşağın rəyinə uyğun olaraq onun ümumi orta təhsil alması üçün təhsil müəssisəsini və təhsilin formasını seçmək hüququna malikdir, uşağın ümumi orta təhsil almasını təmin etməlidir.

Qəyyumluqdan (himayədə) olan uşağın hər hansı təşkilat, şəxs və ya yaxın qohum qanuni əsas olmadan saxlayarsa, qəyyumun (himayəçinin) məhkəmə yolu ilə uşağın qaytarılmasını tələb etmək hüququ var. Uşağın valideynləri, yaxın qohumları ilə ünsiyyət uşağın maraqlarına cavab vermədiyi hallarda başqa, qəyyumun (himayəçinin) uşağın onlarla ünsiyyət saxlamasına icazə verməmək hüququ yoxdur.

Uşağa qəyyumluq (himayəçilik) vəzifəsi təmənnasız yerinə yetirilməlidir. Hər ay uşağın qəyyumuna (himayəçisinə) onun saxlanması üçün dövlət tərəfindən təyin edilmiş maddi vəsait verilir.

Himayədar ailənin yaranması

Himayədar ailə uşağı tərbiyə olunmaq üçün vermə müqaviləsi əsasında yaranır. Bu müqavilə qəyyumluq və himayə orqanı ilə himayədar valideynlər (uşağı tərbiyə olunmaq üçün ailəyə götürmək arzusunda olan ər-arvad və ya ayrı-ayrı vətəndaşlar) arasında bağlanır. Himayədar ailəyə tərbiyə üçün yalnız yetkinlik yaşına çatmamış uşaq və yalnız müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş müddətə verilə bilər.

Himayədar ailə haqqında əsasnamə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunur. Uşağın ailəyə tərbiyə edilmək üçün verilməsi barədə müqavilədə hökmən onun yaşayış, tərbiyə və təhsil şəraiti, himayəçi valideynlərin hüquq və vəzifələri, qəyyumluq və himayə orqanının himayədar ailə qarşısında vəzifələri, bu müqavilənin ləğv olunmasının əsasları və nəticələri göstərilir.

Uşağın tərbiyə üçün ailəyə verilməsi barədə müqavilə üzürlü səbəb olarsa (xəstəlik, ailə və əmlak vəzifələrinin dəyişməsi, uşaqla qarşılıqlı anlaşmanın olmaması, uşaqlar arasında münaqişəli vəziyyət) himayədar valideynlərin təşəbbüsü ilə, eləcə də uşağın kilsədə tərbiyəsinə, təhsilinə və sağlamlığına əlverişsiz şəraitin olduğu və ya uşaq öz ailəsinə qaytarıldığı, yaxud övladlığa götürüldüyü hallarda qəyyumlun və himayə orqanının təşəbbüsü ilə vaxtından əvvəl pozula bilər.

Himayədar valideynlər

Aşağıdakılar istisna olmaqla, yetkinlik yaşına çatmış hər iki cinsdən olan şəxslər himayədar valideyn ola bilər:

1. Məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya fəaliyyət qabiliyyəti məhdud hesab edilən şəxslər;
2. Məhkəmə tərəfindən valideynlik hüquqlarından məhrum olunan və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan şəxslər;
3. Üzərinə qanunla qoyulan qəyyumluq (himayəçilik) vəzifələrini lazımi qaydada yerinə yetirmədiyi üçün həmin vəzifələrdən kənarlaşdırılan şəxslər;
4. Keçmiş övladlığa götürülənlər, əgər övladlığa götürmə onların təqsiri üzündən məhkəmə tərəfindən ləğv olunmuşsa;
5. Səhhətinə görə uşağı tərbiyə etmək vəzifəsini həyata keçirə bilməyən şəxslər.

Himayədar valideynlər tərbiyə olunmaq üçün qəbul olunmuş uşaqlara münasibətdə qəyyumun (himayəçinin) hüquq və vəzifələrinə malik olurlar.

Qəyyumluq və himayəçiliyin xitam edilməsi

Qəyyumluq (himayəçilik) aşağıdakı hallarda xitam edilə bilər:

1. Qəyyumluqda olan uşaqlar valideynlərinin (valideynin) tərbiyəsinə qaytarıldıqda;
2. Uşaqlar övladlığa götürülməyə verildikdə;
3. Himayədə olan uşaqlar dövlət idarələrində və ya ictimai idarələrdə yerləşdirildikdə, çünki bu halda qəyyumların (himayəçilərin) vəzifəsini həmin idarələrin müdiriyyəti həyata keçirir;
4. Qəyyumun (himayəçinin) vəsatəti üzrə üzürlü səbəblərə görə (qəyyumun və ya himayəçinin xəstəliyi, başqa yerə getməsi və i.a.);
5. Himayəçilik həmçinin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs nikaha daxil olduqda, əgər rayon icra hakimiyyəti nikah yaşına aşağı salmışsa, xitam edilir. Deməli, yetkinlik yaşını çatmayan müvafiq icazə olmadan nikaha daxil olduqda himayəçilik xitam edilmir;
6. Qəyyum (himayəçi) və ya himayədə olan öldükdə;
7. Öz vəzifələrini lazımınca yerinə yetirmədikdə qəyyumun (himayəçinin) kənar edilməsi nəticəsində xitam edilir.

MÖVZU 9.

CINAYƏT HÜQUQUNUN ƏSASLARI

Plan

1. Cinayət hüququnun anlayışı
2. Cinayətlərin təsnifatı
3. Cinayət məsuliyyətinin yaranma əsasları
4. Cinayət və cinayət tərkibi və tərkibin üsürləri
5. Cinayəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar
6. Cinayətdə iştirakçılıq
7. Cinayətin qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilməsi
8. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinin xüsusiyyətləri.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının CM-si. Bakı, 2000.
2. İsmayilov İ. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları. Bakı, Qanun, 2002.
3. Səməndərov F. Y. Cinayət hüququ Ümumi hissə. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1999.
4. Səməndərov F. Y. Cinayətin subyektiv cəhəti. Bakı, «Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı», 1989.
5. Qafarov T. Cinayət və cinayət məsuliyyəti. Bakı, «Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı», 1978.
6. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, «BDU nəşriyyatı», 1995.
7. Naumov A. V. Cinayət hüququ. Bakı, «Qanun» nəşriyyatı, 1998.
8. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2010.
9. Уголовное право. Общая часть. Москва, 1997.

1. Cinayət hüququnun anlayışı

Cinayət hüququ hüququn müstəqil sahəsi kimi bircinsli normaların məcmusundan ibarətdir. Normaların bircinsliyi onun məzmunu ilə bağlıdır. Bu normaların köməyi ilə bir tərəfdən ölkədə cinayət sayılan əməllərin dairəsi müəyyən edilir, digər tərəfdən bu normaların tələbləri əsasında qanunu tətbiq edən orqanlar törədilən əmələ cinayət hüquqi qiymət verirlər. Cinayət hüquq normalarının bircinsliliyi həm də onların vahid funksional təsir istiqamətilə-cəmiyyəti kriminal dərslərdən qorumaq kimi funksiya ilə bağlıdır.

Beləliklə, cinayət hüququ vahid hüquq sisteminin müstəqil sahəsi kimi, hansı əməllərin cinayət olduğunu müəyyən edən, cinayət məsuliyyətinin əsaslarını və həddini, eləcə də, məsuliyyətdən və cəzadan azad etmənin şərtlərini nəzərdə tutan dövlət hakimiyyətinin ali orqanı tərəfindən qəbul edilən hüquq normalarının məcmusudur.

Cinayət hüququ iki hissədən, ümumi və xüsusi hissələrdən ibarətdir. Ümumi hissə özündə cinayətin anlayışını, cinayət hüquq normalarının ümumi prinsiplərini, cinayət və cəza məsələlərini əhatə edir. Xüsusi hissə isə hansı əməllər konkret cinayətin məzmununu təşkil etməsini, bu əməllərə görə hansı növ cəzaların təyin edilə bilməsini əhatə edir.

Cinayət hüququnun predmeti dedikdə – cinayət əməli törədilməsi nəticəsində yaranan ictimai münasibətlərin nizama salınması anlaşılmalıdır.

Cinayət hüququnun metodu dedikdə – cinayət hüququna olan cinayətkarlığın müəyyən edilməsi, cəmiyyət üçün təhlükə törədən hərəkət və hərəkətsizliklərin yalnız bu hüquqa məxsus olan yollar və qaydalara qarşısı, şəxsiyyət və dövlətə qarşı törədilən hüquq pozğunluqlarının müəyyən edilib günahkar şəxsin məsuliyyətə alınıb cəzalandırılması kimi anlaşılmalıdır. Əgər iki hissəsini bir-birindən təcrid edilmiş halda təsəvvür etmək olmaz.

Azərbaycan cinayət məəcəlləsi cinayət hüququna əsaslanaraq həmçinin iki sadalanan hissələrdən ibarətdir.

Cinayət məəcəlləsinin ümumi hissəsi ictimai təhlükəli əməllərin hamısına aid edilən ümumi normalar nəzərdə tutulur. Burada cinayətin anlayışı, cinayət qanunvericiliyinin məqsədləri, cinayət məsuliyyətinin əsasları, cinayət qanunun zamana və məkana görə qüvvəsi, cəzanın məqsədi, cəzanın əhəmiyyəti və məsuliyyəti istisna edən hallar əsas götürülür. Cinayəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar, tərbiyə və məcburi müalicə tədbirlərinin tətbiqinə əsas verən hallar həmçinin bu hissədə öz əksini tapmışdır.

Cinayət məəcəlləsinin xüsusi hissəsindən konkret cinayətlərin məzmunu və onları işlətməyə görə cəzalar ayrı-ayrı maddələrdə göstərilir.

Cinayət məəcəlləsinin müxtəlif bölmələrində yerləşdirilmiş maddələri bir neçə bənddən ibarət olmaqla cinayətkarlıqla mübarizə üçün cinayətin ağırlığı, edilmə şəraiti və s. xüsusiyyətlərinə görə cəza tədbirləri nəzərdə tutulur.

2. Cinayətlərin təsnifatı

Təsnif öyrənilən hadisələrin hər hansı ümumi əlamət siniflərə də bölgüsüdür ki, burada hər sinfin başqasına münasibətdə yeri dəqiq müəyyən olur.

Cinayətlərin təsnifi cinayətin anlayışı ətrafında idrakı daha yüksək pilləyə qaldırır, elmi təsəvvürü dərinləşdirir. Beləliklə, cinayətlərin təsnifatı bütün cinayət əməllərinin hər hansı ümumi əlamətə əsasən cinayət törətmiş şəxslər barəsində yaratdığı hüquqi nəticələri göstərməklə qanunvericilik yolu ilə təsbit edilən bölgüsüdür.

Cinayətlərin təsnifatı müxtəlif əsaslarla (meyarlarla) aparıla bilər. Cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə təsnifatı daha aktual hesab edilir. Belə təsnifat, birinci, cinayətkarlığın aşağı və yuxarı sərhədlərini müəyyən edir, ikinci, məhkəmə təcrübəsinin vahid qaydada aparılmasını təmin edir, cinayət statistikasının və kriminologiyanın empirik materiallarla təchiz edilməsinə kömək edir.

Qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 15-ci maddəsində cinayətlərin təsnifatı konkret olaraq müəyyən edilmişdir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əməllər (hərəkət və ya hərəkətsizliklər) xarakterindən və ictimai təhlükəlilik dərəcəsiindən asılı olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə bölünür.

Qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə CM-lə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza nəzərdə tutulmuş əməllər, yaxud qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi 2 ildən artıq olmayan əməllər böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər hesab olunur.

Qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi 7 ildən artıq olmayan əməllər az ağır cinayətlər hesab olunur.

Qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi 12 ildən artıq olmayan əməllər ağır cinayətlər hesab olunur.

Qəsdən törədilməsinə görə 12 ildən artıq azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır cəza nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə ağır cinayətlər hesab olunur.

3. Cinayət məsuliyyətinin yaranma əsasları

Cinayət məsuliyyəti, hüquqi məsuliyyətin bir növü olub, cinayət qanunu ilə dövlət tərəfindən müəyyən edilir. Cinayət məsuliyyəti cinayət törətməkdə təqsiri olan şəxsin dövlət adından mühakimə edilməsinə və onun barəsində cəzanın tətbiqini nəzərdə tutur.

Cinayət məsuliyyətinin məzmununu aşağıda qeyd edilən dövlət məcburiyyət tədbirləri müəyyən edir:

a) törədilən cinayət əməli və onu törətməkdə təqsiri olan şəxs dövlət adından mühakimə edilir. (məhkəmə dövlət adından törədilən əmələ ictimai-siyasi, hüquqi qiymət verir, qanunauyğun olaraq törədilən əməlin cinayət olduğunu, onu törətməkdə təqsiri olan şəxsin cinayətkar olduğunu qeyd edir);

b) məhkəmə təqsirkar barəsində törədilən əmələ görə qanunla müəyyən edilən sanksiya əsasında cəza tətib edir.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 3-cü maddəsindən aydın görünür ki, cinayət məsuliyyəti yalnız cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməl (hərəkət və hərəkətsizlik) üstündə meydana gələ bilər.

Hüquq ədəbiyyatında qanun üzrə cinayət əməlini xarakterizə edən zəruri əlamətlərin məcmusuna cinayət tərkibi deyilir. Hər bir cinayətin növü özünəməxsus cinayət tərkibində təsvir olunur. Cinayət tərkibi cinayətin hansı mənafeyi qəsd etməsini (cinayətin obyektini), nə kimi hərəkət və ya hərəkətsizlik də (cinayətin obyektiv cəhəti), təqsirin hansı formasında ifadə olunmasını (cinayətin subyektiv cəhəti) və kim tərəfindən edildiyini (cinayətin subyektivini) təsvir edir. Cinayətin bu dörd əlamətinin məcmusu olmadıqda, cinayət tərkibi də yoxdur və deməli, cinayət məsuliyyətinin əsasları da meydana gəlmir.

Cinayət məsuliyyəti – cinayət törədilməsi ilə yaranan cinayət hüquq münasibətinin tərkib hissəsidir, elementidir.

Beləliklə, cinayət məsuliyyəti öz ifadəsini cinayətin və cinayət törədən şəxsin dövlət adından mühakimə edilməsində və məhkəmə tərəfindən cinayətə görə cəzanın, yaxud da cinayət hüquqi xarakterli başqa təsir tədbirlərinin tətbiqində tapır. Buradan görüldüyü kimi, cinayət məsuliyyəti cinayət törədən şəxsin təkcə dövlət qarşısında yaranan cavabdehliyi deyildir, həm də cinayətin törədilmə faktına görə dövlət adından cinayətin və

cinayəti törədən şəxsin mühakimə edilməsi, eləcə də onun şəxsi və əmlak xarakterli məhrumiyyətlərə məruz qalmasıdır.

4. Cinayət və cinayət tərkibi və tərkibin üsürləri

Cinayət – ictimai həyatda ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən törədilən ictimai-təhlükəli, qeyri-hüquqi, təqsirli və cəzalanmalı olan, qeyri-əxlaqi əməldir.

Cinayət sosial-hüquqi hadisədir. Cinayət təqsirkarın şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri ilə ictimai mühitin ziddiyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsindən doğur. Buna görə də sosial təbiətə malikdir. Eyni vaxtda belə əməllərin qanunda anlayışı verildiyindən hüquqi hadisə kimi mövcud olur.

Cinayət müəyyən məkanda, zamanda və konkret şəxs tərəfindən törədilir.

Cinayət tərkibi – ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən cinayət qanunda göstərilən obyektiv və subyektiv əlamətlərin məcmusudur.

Cinayət tərkibinin elementi tərkibin struktur hissəsi olub qanunla cinayət sayılan əməlin müxtəlif tərəflərinə (obyektə, obyektiv cəhətə, subyektə, subyektiv cəhətə) uyğun gələn qrup əlamətlərdir. Cinayət tərkibinin əlamətləri eyni zamanda cinayət tərkibinin elementləri yaradır.

Cinayət tərkibi əlamətləri bütövlükdə cinayəti xarakterizə edir, onu nəzərdə tutur. Cinayət qanunu cinayətin üsürlərini xarakterizə edən əlamətləri daxil etməklə buna nail olur. Başqa sözlə, cinayəti fikrən dörd üsürə parçalamaqla cinayətin obyekt, obyektiv cəhət, subyekt və subyektiv cəhət kimi hissələri fərqləndirilir.

Cinayəti elementlərə (üsürlərə) parçalamaqla belə analitik təhlilin aparılması cinayət tərkibi əlamətləri ilə cinayət arasında əlaqəni düzgün dərk etməyə imkan verir. Buna görə cinayət hüquq elmi cinayət tərkibi əlamətlərini dörd qrupa ayırır:

- a) Cinayətin obyektini xarakterizə edən əlamətlər
- b) Cinayətin obyektiv cəhətini xarakterizə edən əlamətlər
- c) Cinayətin subyektini xarakterizə edən əlamətlər
- d) Cinayətin subyektiv cəhətini xarakterizə edən əlamətlər.

Birinci iki qrup əlamətləri – cinayətin obyektiv əlamətləri, ikinci qrup əlamətləri isə subyektiv əlamətlər adlandırmaq qəbul edilmişdir. Cinayət tərkibi əlamətləri sadalanan üsürləri nəzərdə və bunların da (üsürlərin) cəmi konkret cinayəti yaradır.

Cinayətin obyekt – kriminal qəsdlərdən qoruyan ictimai münasibətlərdir. Cinayətin obyektinin cinayətin tövsifi üçün, cinayətin xarakterinin və təhlükəlilik dərəcəsinin müəyyən edilməsi üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. Cinayət hüquq elmi cinayətin obyektinin üç növünü – ümumi obyekt, xüsusi obyekt və bilavasitə obyekt müəyyən edir. Eləcə də, cinayətin predmetini fərqləndirir. Cinayətdən obyekt, qoruyan ictimai münasibətlər ziyan çəkir.

Ümumi obyekt dedikdə bütün cinayətlər üçün xarakterik olan, cinayət qanunu vasitəsi ilə qorunan ictimai münasibətlər anlayışdır. Bu anlayışın tərkibinə ictimai-dövlət quruluşu, təsərrüfat sistemi, mülkiyyət, şəxsiyyət və sairə qarşı törədilən əməllər daxildir:

Xüsusi obyekt – bilavasitə hansı amillərə qarşı cinayətin yönəldilməsi başa düşülməlidir. Məsələn, əmlaka, mülkiyyətə və sairəyə qarşı yönəldilən cinayətlərin yönəldilmə istiqaməti;

Bilavasitə obyekt – müəyyən ictimai münasibətlərin bir hissəsi, məsələn, şəxsiyyətə, insan həyatı və sağlamlığına, əxlaqına qarşı edilən əməllərin yönəldilmə istiqaməti hesab edilməlidir.

Sadalanan obyektlər içərisində bilavasitə obyekt xarakterizə edən əlamət cinayət tərkibinə həmişə daxil edilir, cinayət tərkibinin elementi kimi nəzərdə tutulur. Buna görə də məsuliyyətin həllində hökmən əməldən ziyan çəkən obyekt aydınlaşdırılır.

Cinayətin bilavasitə obyekt – xüsusi obyektin hissəsidir. Ayrı-ayrı cinayətlərin qəsd etdiyi ictimai münasibətlərin konkretləşdirilməsində bilavasitə obyekt anlayışından istifadə edilir. Bilavasitə obyekt – bu və ya digər əməlin etdiyi konkret ictimai münasibətlərdir. Məsələn, adam öldürmədə insanın həyatının təhlükəsizliyini təmin edən münasibətlərə, müxtəlif dərəcədə bədən xəsarəti yetirməyə, habelə döyməyə, səhhətin təhlükəsizliyi münasibətlərinə, təhqir və böhtanda şərəf və ləyaqətin təhlükəsizliyinə qəsd edilir. Burada sadalanan ictimai münasibətlər cinayətlərdən ziyan çəkən bilavasitə obyektlərdir. Xüsusi obyektə qəsd edən bütün cinayətlərin ayrı-ayrılıqda bilavasitə obyekt vardır.

Bəzən törədilən cinayətdən bir sıra ictimai münasibətlər ziyan çəkir. Belə ki, soyğunçuluq cinayətində zərər çəkənin də səhhətinə ziyan yetirilə bilər. Lakin burada səhhətin ziyan çəkməsi oğurluq cinayəti üçün tipik hal deyildir, təsadüfi haldır. Oğurluq cinayətdə bilavasitə obyekt mülkiyyətdir. Əgər cinayətdən iki, yaxud da daha artıq ictimai münasibət ziyan çəkirə belə cinayətlər ikiobyektli, yaxud da çoxobyektli cinayətlər

adlandırılır. Qeyd edilən qəbildən olan cinayətlərdə bilavasitə əsas, digər bilavasitə obyekt isə əlavə obyekt adlandırılır.

Cinayətin obyektiv cəhəti – müəyyən üsulla obyektə ziyan yetirən ictimai-təhlükəli əməlin – hərəkət və ya hərəkətsizliyin zahiri tərəfidir. Cinayətin obyektiv cəhəti cinayətin müşahidə edilən, görünən tərəfidir. İctimai-təhlükəli əməlin obyektinə yetirdiyi ziyanı cinayətin nəticəsi adlandırmaq qəbul olunmuşdur. Edilən əməllə-hərəkətlə (hərəkətsizliklə) baş verən nəticə arasında səbəbli əlaqənin olub – olmaması aydınlaşdırılır.

Obyektiv cəhətin hərəkət və ya hərəkətsizlik kimi üsürləri bütün cinayət tərkiblərində nəzərdə tutulur. Buna görə də məsuliyyətin həllində cinayətin obyektiv cəhətinin hərəkət, yaxud da hərəkətsizlikdən ibarət olan ünsürü hər bir halda araşdırılır və müəyyən edilir.

Cinayətin obyektiv cəhəti cinayəti konkretləşdirən əlamətlərdən biridir. Obyektiv cəhət subyektiv ictimai-təhlükəli əməlini, yetirdiyi zərəri xarakterizə edir. Məsələn, qəsdən adamöldürmənin obyektiv cəhəti başqasını qanunsuz həyatdan məhrum etmədən ibarətdir.

Cinayətin obyektiv cəhəti-əməlin zahiri cəhətini, ictimai təhlükəli nəticəni, əməllə nəticə arasındakı səbəbli əlaqəni, zamanı, məkanı və cinayətin baş verdiyi şəraiti, habelə onun edilmə üsulunu əhatə edir.

Cinayət məsuliyyətinin həllində hər bir halda cinayət tərkibi əlamətlərinin nəzərdə tutduğu cinayətin elementləri, eləcə də cinayətin obyektiv cəhəti araşdırılır, müəyyən edilir. Obyektiv cəhət cinayətin müşahidə edilən qeydə alınması mümkün olan tərəfidir. Təsadüf deyildir ki, xüsusi hissənin dispozişiyalarında digər elementlərdən fərqli olaraq cinayətin obyektiv cəhəti həmişə göstərilir.

Cinayətin obyektiv cəhətinin ətraflı öyrənilməsi cinayətin digər üsürlərini-obyekti və subyektiv düzgün müəyyən etməyə kömək edir. Xüsusən cinayətin edilmə üsulu nəinki qəsdin yönəldiyi obyekt haqda, həm də təqsirin forması haqda düzgün mühakimə yürütməyə imkan verir.

Cinayətin subyektiv cəhəti – qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmış, fiziki, anlaqlı şəxs ola bilər.

Subyektiv «fiziki şəxs» əlamətinə görə cinayəti ancaq insan törədə bilər. Hüquqi şəxslər (idarə və müəssisələr, kollektiv, insan birlikləri və s.) əşyalar, heyvanlar cinayətin subyektiv cəhəti ola bilməz.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin 20-ci maddəsinə əsasən respublikanın 16 yaşına çatmış vətəndaşları, respublikanın ərazisində yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə əcnəbilər cinayətin subyektiv cəhəti ola bilər.

Bəzi cinayətlərə, xüsusən məişətdə baş verən cinayətlərə görə məsuliyyət 14 yaşdan yaranır. CM-nin 20-ci maddəsinin II hissəsində törədilməsinə görə 14 yaşdan məsuliyyət yaradan cinayətlərin qəti siyahısı verilmişdir.

Cinayətin subyektiv cəhəti həm də xüsusi subyektiv ünsürü də daxildir. Xüsusi subyektiv təqsirkarın qulluq mövqeyi peşəsi və başqa xüsusiyyətləri ilə bağlı olur. Qanunvericilik bəzi hallarda məsuliyyət daşıyan subyektivlərin dairəsini xüsusi subyektiv əlamətinin köməyi ilə konkretləşdirilir. Məsələn, hərbi cinayətlər fəslinə daxil olan cinayətlərin subyektiv cəhəti ancaq hərbi xidmətçilər vəzifə cinayətlərinin subyektiv cəhəti vəzifəli s. də.

Cinayətin subyektiv cəhətinin digər əlaməti cinayəti törədən şəxsin anlaqlı olmasıdır. Anlaqlılıq şəxsin yol verdiyi əməlin kriminal xarakterini dərk etməsini və öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətinə malik olmasını nəzərdə tutur.

Törədilən ictimai-təhlükəli əmələ görə ancaq anlaqlı şəxslər cinayət məsuliyyəti daşıya bilər. Anlaqlılıq təqsirin və məsuliyyətin vacib şərtidir.

İctimai-təhlükəli əməli törətsə də anlaqsız olan şəxs təqsirli sayılmır və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 21-ci maddəsində anlaqsızlıq haqqında məsələ həll edilmişdir. Orada deyilir: «İctimai təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətdiyi zaman anlaqsız vəziyyətdə olmuş, yəni xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllılıq və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və hərəkətsizliyin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir. Anlaqsız vəziyyətdə ictimai təhlükəli əməl(hərəkət və ya hərəkətsizlik) törətmiş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən bu məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər».

Cinayətin subyektiv cəhəti cinayətin vacib ünsürüdür. Buna görə də bütün cinayət tərkiblərinə bu ünsürü nəzərdə tutan əlamət daxil edilmişdir. Cinayət tərkibinin elementi kimi məsuliyyətin həllində cinayətin subyektiv cəhəti hər bir halda müəyyən edilir.

Cinayətin subyektiv cəhəti – bu cinayətin bilavasitə törədilməsi ilə əlaqədar şəxsin psixi fəaliyyətidir. Cinayətin subyektiv cəhəti ictimai təhlükəli əməli etməyə qətiyyət yaradan dərk edilən tələbatı, əməlin obyektiv əlamətlərinin şüurda inikasını və bunlara münasibəti ifadə edilir.

Cinayətin subyektiv cəhəti psixi proses və psixi münasibət kimi kriminal əməlin törədilməsi ilə bağlı olur, onun ünsürü kimi meydana gəlir, mövcud olur. Kriminal əmələ qədər əmələ vadar edən daxili tələbatlar əməlin motiv və məqsədi formalaşır, faktiki törədiləcək əməlin subyektiv elementləri şüurda inkişaf edilir, ona seçici, fəal, müsbət, yaxud da mənfi psixoloji münasibət ifadə olunur.

Cinayətin subyektiv cəhətini xarakterizə edən tərkib əlamətləri qanunda göstərilir, təqsiri (qəsd və ehtiyatsızlıq), cinayətin motiv və məqsədini nəzərdə tutur, ictimai təhlükəli əməldə bunların olub-olmamasını araşdırıb müəyyən etməyi törədilən konkret əməldə şəxsin təqsirinin olub-olmamasını aydınlaşdırmağı tələb edir.

Təqsir, motiv və məqsəd, habelə bunları müşayiət edən emosional vəziyyət cinayətin subyektiv cəhətini yaradan elementlərdir. Bunlar müstəqil psixoloji hadisələrdir və adətən biri digərini tərkib hissəsi kimi əhatə edir.

Cinayətin motiv və məqsədi cinayət törədilənə qədər yaranır. Motiv və məqsəd cinayətin subyektiv cəhətinə qəsd və ehtiyatsızlıq vasitəsi ilə deyil, müstəqil daxil olur.

Şəxsin bütün iradə əməlləri kimi cinayət əməli də müəyyən motivlə əlaqədar olur və belə motiv qarşıya qoyulan məqsədə doğru şəxsi istiqamətləndirir.

Motivlə məqsəd arasında daxili əlaqə vardır. Motivün oyanması və fəallaşması eyni vaxtda məqsəd formalaşdırır, müəyyən edir. O, subyektiv məqsədə nail olmağa doğru istiqamətləndirir.

Beləliklə, cinayətin motivi ictimai-təhlükəli əməli törətməyə qətiyyət yaradan, konkret əməldə maddiləşən dərk olunmuş maraqdır.

Motiv insanın şüurlu fəaliyyətinin nüvəsidir. Eləcə də ictimai təhlükəli fəaliyyətin mənbəyi, onun hərəkətverici qüvvəsidir.

Qüvvədə olan Respublika CM-nin 59 və 61-ci maddələrində cinayətin motivinə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdırən hallar sırasında olmur. Belə hallarda da cinayəti törədənin şəxsiyyətinə düzgün qiymət vermək üçün cinayətin motiv və məqsədi öyrənilməlidir.

Motivdən fərqli olaraq məqsəd törədiləcək cinayətin xarici aləmdə yaradacağı arzu olunan dəyişiklik barəsində şəxsin təsəvvürüdür. Məqsəd də tələbatda, maraqla, sərvətlə sıx əlaqəlidir.

Cinayət hüquq elmi insanların ictimai-təhlükəli fəaliyyətini tədqiq edir. Bununla əlaqədar olaraq belə hərəkətə müvafiq məqsədi, başqa sözlə, cinayətin müəyyən etmək zərurəti meydana çıxır.

İnsan müəyyən qaydada fəaliyyət göstərəkən özünün tələbat və marağına uyğun hərəkət etmiş olur. Bununla real olan sərvətə nail olmağa səy göstərir. Məsələn, oğru üçün əsassız varlanma, hərbi mükəlləfiyyətli şəxs üçün hərbi qulluq olan boyun qaçırma olmayan sərvətə nail olmağa göstərilən səydir.

Beləliklə, cinayətin məqsədi cinayətkarın təsəvvüründə yaratdığı sərvətin obrazıdır, mənzərəsidir ki, buna nail olmağa şəxs səy göstərir.

Müxtəlif cinayətlərə görə məsuliyyətin həlində cinayətin məqsədinin müxtəlif əhəmiyyəti vardır. Bir halda tərkibdə subyektiv cəhətə xarakterizə edən əlamət kimi nəzərdə tutulur, başqa halda isə tərkibindən kənar qalır.

Hazırda Azərbaycan Respublikası CM-nin xüsusi hissəsi maddələrinin təqribən 7 faizində məqsəd cinayət tərkiblərinə daxil edilmişdir. Məqsədi nəzərdə tutan cinayət tərkiblərinə terror aktı, təxribat, ziyançılıq və s. bu kimi tərkibləri misal göstərmək olar.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsi və məhkəmə təcrübəsi belə bir mövqedə durur ki, oğurluq motivi olmadan edilə bilmədiyi kimi, eləcə də faydalanmaq məqsədi olmadan da edilə bilməz. Başqa sözlə, oğurluğa görə məsuliyyət həll edilərkən qanunsuz faydalanmaq məqsədinin olub-olmaması müəyyən edilməlidir. Əgər əmlak qanunsuz götürülərkən şəxs belə məqsədi güdməmişdirsə, əməl oğurluq kimi qiymətləndirilə bilməz.

Cinayətin məqsədi, onun motivi kimi təqsirkarın cinayətin edilməsilə şüurunda gedən prosesi xarakterizə edir. Beləliklə, cinayətin məqsədi cinayətkarın ictimai təhlükəliliyini göstərən hallardandır. Cəza təyini zamanı, cəzanın növünün və həddinin seçilməsində bu nəzərə alınır.

Cinayət hüquq ədəbiyyatında cinayətin məqsədlərinin təsnifi (bölgüsü) onların məzmunlarına görə aparılır. Belə meyar əsasında cinayətin məqsədi aşağıdakı qaydada təsnif edilə bilər:

1. Tamah xarakterli məqsədlər;
2. Şəxsi xarakterli məqsədlər;
3. İdarə və müəssisənin mənafeyi ilə bağlı məqsədlər;
4. Başqa alçaq (mənfə) xarakterli məqsədlər.

Cinayətin məqsədi cinayətin nəticəsi anlayışlarına deyilir. Cinayətin nəticəsi obyektiv amil olduğu halda cinayətin məqsədi subyektiv amillər sırasına daxildir. Məqsədin həyata keçirilməsi nəticəyə gətirib çıxarır.

5. Cinayəti yüngülləşdirən və ağırlaşdırən hallar

5.1. Məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdırən hallar – təqsirkarın şəxsiyyətinə törədilən cinayətə aid olan və uyğun olaraq cinayət törədənin təhlükəliliyini və cinayətin təhlükəliliyini azaldan, yaxud artıran cinayət tərkibindən kənar qalan, lakin qanunda nəzərdə tutulan müxtəlif hallardır.

Məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdırən halların cəza təyini üçün böyük əhəmiyyəti vardır.

İş üzrə məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar mövcuddursa, belə hallar məhkəməyə a) əməlin tövsif edildiyi maddənin sanksiyasına uyğun seçilən cəza növünün aşağı həddinə yaxın həddə cəza təyin etməyə; b) alternativ sanksiyaya malik maddələrlə məsuliyyət həll edilərkən daha yüngül sayılan cəza növü seçməyə; c) qanunda nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəza təyin etməyə; ç) şərti məhkum etmə institutunu tətbiq etməyə d) təyin edilən cəzanın nisbətən yüngül rejimli koloniyada çəkilməsini müəyyən etməyə hüquq verir.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 59-cu maddəsində məsuliyyəti yüngülləşdirən halların aşağıdakı növləri nəzərdə tutulur.

1. Hadisələrin təsadüfi axarı zəminində ilk dəfə olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi.

2. Cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən törədilməsi.

3. Cinayətin hamilə qadın tərəfindən törədilməsi.

4. Cinayət törətmiş şəxsin himayəsində azyaşlı uşağın olması.

5. Cinayətin zəruri müdafiənin, ictimai təhlükəli əməli törətmiş şəxsin tutulmasının son zərurətin, əmrin və ya sərəncamın icra edilməsinin qanunla müəyyən edilmiş şərtlərini pozmaqla törədilməsi.

6. Könüllü gəlib boynuna alma, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının ifşa edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakların axtarışına və tapılmasına fəal kömək etmə.

7. Cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi və ya digər yardım göstərilməsi, cinayət nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi zərərin könüllü olaraq ödənilməsi və ya aradan qaldırılması, zərərçəkmiş şəxslə razılıq əldə etməyə cəhd edilməsi, zərərçəkmiş şəxsə dəymiş zərərin azaldılmasına yönəldilmiş digər hərəkətlərin edilməsi.

CM-nin 59-cu maddəsi məhkəmələrə, cəza təyin edərkən məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar sırasında göstərilməyən digər halları da nəzərə almaq hüququ verir.

1.2. Məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar. Məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar – cinayətin, yaxud da təqsirkarın şəxsiyyətinin təhlükəliliyini yüksəldən, lakin cinayət tərkibindən kənar qalan, cinayətin obyektiv və subyektiv elementləri ilə, yaxud da təqsirkarın şəxsiyyəti ilə bağlı olan hallardır.

CM-nin 61-ci maddəsi məsuliyyəti ağırlaşdıran halların aşağıdakı növlərini nəzərdə tutur.

1. Cinayətin təkrar törədilməsi, cinayətlərin residiv.

2. Cinayətin ağır nəticələrə səbəb olması.

3. Cinayətin qabaqcadan əlbir olmuş bir qrup şəxs mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədilməsi.

4. Cinayətlərin törədilməsində xüsusilə fəal iştirak etmə.

5. Cinayətin müqəssir üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadın, habelə azyaşlı, qoca və ya köməksiz vəziyyətdə olan və ya müqəssirdən asılı vəziyyətdə olan şəxsə qarşı törədilməsi.

6. Cinayətin öz qulluq və ya ictimai borcunu yetirən şəxsə və ya onun yaxın qohumlarına qarşı törədilməsi.

7. Cinayətin zərərçəkmiş şəxsə qarşı xüsusi amansızlıqla, əzab və ya işgəncə verməklə törədilməsi.

8. Cinayətin odlu silahdan, partlayıcı vasitələrdən və ya digər ümumi təhlükəli üsullardan və texniki vasitələrdən istifadə etməklə törədilməsi.

9. Cinayətin fəvqəladə vəziyyət, təbii və ya digər ictimai fəlakət şəraitində, habelə kütləvi iğtişaşlar zamanı törədilməsi.

10. Cinayətin hakimiyyət nümayəndəsinin xüsusi geyimlərindən və ya sənədlərindən istifadə etməklə törədilməsi. Məhkəmə 61-ci maddədə göstərilməyən hər hansı başqa hal, məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirə bilməz.

6. Cinayətdə iştirakçılıq

6.1. İştirakçılığın anlayışı. Cinayətin törədilməsində iki və daha artıq şəxsin iştirakı, belə əməlin edilməsinə mütəşəkkillik verir, onun sosial təhlükəliliyini yüksəldir.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 31-ci maddəsində cinayətdə iştirakçılığa aşağıdakı kimi anlayış verilir. «İki və ya daha çox şəxsin qəsdən cinayət törətməkdə qəsdən birgə iştirakı iştirakçılıq sayılır.»

Cinayətdə iştirakçılıq ən azı iki nəfərin iştirakı ilə mümkündür. Cinayət hüququnda cinayətin subyektinə qoyulan tələblər baxımından cinayətdə iştirakçı olan şəxs də qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmalı, habelə anlaqlı olmalıdır. İştirakçılığın ancaq cinayət məsuliyyəti daşımaq qabiliyyətinə malik olan şəxslərin ictimai-təhlükəli əməlləri ilə yarana bilməsi məsələsi hüquq ədəbiyyatında mübahisəsizdir. Belə mövqe cinayətin subyekti üçün cinayət qanunu ilə müəyyən edilən əsaslardan irəli gəlir.

Cinayəti törədərkən şəxs 14 yaşı tamam olmayan yeniyetmənin köməyindən istifadə etməyə nail olursa, belə halda iştirakçılığa görə məsuliyyət yaranmır. Lakin şəxs həm törədilən cinayətin icraçısı kimi, həm də yetkinlik yaşına çatmayan cinayət fəaliyyətinə cəlb etmək üstündə – cinayətlərin cəminə görə məsuliyyətə alınır.

Beləliklə, cinayət etməkdə ən azı iki nəfər anlaqlı və cinayətin subyekti olmaq üçün müəyyən edilən yaş həddinə çatmış şəxsin fəaliyyətinə iştirakçılıq yarada bilər.

Cinayətdə iştirakçılığın digər əlaməti iki və ya daha çox şəxsin cinayətdə qəsdən birgə iştirakıdır.

Cinayətdə birgə iştirakçılıq hər bir iştirakçının hərəkətinin başqasının hərəkəti üçün şərt olmasını və bir-birini tamamlamasını; kriminal əməlin, yaxud da ictimai-təhlükəli nəticənin bütün iştirakçılar üçün ümumi olmasını; habelə hər bir iştirakçının əməli ilə kriminal nəticə arasında səbəbli əlaqənin olmasını nəzərdə tutur.

Birgə cinayətlər fəaliyyətdə iştirakçıların səyi birləşir, hər bir iştirakçı konkret cinayətdə öz payına düşəni icra edir, bununla da cinayətin başqa iştirakçılarının həyata keçirəcəkləri niyyətə az-çox kömək etmiş olurlar.

Cinayətin edilməsində birgə iştirakçılıq əlaməti ictimai-təhlükəli nəticənin cinayətin iştirakçılarından hamısı üçün ümumi olmasını nəzərdə tutur.

S. və D. aşxanada K-la dalaşmışlar. S. K-ya bir neçə şapalaq vurmuş, eyni vaxtda D. əlinə götürdüüyü stulla K-nın başına güclü zərbələr vurmuşdur. K aldığı zərbələrdən huşunu itirmiş və özünə gəlmədən ölmüşdür.

S. və D. adam öldürmədə iştirakçılıq üstündə mühakimə edilmişdir.

Ali Məhkəmənin Plenumu belə tövsüflə razılaşmamış və qeyd etmişdir ki, K-nın ölümündən ibarət nəticə hər iki şəxs üçün ümumi nəticə olmamışdır. S-nin şapalaq vurmaqda ifadə olunan hərəkətləri K-nın ölümünə doğru yönəldilməmişdir.

Qəsdən edilən cinayətlərdə şəxs əməlinin və ya onun nəticələrinin ictimai-təhlükəli olmasını da dərk edir, iradəvi cəhətdən isə ya bunları arzu edir, ya da bunlara şüurlu surətdə yol verir.

İştirakçılıqla törədilən cinayətdə qəsdin intellektual cəhəti aşağıdakı üsürləri nəzərdə tutur:

a) hər bir iştirakçı özünün yol verdiyi və digər iştirakçının fəaliyyətinə kömək edin əməlinin ictimai-təhlükəli olduğunu dərk edir.

b) digər iştirakçıların da (heç olmazsa birinin) fəaliyyətinin kriminal xarakterdə olduğunu dərk edir.

c) özünün və başqalarının birgə fəaliyyəti ilə baş verəcək hamı üçün ümumi olan nəticənin ictimai-təhlükəli olduğunu dərk edir.

Belə qəsdin iradəvi cəhəti isə aşağıdakı üsürlərdən ibarətdir:

- şəxs özünün ictimai-təhlükəli olan əməlini həyata keçirməyi arzu edir;

- ictimai-təhlükəli fəaliyyətinə digərinin əməlinin baş verməsinə kömək edən şərait yaratmaqla, belə əməlin törədilməsini arzu edir;

- birgə söylə baş verən ictimai-təhlükəli nəticə əvvəlcədən arzu edilir, yaxud da birgə söylə belə nəticəyə şüurlu yol verilir.

1.3. Cinayətdə iştirakçılığın növləri. İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə hər bir iştirakçının cinayətin edilməsində rolu mütləq eyni olmur. Qüvvədə olan qanunvericilik şəxsin yol verdiyi əməlinin xarakterindən və təhlükəlilik dərəcəsindən asılı olaraq məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi tələbini müəyyən edir. Təsadüfi deyildir ki, CM-nin 33-cü maddəsinin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, cinayətin iştirakçılarından məsuliyyəti onların hər birinin cinayətin törədilməsində faktiki iştirakının xarakterindən və dərəcəsindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Cinayətdə iştirakın xarakterindən asılı olaraq iştirakçıların dörd növü fərqləndirilir: cinayətin icraçıları, təşkilatçıları, təhrikçiləri və köməkçiləri.

CM-nin 32-ci maddəsində cinayətdə iştirakçıların hər biri haqqında geniş anlayış verilir.

Cinayəti bilavasitə törətmiş və ya başqa şəxslərlə onun törədilməsində bilavasitə iştirak etmiş şəxs (birgə icraçılıq), eləcə də CM-ilə nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməyən şəxslərdən istifadə etməklə cinayəti törətmiş şəxs icraçı sayılır.

Cinayətin törədilməsini təşkil etmiş və ya həmin cinayətin törədilməsinə rəhbərlik etmiş, eləcə də mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) yaratmış və ya bunlara rəhbərlik etmiş şəxs cinayətin təşkilatçısı sayılır.

Ələ alma, sövdələşmə, hədə-qorxu gəlmə və ya digər üsullarla başqa şəxsi cinayət törətməyə sövq edən şəxs təhrikçi sayılır.

Cinayətin törədilməsinə məsləhətləri, göstərişləri və məlumatları ilə, cinayət törədilməsi üçün alət və ya vasitələr vermək və ya maneələri aradan qaldırmaqla yardım etmiş şəxs, habelə cinayət törətmiş şəxsi, cinayət alətlərinə və ya vasitələrinə, cinayətin izlərini, yaxud cinayət yolu ilə əldə edilmiş alətləri gizlətməyi, belə alətləri almağa və yaxud satmağı qabaqcadan vəd etmiş şəxs köməkçi sayılır.

7. Cinayətin qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilməsi

7.1. CM-nin 25-ci maddəsində deyilir ki, birbaşa və dolaylı qəsdlə törədilmiş əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) qəsdən törədilmiş cinayət sayılır.

Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş və bunları arzu etmişdirsə bu halda cinayət birbaşa qəsdlə törədilmiş hesab olunur.

Qəsdin 1-ci iki əlaməti (dərək etmək və əvvəlcədən görmək) əqli momenti, 3-cü əlaməti isə ictimai təhlükəli olan əməlin törədilməsini, yaxud da ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsini arzu etmək, yaxud da belə nəticələrə şüurlu surətdə yol vermək iradi momenti xarakterizə edir. Birbaşa qəsdə dolayı qəsd iradi cəhətlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər.

Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərək etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş, lakin bunları arzu etməmiş və belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol verməmişdirsə, bu halda cinayət dolayı qəsdə törədilmiş hesab olunur.

Birbaşa qəsdə təqsirkar ictimai təhlükəli nəticəni arzu edir, dolayı qəsdə isə arzu etmir, lakin ona şüurlu surətdə yol verir.

1.4. Cinayətin ehtiyatsızlıqdan törədilməsi. CM-nin 26-cı maddəsində deyilir ki, cinayətkarcasına özünəgüvənmə və ya cinayətkarcasına ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilmiş əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayət sayılır.

Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını qabaqcadan görmüş, lakin kifayət qədər əsas olmadan onların qarşısını alacağını güman etmişdirsə, bu əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayətkarcasına özünəgüvənmə nəticəsində törədilmiş cinayət hesab olunur.

Cinayətkarcasına özünə güvənmə növündə psixi münasibət zəminində törədilən cinayətlərdə təqsirkar öz hərəkət və hərəkətsizliyinin ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağı imkanını əvvəlcədən görür (əqli ünsür), lakin onların qarşısını alacağına yüngül fikirliliklə ümid bağlayır (iradi ünsür). Burada cinayətin subyektivi ictimai təhlükəli nəticənin qarşısını alacağı imkanını bir sıra obyektiv və subyektiv amillərin hərəkəti zəminində edir. Şəxs, ictimai-təhlükəli nəticənin qarşısının alınmasında hesaba alınan subyektiv amillərə – təcrübəsinə, bacarığına, çevikliyinə, biliyinə, habelə obyektiv amillərə – əməlin baş verdiyi şəraitdə, başqa adamların köməyinə, maşın və başqa avadanlığın sazlığına, təbiət qüvvələrinə – küləyə, yağışa, selə və s. ümid bağlayır.

Məsələn, subyekt bir halda meşədə yandırdığı ocağı söndürmür, başlayan yağışın güclənəcəyinə ümid bağlayır. Başqa halda yağışdan xarab ola biləcək əmlakın üstünü örtür, ümid edir ki, yağış yağmayacaq.

Cinayətkarcasına özünə güvənmənin iradi ünsürü – ictimai təhlükəli nəticənin qarşısını alacağına, yüngül fikirliliklə ümid bağlamada ifadə olunur.

Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını lazımı diqqət və ehtiyatlılıq göstərəcək qabaqcadan görməli olduğu və görə biləcəyi halda, onları görməmişdirsə, bu əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayətkarcasına etinasızlıq nəticəsində törədilmiş cinayət hesab olunur.

Ehtiyatsızlığın növü kimi etinasızlıq üç əlamətlə xarakterizə olunur:

1. Şəxs öz hərəkət və hərəkətsizliyinin ictimai-təhlükəli nəticə doğuracağı imkanını dərək etmir;
2. Belə nəticələri görmək şəxsin vəzifəsi sayılır;
3. Şəxsin kriminal nəticələri görmək və qarşısını almaq imkanı olur.

Cinayətkarcasına etinasızlıq qəsdin ictimai mənafeyə diqqətsiz, laqeyd münasibətinin, xidməti xidmətini və peşə vəzifələrini yerinə yetirərkən kifayət qədər ehtiyatlı olmağının və ya başqa fəaliyyət sahəsini tənzim edən xüsusi qaydalara, birgə yaşayış qaydalarına riayət etməməsinin nəticəsi kimi mövcud olur.

Şəfqət bacısı Mahirə şəhər xəstəxanasında xəstə Damədə təyin olunmuş brom əvəzinə səhvən dikain məhlulunu vurmuş, nəticədə Daməm ölmüşdür.

Mahirə brom məhlulunun şkafda onun qoyulduğu yerdə olduğunu güman etmiş, bunun üçün qabın üstündəki qeydiyyata oxumamış (etməli olduğu hərəkəti etməmişdir), qabda olan şəffaf dikain məhlulunun brom məhlulu olduğunu zənn etmişdir.

Mahirə ehtiyatsızlıq üzündən adam öldürmə üstündə məsuliyyətə alınmışdır.

Cinayətkarcasına ehtiyatsızlığa görə cinayət məsuliyyətinin subyektiv tərəfi iki şərtə əsaslanır:

- a) şəxsin ictimai-təhlükəli nəticənin baş verəcəyi imkanın görməli olması;
- b) şəxsin belə nəticənin qarşısını almağa imkanı olması.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinin xüsusiyyətləri.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onların məsuliyyətinin həllinə yol verir.

CM-nin 84-cü maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur. Maddədə deyilir ki, cinayət törədərkən 14 yaşını tamam olmuş, lakin 18 yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunur.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət törətdikdə onlara cəza təyin edilə bilər və ya tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər.

Cinayət qanunvericiliyinə görə yetkinlik yaşına çatmayanlara aşağıdakı cəza növləri təyin edilir: (maddə 85 CM)

1. cərimə;
2. ictimai işlər;
3. islah işləri;

4. müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə.

Cərimə yalnız müstəqil əmək haqqı və ya bu cəzanın icrasına yönəldilə bilən əmlakı olan yetkinlik yaşına çatmayan məhkuma təyin edilir. Cərimə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş minimum əmək haqqı məbləğinin 30 mislindən yüz mislinədək miqdarda təyin edilir.

İctimai işlər qırx saatdan yüz altmış saatadək müddətə təyin olunur və yetkinlik yaşına çatmayan məhkumun bacardığı, onun təhsildən və əsas işindən asudə vaxtlarda yerinə yetirdiyi işlərdən ibarətdir. Bu cəza növünün icra müddəti on beş yaşınadək, on altı yaşınadək şəxslər üçün isə gündə üç saatdan çox ola bilməz.

Yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlara islah işləri iki aydan bir ilədək müddətə təyin edilir. Bu zaman məhkumun qazancından məhkəmənin hökmü ilə müəyyən edilmiş miqdarda beş faizdən iyirmi faizə qədər pul dövlət nəfinə tutulur.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzası yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlara on ildən çox olmayan müddətə təyin edilir. Yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlar cəzalarını aşağıdakı tərbiyə müəssisələrində çəkirlər:

1. yetkinlik yaşına çatmayan qızlar, habelə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhrum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar – ümumi rejimli tərbiyə müəssisələrində;

2. əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə çəkmiş yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar – möhkəm rejimli tərbiyə müəssisələrində.

Məhkəmələr tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilərkən yetkinlik yaşına çatmama yüngülləşdirici hal kimi, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallarda birlikdə nəzərə alınır.

8. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətlərinin xüsusiyyətləri

Əlavə ədəbiyyat

1. Qafarov T., Hüseynov V., Səməndərov F. Həddi-buluğa çatmayanların məsuliyyəti. Bakı, Elm, 1979.

2. Qafarov T. Cinayət və cinayət məsuliyyəti. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1978.

3. Dolqova A.İ. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. Москва, 1991.

4. Levitov N.D. Дetskая и педагогическая психология. Москва, 1994.

5. Дан. N. Особенности показаний малолетних и несовершеннолетних свидетелей и тактика их допроса. Москва, 1993.

6. Mustafayev Ç.F. Voprosi kriminologičeskoy xarakteristiki liü, soveršivšix xişenie // «Qanunçuluq», № 1.1994.

7. Səməndərov F.Y. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində əxlaqsız hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyəti haqqında // «Qanunçuluq», № 3.1998.

8. İstintaq taktikası. Bakı, Maarif, 1991.

Cinayət məsuliyyətinin meydana gəlməsi, reallaşdırılması və cinayət məsuliyyətinə son qoyulması cinayət hüquq münasibətləri çərçivəsində baş verir. Cinayət hüquq normaları ilə tənzim olunan spesifik ictimai münasibətlər ancaq cinayət əməlinin törədilməsilə əlaqədar yaranır.

Hər bir hüquq münasibəti kimi cinayət hüquq münasibəti də cinayət hüquq normasının, subyektlərin, hüquq münasibətini törədən hüquqi faktın (cinayət sayılan əməlin törədilməsini), habelə hüquq münasibəti, subyektlərinin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin olmasını nəzərdə tutur.

Cinayət məsuliyyəti-cinayətin törədilməsi ilə yaranan cinayət hüquq münasibətinin tərkib hissəsidir, elementidir.

Cinayətin subyektı ola bilməyən şəxslər tərəfindən törədilən ictimai təhlükəli əməl, eləcə də zəruri müdafiə, son zərurət şəraitində və cinayətkarın yaxalanması ilə bağlı yol verilən hərəkətlər-cinayət hüquq münasibətləri yaratmır.

Cinayətin subyektı qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmış şəxsdir. Nəzərdə tutulan yaş həddinə çatmayan şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin zəruri şərtlərindən biridir. Azyaşlı şəxs, yaşına görə öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək, habelə ona rəhbərlik etmək iqtidarında olmadığı üçün cinayətin subyektı ola bilməz.

Cinayətin qanunvericiliyinin inkişaf tarixində yaş həddi məsələsinə münasibət müxtəlif olmuşdur.

1920-ci ildə qəbul edilən «Azərbaycan SSR Cinayət hüququ üzrə Əsas başlanğıclar»da cinayətin subyektı 14 yaşdan müəyyən edilmişdir. On dörd yaşa qədər olan şəxslər xəyata yol verdikdə onlar barəsində tərbiyəvi xarakterli tədbirlər tətbiq edilirdi. Azərbaycan Respublikasının 1922-ci ildə qəbul edilən Cinayət Məcəlləsinin 18-ci maddəsi əvvəllər qüvvədə olan qanunvericiliyinin müddəalarını özündə saxlayaraq bəzi cinayətlərə görə cinayətin subyektı üçün müəyyən etdi.

Qanun eyni vaxtdan 14 yaşdan 16 yaşına qədər olanlara tətbiq edilən cəza müddətini sanksiyada göstərilən cəzanın yüksək həddinin yarısı qədər, 16 yaşdan 18 yaşa qədər olan şəxslərə təyin edilən cəza isə sanksiyada göstərilən cəzanın yüksək həddinin üçdə biri qədər yumşaldılırdı.

1924-cü ildə qəbul edilən SSR ittifaqı və müttəfiq Respublikaların cinayət qanunvericiliyinin əsas başlanğıclarında cinayətin subyektilə bağlı yaş həddinə dair göstəriş yox idi. Əsas başlanğıclarda bu məsələ açıq qaldığı üçün 1926-cı ildən başlayaraq respublikalarda qəbul edilən Cinayət Məcəllələrində cinayətin subyekti üçün müəyyən edilən yaş həddi müxtəlif qaydada həll edilirdi.

Məsələn, 1927-ci ildə Azərbaycan Respublikasında qəbul edilən 2-ci Cinayət Məcəlləsində qanunda sadalanan bəzi cinayətləri törətməyə görə subyekt 14 yaşdan müəyyən edildiyi halda, Belarusiyanın Cinayət Məcəlləsinə görə ancaq əməli törədərkən 16 yaşı tamam olmuş şəxs cinayətin subyekti ola bilərdi. Sonralar respublikanın cinayət məəcəllələrində yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti məsələləri üzrə bir sıra ciddi dəyişikliklər edildi. Bu dəyişikliklər ilk növbədə SSRİ MİK və XKS-nin «həddi-buluğa çatmayanlar arasında cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında» 1935-ci il 7 aprel tarixli qərarı¹ ilə bağlı olmuşdur.

Qanun qüvvəli bu qərarla, ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlıqla mübarizə işinə diqqət cəlb edilirdi. Eyni vaxtda 1935-ci il 7 aprel tarixli qərarla bir sıra cinayətlərə görə cinayətin subyekti olmaq üçün 12 yaş həddi müəyyən edildi. Qərarla ümumi yaş həddi 14-ə endirildi. Bundan sonra respublikaların cinayət məəcəllələrində ittifaq qərarının yaş həddilə bağlı göstərişinə uyğun dəyişiklik edildi. Azərbaycan Respublikası CM-nin 12-ci maddəsi ilə (1927-ci il) oğurluğa, zor göstərməyə, bədənə xəsarət yetirməyə, öldürməyə, habelə qatarın qəzasına səbəb olan cinayətlərə görə məsuliyyət 14 yaşdan müəyyən edilirdi.

1935-ci il 7 aprel tarixli qərarla həm də respublikaların cinayət məəcəllələrindən yetkinlik yaşına çatmayanların cəzasının yarıya qədər və ya üçdə bir qədər endirilməsinin məcburiliyi haqqında göstərişi də çıxarıldı.²

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün zəruri olan yaş həddi müəyyən edilərkən yetkinlik yaşına çatmayanın, yəni azyaşlıların şüur səviyyəsi, ətraf sosial mühitdə baş verən hadisələri dərk etmək və buna uyğun düşünülmüş hərəkət etmək qabiliyyəti nəzərə alınmışdır. Şəxsdə davranışının sosial-təhlükəliliyini dərk etmək qabiliyyəti tərbiyə prosesində və həyat müşahidələri nəticəsində tədricən formalaşır. Özgəsinin malını götürmə, daş atma başqasının gözünə dəyər, oddan ehtiyatlı ol, dalaşma kimi tövsiyələrdə müəyyən növ əməllərin sosial təhlükəliliyi tədricən ali məktəbdə, əhatədə yeniyetməyə təlim edilir. Belə təlim hələ kiçik yaşlarından yeniyetmələrdə həyat əleyhinə, səhhət əleyhinə, mülkiyyətə, ictimai qaydaya yönələn əməllərin ictimai-təhlükəliliyini dərk etməyə kömək edir. Artıq müəyyən yaş həddinə çatdıqda şəxsdə tədricən həyat təcrübəsi toplanır, öz əməlini dərk etmək, bu və ya başqa şəraitdə düzgün davranış variantı seçmək qabiliyyəti yaranır.

Cinayətin subyekti olmaq üçün tələb olunan yaş həddi hazırda qüvvədə olan qanunla müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikası CM-nin 20-ci maddəsində deyilir: «Cinayət törədiləndək on altı yaşı tamam olmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir».

On dörd yaşı tamam olmuş şəxs yalnız qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağlamlığa az, ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam oğurlamağa, zorlamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil ələ keçirməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə, ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlıq, odlu silahlı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

Cinayət məəcəlləsinin 20.1 və 20.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatmamış yetkinlik yaşına çatmayan, lakin böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayəti törətdiyi zaman psixi inkişafın kəməğilliliqlə və ya başqa psixi pozuntu ilə əlaqədar olmayan geriliyi səbəbindən öz əməlinin (hərəkət və hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini tam dərk etməyən və ya həmin əməli idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir.

Şərh edilənlərdən aydın olur ki, qanunvericilik CM-nin 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə daxil olan cinayətlərə görə subyekti 14 yaşdan müəyyən edərkən bu cinayətlərin ağırlığının deyil, onların daha çox məişət xarakterli olmalarını, habelə 14 yaşa çatmış şəxslərin belə əməllərin kriminal xarakterini dərk etmək qabiliyyətlərinə malik olmalarını nəzərə almışdır. Bu cinayətlərin təhlükəliliyi və gündəlik məişətdə onların baş verməsi yetkinlik yaşına çatmayanların onların sosial təhlükəliliyini dərk etməsinə imkan verir. Təsədüfi deyildir ki, burada sadalanan 24 cinayətdən 23-ü ancaq qəsdən törədilən cinayətdir. Sadalanan cinayətlər təqsirin qəsd formasını nəzərdə tutduğundan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər belə əməllərin, ilk növbədə məənəviyyatla pisləndiyini və yol verilməz olduğunu bildiyi halda, belə əmələ düşüncəli surətdə gedir və onu törədir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət məəcəlləsinin 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsində yetkinlik yaşına çatmayanların on dörd yaşdan etibarən cinayət məsuliyyəti daşıya biləcəkləri cinayətlərin dəqiq dairəsi müəyyən

¹ СЗ, 1935, № 19, май.155

² Гафаров Т., Щцсейнов В., Смяндяров Ф. Щядди-булуьа чатмайанларын ьинайятлары вь мясулийьяти. «Елм» ньашрийьаты. Бакь-1979. с.11-13

edilmişdir. Burada göstərilməyən hər hansı başqa cinayətə görə on dörd yaşdan on altı yaşınadək olan şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz.

Əgər on dörd yaşından on altı yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxs CM-nin 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsində adları çəkilməyən cinayətlərdə iştirak etmiş və bu zaman on dörd yaşdan məsuliyyət daşıya bilən əməllər törətmişdirsə, belə vəziyyətdə yalnız on dörd yaşdan etibarən cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuş əmələ görə məsuliyyət yaranır.

Məhkəmə təcrübəsində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində məsuliyyətin həllində qarşıya çıxan vacib məsələlərdən biri də onların yaşının dəqiq müəyyən edilməsidir. Yetkinlik yaşına çatmayanların yaşı uyğun sənədlərə (pasport, doğum haqqında şəhadətnamə və s.) əsasən müəyyən edilir. Yaşı müəyyən edən sənəd olmadıqda, yaxud da onların doğruluğu şübhə altında, məhkəmə tibbi ekspertizası təyin edilir.

Əgər şəxsin yaşını təsdiq edən sənəd yoxdursa, məhkəmə tibb ekspertizası yaşa dair ehtimalı rəy verir. Məsələn, hesab edək ki, ekspertiza avqust ayının 20-də rəy verir ki, ehtimal ki, şəxsin 15 yaşı vardır. Belə vəziyyətdə onun doğulduğu ilin sonuncu günü, yəni dekabrın 31-i onun anadan olduğu gün sayılacaqdır. Bu zaman şəxs müəyyən yaşa anadan olduğu gün deyil, o biri sutkadan başlayaraq çatmış hesab olunur.³

K-nın 14 yaşı tamam olan günü şagird dostlarının bir qismi gəlib onu evdə təbrik etmişdir. K ad günü münasibətilə onu təbrik etməyə gəlmiş sinif yoldaşlarından S-ni evdə zorlamışdır. K zorlama üstündə mühakimə olunmuş və azadlıqdan məhrum edilmişdir.

Ali Məhkəmə əməlin baş verdiyi gün K-nin 14 yaşı tamam olmadığı üçün (gecə saat 24-ə qədər) onun barəsində çıxarılmış hökm ləğv edilmiş və K-ni cinayət məsuliyyətindən azad etmişdir. Əgər ekspertiza rəyində göstərilə ki, ehtimal ki, şəxsin yaşı 14-dən 15-dəkdir, belə vəziyyətdə ehtimal olunan minimum yaş həddi götürülür. Yəni həmin ilin son ayının son günü şəxsin ehtimal olunan minimum yaşı 14 olacaqdır.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onların məsuliyyətinin həllinə yol verib hər bir konkret halda yetkinlik yaşına çatmayanların məsuliyyətinin həddinə və xarakterinə təsir edən hallar aydınlaşdırılarkən, ilk növbədə onların əqli yetkinlik dərəcələrinin müəyyən edilməsinə, öz hərəkətlərini ifadə etmək qabiliyyətinin vəziyyətinə diqqət yetirilməlidir. Əgər şəxsdə əqli geriliyin olduğu, hərəkətlərini tamamilə dərk edə bilməməsi halları müşahidə edilərsə, bu məsələnin qəti aydınlaşdırılması ilə bağlı ekspertiza təşkil edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əqli gerilik səviyyəsi psixi vəziyyətlə bağlı deyildir. Buna görə də belə vəziyyətdə şəxsin anlaqlı olub-olmaması məsələsini bütün hallarda anlaşıqlığın ölçüləri əsasında həll etmək mümkün olmur. Təsədüfi deyildir ki, 1991-ci ildə qəbul edilən cinayət qanunvericiliyin Əsaslarının 60-cı maddəsinin ikinci hissəsində deyilir: «psixi xəstə vəziyyətlə bağlı olmayan, lakin psixi inkişafındakı gerilik nəticəsində öz hərəkətinin faktiki hallarını, yaxud da ictimai təhlükəli xarakterini dərk etməyə, habelə ona rəhbərlik etməyə qadir olmayan şəxslər qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatsalar da, cinayət məsuliyyətinə alına bilməzlər».

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cəzadan azad edilməsi üçün məhkəmə, ilk növbədə törədilən cinayətin böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər qrupundan olmasını aydınlaşdırmalıdır. Daha sonra işin vəziyyətini və təqsirkarın şəxsiyyətini araşdıraraq cinayət cəzası tətbiq etmədən şəxsin islah olunacağına mümkün olub-olmaması aydınlaşdırılır.

Yetkinlik yaşına qədər olan dövrdə şəxsdə həyat idealının və onun həyata baxışlarının, mənəvi varlığının, fiziki və intellektual qüvvələrinin formalaşması prosesi gedir. Onlarda ictimai borc, vicdan, şərəf və ləyaqət, yoldaşlıq və dostluq haqqında təsəvvürlər dayaz və səthi qətilik, cürətilik, mətanət və mərdlik və s. bu kimi mənəvi sima üçün xarakterik xüsusiyyətlər isə hələ ictimai həyat üçün tələb olunan səviyyədə püxtələşməmiş olur. Bu da, ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanlarda həyat təcrübəsinin az olması, təlim və tərbiyənin tamamlanmaması və onların hələ intellektual yetkinliyə çatmamaları ilə əlaqədardır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlarda iradə zəifliyi müvazinətin tez pozulmasında, xarici təsirə qarşı daha tez reaksiya verilməsində özünü göstərir. Onlarda hissələr sürətlə əmələ gəlir və qüvvətlə cərəyan edir, öz davranışlarına nəzarət etmək qabiliyyətləri zəifləyir. Buna görə də yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi heç də həmişə onların şəxsiyyətinin təhlükəliliyini müəyyən edən meyar kimi qiymətləndirilə bilməz. Törədilən cinayətin yetkinlik yaşına çatmayanın cəmiyyətə zidd meylləri ilə, yaxud da yaş-psixoloji xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olduğunu müəyyən etmək üçün əməlin hansı şəraitdə edildiyi, şəraitin münasibəti olub-olmaması, yetkinlik yaşına çatmayanın göstərilən neqativ təsirin xarakteri və intensivliyi və s. bu kimi hallar nəzərə alınmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə cinayət etmək «qabiliyyəti» yaradan şəraitin öyrənilməsi əməlin motiv və məqsədinin, təqsirin formasının, habelə şəxsiyyətinin təhlükəlilik dərəcəsinin müəyyən edilməsinə və beləliklə də, onun cəzadan azad edilməsinin mümkünüyü məsələnin düzgün həllinə və ya cəzanın ədaləti fərdiləndirilməsinə kömək edir. İştirakçılıqla törədilən cinayətlərin tədqiqi göstərir ki, çox halda yetkinlik yaşına

³ Соброних постановлений Пленума Верховного Суда ССР (1924-1986). М., 1987, с.740.

çatmayanlar qrup daxilində öz mənliklərini, şəxsi statuslarının qorumaq xatirinə, yanlış prinsiplərə əsaslanan «dostluq və yoldaşlıqdan doğan tələblər xatirinə, yaxud da onu qəbul etmiş qrupda «qorxar» kimi tanınmamaq xatirinə istər-istəməz bu və ya başqa cinayətdə iştirakçı olurlar.

Məhkəmə təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, yetkinlik yaşına çatmamışlar müəyyən hallarda yaşa dolmuş cinayətkarların təhriki ilə cinayət yoluna qədəm qoyurlar. Xüsusən də dəfələrlə cinayət etmədən təcrübəsi olan şəxslər müxtəlif vasitələrlə yetkinlik yaşına çatmayanların qəlbinə yol tapır, etibarını qazanır, sonra da onları cinayət etməyə təhrik edirlər. Yetkinlik yaşına çatmayan ona göstərilən «qayğı» və «diqqət» əvəzində təhrixçinin sözündən çıxma bilmir, ürəyindən olmasa da, cinayətdə iştirakdan imtina etməyə iradəsi çatmır. Yetkinlik yaşına çatmayanın cinayətə təhrik edilməsi bəzən hədə-qorxu və zorakılığı təsiri altında baş verir. Belə hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi (iştirak etdiyi) cinayətin təhlükəliyi heç də onun şəxsiyyətinin təhlükəliliyini müəyyən edən ölçü kimi qiymətləndirilə bilməz.

Müəyyən hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətlərin bir qismi, onların uşaq təbiətindən – azğınlığa cinayətə fərq qoya bilməmələrindən irəli gəlir.

SSRİ Ali Məhkəməsinin plenumunun «Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri haqqında və onların cinayət fəaliyyətinə və cəmiyyətə zidd sair fəaliyyət cəlb etməyə dair işlər üzrə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında» 1976-cı il 3 dekabr tarixli 16 №-li qərarında deyilir ki, ayrı-ayrı hallarda uşaq azğınlığı ilə əlaqədar olan az əhəmiyyətli hüquq pozuntularına görə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinə alınmasına yol verilməməlidir. Qərarında daha sonra qeyd edilir ki, əgər valideynlərdən və onlarla birgə yaşayan şəxslərdən edilən oğurluğa görə zərər çəkmiş şəxs yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət işi qaldırmaq haqqında müvafiq orqanlara müraciət etməmişsə, onların mühakimə olunmasına yol verilməsin.⁴

Hansı yaşdan etibarən cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə yol verilməsi məsələsi müəyyən olunarkən şəxsin şüur səviyyəsi, etdiyi hərəkətlərin xarakterini, onların ictimai təhlükəliliyini dərk etmək qabiliyyəti, habelə öz hərəkətlərinə rəhbərlik edə bilmək qabiliyyətini əsas götürülür.

Uşağın şüurunun inkişafı uzun sürən bir proses olub, sadə faktorlardan və hadisələrdən başlayaraq daha mürəkkəb hadisələrin dərk olunmasına tədricən keçməli tələb edir. Öz hərəkətlərinin xarakterini dərk etmə qabiliyyəti onun əqli qabiliyyətinin inkişafı müəyyən səviyyəyə çatdıqda meydana gəlir. Şəxsin öz hərəkətlərinin ictimai təhlükəliliyini anlamaq və qiymətləndirmək qabiliyyəti hadisənin və ya hərəkətin faktiki cəhətini dərk etmək qabiliyyətindən bir qədər sonra əmələ gəlir.

Öz hərəkətlərinin ictimai təhlükəli xarakterini dərk etmək qabiliyyəti həmin şəxsin cinayət məsuliyyəti daşımaq qabiliyyətli hesab olunması imkanının ilkin şərtidir. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi həddi-buluğa çatmamışların və yeniyetmələrin şəxsiyyətinin inkişafında bu qabiliyyəti nəzərə almaqla cinayət məsuliyyəti üçün yaş həddini müəyyən etmişdir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi üzrə bir qayda olaraq, cinayəti edən zaman 16 yaşına çatmış şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər. On dörd yaşından on altı yaşınadək cinayət etmiş şəxslər barəsində isə yalnız cinayət məəcəlləsinin 20-ci maddəsinin ikinci hissəsində göstərilən bəzi cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

Cinayət edən zaman on dörd yaşı tamam olmamış azyaşlılar ümumiyyətlə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməzlər.

Qanunda hədd-buluğa çatmamışların on dörd yaşdan etibarən cinayət məsuliyyəti daşıya biləcəkləri cinayətlərin növləri konkret göstərilmişdir. Bu siyahıda adı çəkilməyən hər hansı başqa cinayətə görə on dörd yaşından on altı yaşınadək olan həddi-buluğa çatmamış şəxs CM-nin 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsində adları çəkilməyən cinayətlərdə iştirak etmiş və bu zaman on dörd yaşdan məsuliyyət daşıya bilən hərəkətlər də törətmişdirsə, onda yalnız on dörd yaşdan etibarən cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuş hərəkətlərə görə məsuliyyət daşmalıdır.

Ailədə tərbiyənin düzgün qurulmaması çox vaxt pis nəticələrə səbəb olur. Həddi-buluğa çatmamış uşaq ailə, kollektiv, cəmiyyət qarşısında heç bir məsuliyyət, borc hiss etmir, nəhayət, ictimaiyyətə zidd olan müxtəlif hərəkətlərə yol verir.

Bir çox hallarda bəzi səbəblərdən valideynlər öz uşaqları üzərində nəzarəti itirir, onların əyləncəli, kimlərlə durub-oturması, vaxtlarını harada necə keçirməsi və s. ilə maraqlanmırlar. Bu isə bəzən uşaqların yanlış yolla inkişaf etməsinə, pis tərbiyə almasına gətirib çıxarır.

Təcrübə göstərir ki, həddi-buluğa çatmayan uşaqlar ailəsinin dağılması, valideynlərdən birini və ya hər ikisini itirməsi üzündən lazımı ailə tərbiyəsi ala bilmir, nəticədə hüquq qaydalarını pozmaq yoluna düşürlər. Hədd-buluğa çatmamışların işləri üzrə-məhkəmə təcrübəsinin seçmə üsulu ilə öyrənilməsi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, cinayət edən yeniyetmələrin təqribən üçdə bir hissəsi valideynlərdən birini və ya hər ikisini itirən ailədə böyümüşdür. Ailənin dağılmasının yeniyetmələrə mənfi təsirini belə bir misaldan görmək olar. M. adlı bir uşaq anadan olandan azca sonra onun ata və anası bir-birindən ayrılmış və uşaq nənəsinin yanında böyümüşdür.

⁴ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР. 1924-1986, М., 1987, с.744.

Uşaq onunla bir şəhərdə yaşayan atasını tanımır, anası isə oğluna hərdən bir baş çəkirdi. Nənə qoca olduğundan uşağı tələb olunan qaydada tərbiyə edə bilməmiş, o nəzarətsiz qalmışdır. Bütün bunlar onunla nəticələnmişdir ki, uşaq qonşuluqda yaşayan, dəfələrlə məhkum olmuş B-nin təsiri altına düşmüş və onunla birlikdə şəhər mağazalarının birindən oğurluq etmişdir.

Valideynlərin sərxoşluq, kobudluq, yüngül xasiyyətlilik, qanunlara və əxlaq normalarına hörmətsizlik kimi hərəkətləri də gənclərin tərbiyəsinə pis təsir göstərir. F.E.Dzerjiniski yazırdı ki, uşağın gənc qəlbinə ilk görünüşdən ən cüzi şey də təsir edir, buna görə də uşaqların yanında mədəniyyətsizlik etməkdən, əsəbiləşdirməkdən, dalaşmaqdan, söyüş söyməkdən, qeybətçilikdən, hamısından pisi isə, sözün əksinə hərəkət etməkdən çəkinmək lazımdır. Çünki uşaqların təqsiri əsasən valideynlərin üzərinə düşür.

Xarakterik cəhət budur: hüquq qaydalarını müxtəlif formalarda pozmaq üstündə tutulmuş həddi-buluğa çatmayanların əksəriyyəti o ailələrdəndir ki, orada həmişə dava-dalaş baş verir, kobud sözlər danışılır, ailənin böyük üzvləri məişətdə nalayiq hərəkətlərə məşğul olur və hüquq qaydalarının müxtəlif şəkillərdə pozulmasına yol verirlər. Həmişə yadda saxlamaq lazımdır ki, uşaqlar üçün valideynlərin nüfuzu olduqca mühüm şərtidir, onların bütün hərəkətləri uşaqlar tərəfindən lazımlı və düzgün hərəkət kimi qəbul edilir. Ona görə də böyüklərin nalayiq hərəkətləri yeniyetmələrin tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir.

Bəzi valideynlərin yersiz hərəkətləri nəticəsində ailədə əmələ gələn qeyri-sağlam şərait uşağı ailədən uzaqlaşdırır və nəticədə küçə mühitinin ona zərərli təsiri güclənir. Bu cəhətdən belə bir hadisə səciyyəvidir. Süleymanın atası zavodda mühəndis vəzifəsində işləyirdi. Bacarıqlı və zəhmət sevən atasını Süleyman çox sevirdi. Sonralar ata içməyə və evə tez-tez sərxoş gəlməyə başladı, evdə vəziyyət pisləşdi, ailədə münasibətlər dözülməz hal aldı. Süleyman da özü hiss etmədən küçəni evlərindən üstün tutmağa başladı. Onun atasına olan məhəbbəti söndü. Bir gün yeniyetmə özü içmək həvəsinə düşdü. Sərxoş halda ictimai asayişə kobudcasına pozduğundan milis şöbəsinə gətirildi, sonra isə məhkəmə tərəfindən cəzalandırıldı.

Deməli, ailədə valideynlərin təqsiri üzündən yaranan qeyri-normal vəziyyət, böyüklərin həyata və insanlara düzgün olmayan münasibəti yeniyetmədə ictimaiyyətə zidd hərəkətlərin baş verməsinə səbəb ola bilər. Bu səhv nəticədə başqasının zəhmətinin bəhrəsini mənimsəmək, ictimai faydalı əməkdən müəyyən bəhanələrlə boyun qaçırmaq, zəhmətsiz yaşamaq, cəmiyyətə heç şey vermədən ondan mümkün qədər çox qoparıb almaq kimi nalayiq, yaramaz sifətlər doğurur. Əlbəttə, bütün bunlardan sonra hüquq qaydalarının pozulması üçün bir addımlıq yol qalır.

Bəzən ailə tərbiyəsinin ictimai əhəmiyyəti nəzərdən qaçırırlar və ailə həyatı sırf şəxsi iş kimi qiymətləndirilir. Məsələyə bu cür yanaşanlar, görünür. Azərbaycan ailəsinin ailə tərbiyəsinin cəmiyyətdə adamın formalaşmasında çox böyük rol oynadığını unudurlar. Yadda saxlamaq lazımdır ki, ailənin ictimai vəzifələri ilə əlaqədar olan məsələlərə cəmiyyət laqeyd qala bilməz və bu, heç də tamamilə valideynlərin öhdəsinə mülhizəsinə buraxılmamalıdır.

Uşaqların tərbiyəsi üçün valideynlərin məsuliyyətini artırmaq yalnız bütün ictimaiyyətinin birgə səyi ilə mümkündür.⁵

Həddi-buluğa çatmamışların öz valideynlərindən və ya onlarla birgə yaşayan digər ailə üzvlərindən oğurluq etmələrinə görə, əgər zərər çəkmiş şəxslər həddi-buluğa çatmamış əleyhinə cinayət işi başlanması barədə müvafiq orqanlara xahişlə müraciət etməmişlərsə, bir qayda olaraq, onların məhkum edilmələrinə yol verilməməlidir.

Həddi-buluğa çatmamışların böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə cəmiyyətdən təcrid etmədən islah olunması və yenidən tərbiyələndirilməsinə nail olmaq mümkündürsə, onların əsassız azadlıqdan məhrum edilmələrinə yol verməməlidir.

Cinayət həddi-buluğa çatmamış tərəfindən edildikdə, istintaq məhkəmə orqanları bütün hallarda cinayətin səbəbini və buna kömək edən şəraiti diqqətlə araşdırmalı, xüsusən iri yaşlıların həmin cinayətdə iştirakı, onların həddi-buluğa çatmamışları cinayət fəaliyyətinə, sərxoşluğa, narkotik maddələr işlətməyə və cəmiyyətə zidd hərəkətlərə cəlb etmələri olub-olmaması aydınlaşdırılmalıdır.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün qanunla müəyyən olunmuş yaş həddinə çatmamış yeniyetmənin cinayətə cəlb etmiş iri yaşlı şəxs, onun həmin cinayətdə iştirakı formasından asılı olmayaraq, konkret cinayətin icraçısı kimi, həm də əlavə olaraq həddi-buluğa çatmamışı cinayət fəaliyyətinə cəlb etmək üstündə məsuliyyət daşmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai istintaqın prosesual xüsusiyyətləri

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə istintaq keyfiyyəti və səmərəliliyi müstəntiqin işinin düzgün təşkilindən çox asılıdır. Əgər istintaq təşkili barəsində geniş mənada danışılarsa, ona həm müstəntiqlərin işinin elmi cəhətdən təşkili məsələsinin, həm də konkret cinayətlərin istintaqının təşkili probleminin daxil olduğunu qeyd etmək zəruridir. Bu istiqamətlər bir-biri ilə sıx bağlıdır və onların bircə nəzərdən keçirilməsi zəruridir.

⁵ Гафаров Т.М. «Бинайат в я бинайат мясулиййати». Азярбайҗан Дювлят Няшриййаты, Бақы-1978. сящ-13-14.

Müstəntiqlərin işinin təşkili məsələlərinə aşağıdakılar daxildir:

- a) istintaq üçün ən əlverişli şəraitin yaradılması;
- b) müstəntiqlərin ixtisaslaşması və işlərin sahə sistemi üzrə təşkil edilməsi;
- c) mütəxəssis və müdafiəçinin ibtidai istintaqda iştiraka cəlb edilməsinin xüsusiyyətləri;
- ç) hüquq pozan yetkinlik yaşına çatmayanlara yaşlı birgə iştirakçının və başqalarının zərərli təsirinin aradan qaldırılmasının prosessual imkanları.

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai istintaq yüksək keyfiyyətinin təmin edilməsi, hər şeydən əvvəl, həm müstəntiqlər, həm də müstəntiqin tapşırıqlarının yerinə yetirən daxili işlər orqanlarının əməkdaşları və ya müstəntiqin işi öz icraatına qəbul etməsindən həmin iş üzrə məşğul olan şəxslər tərəfindən qanunçuluğun tələblərinə ciddi əməl olunması deməkdir.

Müstəntiqin işinin təşkilində əlverişli iş şəraitinin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri ilə məşğul olan müstəntiqə, hər şeydən əvvəl, ayrıca iş otağı lazımdır. Bəzi yeniyetmələrin hər şeyi öyrənmək həvəsi, maraq dəyişikliyi, cəsarətsizlik və ya utancaqlıq kimi keyfiyyətləri müstəntiqin iş otağında tək işləmədiyi şəraitdə onlarla psixoloji əlaqənin yaradılmasına və açıq söhbət aparılmasına mane olur. İctimai mənafehlərə kobud yanaşan və adi davranış normalarına məhəl qoymayan, yaşlılara etinasız yanaşan yeniyetmələrlə – hüquq pozanlarla işləmək üçün göstərilən şərait xüsusilə zəruridir. Müstəntiqin iş otağında yetkinlik yaşına çatmayanların, bir qayda olaraq, böyük maraq göstərdikləri fotosəkilli, idmana və digər sahələrə həsr edilmiş jurnalların olması müstəntiqə yeniyetmə ilə əlaqə yaratmağa kömək edir.

Yeniyetmə əmin olmalıdır ki, müstəntiq onu diqqətlə dinləyir, onun verdiyi hər hansı məlumat zəruridir, mühümdür, müstəntiq tərəfindən düzgün qəbul ediləcək və qiymətləndiriləcəkdir. Ona görə də, dindirmə və s. istintaq hərəkətləri zamanı müstəntiq kənar şəxslə telefonda danışmamalı və söhbətdən yayınmamalıdır. İş otağına kiminsə daxil olması («məşğulam», «daxil olmaq olmaz» - tablosu asmaq tövsiyə edilir) arzu olunmazdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlarla işləyən müstəntiqin xüsusi hüquq ədəbiyyatından başqa pedaqogika ümumi psixologiyaya və yeniyetmələrin psixologiyasına dair ədəbiyyatlara da malik olması məqsədəuyğundur. Məktəblərin və s. təhsil müəssisələrinin, yetkinlik yaşına çatmayanların işlədikləri idarələrin, müəssisələrin rəhbərlərinin, habelə onların tərbiyə işləri üzrə müavinlərin və kadrlar şöbələrinin məsul işçilərinin telefonları və siyahılarının əl altında olması zəruridir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri haqqında işlərin istintaqının düzgün təşkilinin əsas başlanğıcı müstəntiqin ixtisaslaşması və hüququ pozmuş yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyətinin, cinayətlərin törədilməsi və gizlədilməsi üsullarının daha dərinədən məqsədəuyğun və səmərəli taktiki üsullarının işləniş hazırlanmasına şərait yaradan sahə sistemidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması üzrə işi məqsədyönlü şəkildə aparmaq üçün müstəntiq rayonda yeniyetmələr tərəfindən törədilən cinayətlər və s. hüquq pozuntuları haqqında xəbərdar olmalıdır. Bunun üçün tədqiqat orqanlarında, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə müfəttişliklərdə və komissiyalarda zəruri materiallarla mütəmadi surətdə tanış olmaq, istintaq təcrübəsini sisteməlik olaraq ümumiləşdirmək, bu cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasını (yeniyetmələr tərəfindən törədilən cinayətlərin yerini, vaxtını, üsulunu) və onların törədildiyi ən geniş yayılmış şəraiti öyrənmək tövsiyə edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai istintaq belə işlərin istintaqı metodikasının və ayrı-ayrı istintaq hərəkətləri taktikasının əsas müddəalarını müəyyən edən xüsusi prosessual rejimlə şərtlənir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların ibtidai istintaqının aparılması və məhkəmə baxışı zamanı aşağıdakı halların aydınlaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirmək zəruridir:

1. Yetkinlik yaşına çatmayanın yaşı (doğulduğu, il, ay, gün);
2. Həyat şəraiti və tərbiyəsi;
3. Yetkinlik yaşına çatmayan tərəfindən cinayətin törədilməsi səbəbləri və şəraiti;
4. Yaşlı təhrikçilərin və s. birgə iştirakçıları olması.

Yetkinlik yaşına çatmayanın ruhi xəstəliklə əlaqədar əqli çatışmazlığı haqqında məlumatlar olduqda, onun öz hərəkətlərinin mənasını tam şəkildə dərk etmək iqtidarında olub-olmaması aydınlaşdırılmalıdır. Bu halların müəyyən edilməsi üçün yetkinlik yaşına çatmayanın valideynləri, müəllimləri, tərbiyəçiləri və lazımi məlumatları verə bilən digər şəxslər dindirilməlidir. Habelə, zəruri sənədlər tələb oluna, dair istintaq və məhkəmə hərəkətləri edilə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayanın psixikasının onun baxışlarında və əqidəsində müəyyən izlər buraxan konkret həyat şəraiti və tərbiyənin təsiri altında yeniyetmə tərəfindən bir sıra faktların və hadisələrin dərk edilməsi əsasında formalaşması ilə əlaqədar olaraq, yetkinlik yaşına çatmadan şəxsin – hüquq pozanın dindirilməsində pedaqoqun iştirakı yeniyetmənin mövqeyinin, onun törətdiyi ictimai-təhlükəli hərəkətlərin düzgün aydınlaşdırılmasına, onun ifadələrinin qiymətləndirilməsinə şərait yaradır.⁶

⁶ Долгова А.И. Социально – психологические аспекты преступности несовершеннолетних. М., 1991, стр.95.

Pedaqoq yetkinlik yaşına çatmayanın psixi inkişafının patologiyası haqqında şəhadət verən əlamətləri göstərə bilər.

Cinayət işi üzrə həqiqətə nail olunmasını təmin edən prosesual təminatlardan biri ittihamın elan edildiyi andan ibtidai istintaqda müdafiəçinin iştirakıdır. Müdafiəçinin işdə iştiraka vaxtında buraxılmasının təmin edilməsi öz əhəmiyyət kəsb etmir. Bu məsələnin həlli yeniyetməyə ittihamın vaxtında elan edilməsindən asılıdır. Təcrübədə ittihamın cinayət işi üzrə istintaqın qurtarmasından əvvəl, bəzən isə ibtidai istintaqın qurtarması ilə eyni vaxtda elan edilməsi hallarına da təsadüf olunur. Belə təcrübə müdafiə hüququnun kobudcasına pozulmasıdır.

Barəsində təqsirləndirilən şəxs qismində cəzəmə haqqında qərar çıxarılmış yetkinlik yaşına çatmayan və onun qanun nümayəndələri ittihamın elan edildiyi andan müdafiəçiyə malik olmaq hüququ barədə qabaqdan xəbərdar oluna bilərlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə yeniyetmələrin psixologiyasının əsas cəhətlərinə, hüququ pozmuş yetkinlik yaşına çatmayanlara tərbiyəvi təsir metodları haqqında tövsiyələrə, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılmasının taktiki xüsusiyyətlərinə bələd olan vəkilin iştirakı məqsədəuyğundur.⁷

İstintaqın obyektivliyini təmin edən mühüm prosesual təminat qanunun iki təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsinin bir vəkilə həvalə edilməməsi haqqında (əgər təqsirləndirilən şəxslərdən birinin mənafeyi digərinin mənafeyinə zidd olarsa) tələbidir. İttihamın elan edildiyi andan cinayətin hər bir iştirakçısının rolunun axıradək aydınlaşdırılmadığı vaxt həmin prosesual norma yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məlum olduğu kimi, təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmayanın müdafiəçidən imtina etməsi müstəntiq və prokuror üçün məcburi deyil. Belə şəraitdə imtinanın səbəblərini aydınlaşdırmaq, vəkilin ibtidai istintaqda və məhkəmədə iştirakının zəruriliyinə və bunun faydalı olmasına yetkinlik yaşına çatana inandırmaq zəruridir.

Hüququ pozmuş yetkinlik yaşına çatmayanın müdafiəsini ibtidai istintaqda və məhkəmədə eyni vəkilin həyata keçirməsi mümkün hesab olunur.⁸ Vəkil əvəz edildikdə, bir qayda olaraq, yeniyetmə ilə psixoloji əlaqə pozulur, yetkinlik yaşına çatmayana tərbiyəvi təsir zəifləyir. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə əlavə prosesual təminatlar ibtidai istintaq prosesində hüququ pozmuş yetkinlik yaşına çatmayana yaşlı birgə iştirakçının zərərli təsirinin qarşısının alınmasını təmin edir.

Aşağıdakılar müəyyən edildiyi hallarda yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs haqqındakı işi ayrıca icraata ayırmaq məqsədəuyğundur:

a) yeniyetmə yaşlı təqsirləndirilən şəxslərin cinayətkar fəaliyyətinin yalnız ayrı-ayrı epizodlarında və ya vasitəçi, cinayəti gizlədən, onun edilməsini xəbər verməyən qismində çıxış etdikdə;

b) yaşlı cinayətkar cinayətin törədilməsindən qabaqkı dövrdə və ya istintaq prosesində yetkinlik yaşına çatmayana təsir göstərdikdə;

c) ictimai-təhlükəli əməlin hərtərəfli, tam və obyektiv istintaqın üçün mühüm mənafeələr yaradıldıqda.

Cinayət prosesual qanunvericilik şübhə edilən və təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmayanlar tutulub saxlanarkən, qətiimkan tədbiri seçilərkən, dindirməyə çağırılarkən, habelə qanuni nümayəndələri cinayət işinin materialları ilə tanış olarkən yeniyetmələrin hüquq və mənafeələrinin mühafizəsini təmin edən müəyyən prosesual təminatları nəzərdə tutur.

Yeniyetmənin tutulması, hər şeydən əvvəl, cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra və ya hadisəni gözü ilə görənlərin yeniyetməni cinayəti etmiş şəxs kimi göstərdikləri zaman baş verir.

Yeniyetmənin tutulması haqqında prokurora xəbər verilir. Prokuror tutmanın əsaslı və yeniyetmənin həbsdə saxlanması zərurətinin olub-olmamasını yoxlayır.

Tutma və şəxsi axtarış haqqında protokolların düzgün tərtib edilməsi mühüm sübutedici əhəmiyyətə malikdir. Protokollarda tutmanın əsasları, motivləri, yeri və vaxtı, şəxsi axtarış zamanı aşkar edilən sənədlər və predmetlər göstərilir. Şəxsi axtarış protokolunda cinayətin aşkar edilmiş izləri də qeyd edilə bilər.

Şübhə edilən və təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının və onların qanuni nümayəndələrinin müdafiə hüququnun realizəsini təmin edən mühüm tədbir yeniyetmənin valideynlərinin yeniyetmənin tutulması və ya həbsi barədə vaxtında xəbərdar edilməsidir.

Təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmayanın müstəntiqin yanına çağırılmasının xüsusi qaydası da yeniyetmənin mənafeələrinin müdafiəsinə istiqamətləndirilmişdir. Çağırışa valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələr vasitəsilə həyata keçirilir.

Xuliqanlıq törətmiş şəxsləri xarakterizə edən hallar içərisində yaş əlaməti mühüm yer tutur. Müəyyən mənada məhz bu əlamətə görə şəxsin ictimai vəziyyəti, onun maraq və tələbatının dairəsi, həyat yolu və mənəvi dəyərlilər yönümü barədə mühakimə yürütmək olar. İnsanın yaş «pilləkəni» üzrə hərəkəti, bir qayda olaraq,

⁷ Левинов Н.Д. Детская и педагогическая психология. М., 1994, стр.53.

⁸ Дан Н. Особенности показаний малолетних и несовершеннолетних свидетелей и тактика их допроса. М., 1993, стр.17.

onun ictimai rolunun, dünyagörüşünün, ətraf mühit barədə təsəvvürlərinin və buna münasibətinin dəyişilməsinə gətirib çıxarır.⁹

Şəxsiyyətdə baş verən dəyişikliklər təkcə yaş xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olmayıb, xeyli dərəcədə onun əhatəsinin və şəxsin malik olduğu konkret məzmunu real fəaliyyət formalarının təsirindən də asılıdır.¹⁰

Bütün bunlar son nəticədə insanın davranışı, o cümlədən cinayətkar davranışı qismində özünü göstərir. Cinayətin xarakteri və cinayətkarın kriminal fəallığı ilə yaş arasında müəyyən əlaqə alması kriminologiya sahəsində yazılan elmi tədqiqat işlərində dəfələrlə qeyd olunmuşdur.

«Yaş, şəxsiyyət haqqında geniş və hərtərəfli informasiya daşıyan göstəricilər sarısına daxildir. Bir yaş qanundan digərlərinə keçilməsi yalnız sadəcə olaraq şəxsin qocalmasını əks etdirmir. Bunun dalında həmin şəxsin də qoşulduğu ictimai münasibətlərin məzmununun dəyişilməsi, tələbatında, maraq, motiv, fəaliyyət tərzində, eləcə də ümumi ictimai şəraitə baxışlarında, onun konkret təzahürlərinə yanaşmada və s. baş verən dəyişikliklər dayanır. İnsanın davranışına mühüm dərəcədə təsiri olan kriminal təcrübənin əldə olunmasının müxtəlif imkanları da yaşla əlaqədardır».¹¹

Buradan da yaş haqqında bilgi fərqləndirilmiş, məqsədyönlü qabaqlama tədbirlərinin işləyib hazırlamağa və həyata keçirməyə imkan verir.

İctimai-demoqrafik və psixofiziki kateqoriya kimi yaşın öz-özlüyündə hüquqa zidd davranışa səbəb olmamasını apardığımız tədqiqat prosesində lap əvvəlcədən nəzərə almışıq. Yaş ilə cinayət arasında səbəbli əlaqə yoxdur, lakin cinayətkar, eləcə də xuliqanlıq tərkibli davranışın tədqiq zamanı şəxsiyyətin ictimai-demoqrafik xüsusiyyətlərini, o cümlədən də yaşını tamamilə kənara qoymaq olmaz.

Cinayətkarların yaşı ilə cinayətlərin xarakteri arasında müəyyən asılılıq olduğunu tədqiqatçılar çoxdan müəyyən etmişlər.

Doğrudan da məlum olduğu kimi, insan bir ictimai varlıqdır və buna görə də yaşın dəyişilməsi ilə insanın da ictimai-psixoloji və fizioloji dəyişməsi baş verir. İctimai dəyişikliklər isə təkcə şəxsin özündə deyil, onun əhatəsində, mikromühitində də baş verir. Bu zaman insanın yaşadığı, işlədiyi mühit və şərait də, onun ictimai funksiyaları, rolu ictimai təcrübəsi, vərdişləri, meylləri, maraq dairəsi, tələbatı və bunları təmin etmə formaları da dəyişir. Bir sözlə, şəxsiyyətin formalaşması, təşəkkülü və sonrakı inkişafı baş verir.

Adətən, hər bir yaş dövrünün (yeniyetməlik, gənclik, yetkinlik və qocalıq) özünün müəyyən fizioloji, ictimai-demoqrafik və ictimai-psixoloji parametrləri və əlamətləri vardır ki, bunlar da müxtəlif yaş qrupundan olan adamları bir-birindən fərqləndirir.

Cinayət statistikasında, hüquq mühafizə orqanlarının statistik hesabatlarında adamların (müttəhimlərin, məhkumların, zərərçəkmişlərin və s.) əsasən aşağıdakı yaş qruplarına bölünməsi qəbul olunmuşdur: 14017 (yetkinlik yaşına çatmayanlar): 18-24: 25-29: 30-49 və 50 yaşdan yuxarı olanlar.

Bu yaş qruplarına daxil olan şəxslər üçün xarakterik olan əsas əlamətlərə nəzər yetirək.

Yetkinlik yaşına çatmayanlarda (14-17 yaş) həyat təcrübəsi demək olar ki, yoxdur¹². Bu yaşda olan şəxslərin fizioloji və psixoloji xüsusiyyətlərinin ədəbiyyatda ətraflı tədqiq edildiyini qeyd edərkən F.Y.Səməndərov yazır: «Yetkinlik yaşına qədər olan dövrdə şəxsdə həyat idealının və onun həyata baxışlarının, mənəvi varlığının, fiziki və intellektual qüvvələrinin formalaşması prosesi gedir. Onlarda ictimai borc, vicdan, şərəf və ləyaqət, yoldaşlıq və dostluq haqqında təsəvvürlər dayaz və səthi, qətilik, cürətlilik və mərdlik və s. bu kimi mənəvi sima üçün xarakterik olan xüsusiyyətlər isə hələ ictimai həyat üçün tələb olunan səviyyədə püxtələşməmiş olur. Bu da ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanlarda həyat təcrübəsinin az olması, təlim və tərbiyənin tamamlanmaması və onların hələ intellektual yetkinliyə çatmamaları ilə əlaqədar olur». Emosional təsirlənmə, özünü saxlaya bilməmə, hətta sadə, az əhəmiyyətli münaqişəli vəziyyətlərin belə nail olunmasında səriştələrinin olmaması, çox vaxt onların qanunlarla toqquşmaya gətirib çıxarır. Halbuki, eyni şəraitdə yaşlı adam qanunu pozmadan keçinə bilirdi. Bu yaş qrupunda olan şəxslər əsasən a) fəallıq, qorxmazlıq, igidlik, qətiyyətlilik, əxlaq normalarına nifrət, kobudluq və s. göstərmək həvəsi ilə; b) sadələvhlik, köməksizlik, qeyri-kamilliklə əlaqədar; v) özünü yaşlı kimi aparmaq, dost-tanıslara özünü göstərmək həvəsi, başqa sözlə, özü-nütədiq məqsədilə hüquqazidd hərəkətlər, cinayətlər, o cümlədən də xuliqanlıq əməlləri törədirlər.

Xuliqanlıqə görə məhkum olunmuşların ən böyük hissəsi 20-24 (26,6%) və 30-39 (23,8%) yaşlılardır. Belə bir vəziyyəti bütün cinayətlər üzrə məhkum olunmuşların ümumi göstəricilərində də müşahidə etmək olar (20-24 yaşlılar – 20%, 30-39 yaşlılar – 28%). Xuliqanlıqə görə məhkum olunmuşlar arasında çoxluq 14-29 yaşlılar (65%) məxsusdur. Bu faizi də tam hesab etmək olmaz, çünki xuliqanlıq törədənlərin müəyyən qismi, xüsusilə də 14-17 yaşda olanların xeyli hissəsi, materialların yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə

⁹ Портнов И.П. Характеристика хулиганства. М., 1981.

¹⁰ Личность преступника. М., 1975, стр.21.

¹¹ Мустафаев Ч.Ф. Вопросы криминологической характеристики лиц, совершивших хищение. «Ганунчулуг»

¹² Сямьяндров Ф.Й. «Йеткинлик йашына чатмайанлар барясиндя яхлагсыз щярякятляря эюря ынайят мясулийяты щаггында». «Ганунчулуг», № 3, 1998, с.12.

komissiyalara, yoldaşlıq məhkəmələrinə, ictimaiyyətin zəminliyinə verilməsi yolu ilə cinayət məsuliyyətindən azad olunurlar.

Beləliklə də görüldüyü kimi, xuliqanların əsas kütləsini gənclər təşkil edir. Bizi maraqlandıran məsələnin izahı zamanı bu amillərlə hesablaşmaq vacibdir. Gənclərin onları əhatə edən mühitin təsirinə həssaslıqlarının yüksək olması, onların şüuruna təkcə ictimai-faydalı deyil, eləcə də xuliqanlıq törətməyə zəmin yaradan baxışların da nisbətən tez nüfuz etməsini şərtləndirə bilər.

İlk cinayətin 18 yaşa qədər törətmiş xuliqanlığa görə cəza çəkən şəxslər arasında sorğu apararkən, şəxsiyyətin cəmiyyətə zidd baxışlarının formalaşmasında bilavasitə və ya yanaşı da olsa təsir imkanı olan ailədəki həyat şəraiti barədə suallar da qoyulmuşdur. Nəticədə əldə olunmuş məlumat və göstəricilərdən belə məlum olmuşdur ki, əvvəla, yetkinlik yaşına çatana qədər cinayət törətmişlərin böyük əksəriyyətinin (70,3%) valideynlərindən biri və ya hər ikisi yoxdur. Sorğuya cəlb olunanların 68,7%-nin atası olmamışdır. Sonuncu halı xüsusi qeyd etmək lazımdır, zira, burada söz oğlan uşaqlarından gedir ki, onların da tərbiyəsində atanın rolu daha mühümdür. İkincisi, bunlardan 64,5%-i atalarını 13 yaşa qədər olan dövrdə itirmişlər. Halbuki, məhz həmin dövrdə yeniyetmə ətraf mühitin təsirinə daha həssasdır və onun üçün nüfuz olan bir şəxs, bir qayda olaraq, atasının gündəlik və möhkəm rəhbərliyinə möhtacdır.

Burada atanın itirilmə səbəbinə də diqqət yetirilməlidir. Sorğu iştirakçılarının 38,6%-i atalarını öldüklərinə görə, 22,7%-i isə ailədən ayrıldıqlarına görə itirmişlər.

Ailənin dağılması bir sıra yeniyetmələrə ağır zərbə vurmuşdur. Bu da onlarda cəmiyyətə zidd meyillərin formalaşmasına şərait yaratmaya bilməzdi.

Nəhayət, üçüncü, ailənin qeyri-normal təsirinin bir də bu məlumatlar təsdiq edir ki, sorğu iştirakçılarının 43,7%-nin məlumatlarına görə, onların ilk dəfə cinayət törətmələrinə səbəb ailədəki vəziyyət olmuşdur. Bu hallar arasında ən çox ailədəki sərxoşluq və dava-dalaşın adı çəkilmişdir (müvafiq olaraq 18,8 və 9,4%).

Ayrı-ayrı yeniyetmələrin şüurunda cəmiyyətə zidd psixologiyanın yaranmasına rəvac verən şərait kimi tərbiyə prosesindəki pisləklərdən danışarkən, məktəbdəki və digər təhsil ocaqlarındakı tərbiyəni də qeyd etmək lazımdır. Burada da şagirdlərlə aparılan tərbiyəçilik işində özlülük, formalizm kimi hallar aradan qalxmamışdır.

Canlı şəxslərin məhkəmə-tibbi ekspertizası istintaq orqanlarının qərarı, yaxud məhkəmənin qərarı ilə təyin edilir. Xüsusi ittiham işləri üzrə məhkəmə-tibbi ekspertizası təhqiqat orqanının, yaxud məhkəmənin göndərişi ilə də aparıla bilər. İnzibati idarə və müəssisələrin, ictimai təşkilatların və xüsusi şəxslərin təşəbbüsü ilə ekspertiza aparılmasına yol verilmir.

Məhkəmə-tibbi ekspertizası bir qayda olaraq ali – tibbi təhsili olan məhkəmə-tibbi ekspertləri tərəfindən aparılır. Müstəsna hallarda ekspertizanın aparılması ekspert olmayan ali təhsilli həkimlərə də tapşırıla bilər. Orta tibbi təhsilli şəxslərə ekspertizanın tapşırılmasına yol verilmir. Mürəkkəb işlər üzrə, xüsusilə də əmək qabiliyyətinin itirməsi dərəcəsinin müəyyən edilməsi üçün məhkəmə-tibbi eksperti və digər ixtisaslı həkimlərdən (cərrah, pediatr, terapevt, mamagenekoloq və s.) ibarət komissiya təşkil edilir ki, belə komissiyanın sədri ştatda olan məhkəmə-tibbi eksperti təyin edilir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Qanunvericiliyinə müvafiq olaraq müstəntiq bütün hallarda ekspertizanın aparılmasında iştirak etməyə haqlıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə təyin edilən ekspertizalardan biri də yetkinliyin müəyyən edilməsi üçün məhkəmə tibbi ekspertizasıdır. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Qanunvericiliyi göstərir ki, müqəssirin, şübhə edilən şəxs və zərər çəkmiş şəxsin yaşı haqqında lazımı sənədlər yoxdursa və bu sənədlərin alınması mümkün deyildirsə, iş üçün əhəmiyyəti olan halda onların yaşını müəyyən etmək üçün ekspertizanın təyin edilməsi məcburidir.

Bu sahədə ekspertiza praktikasının öyrənilməsi göstərir ki, başqa yetkinliyin müəyyən edilməsi üçün ekspertizanın təyin edilməsinin digər məcburi halları da vardır. Bunlar həqiqi yaşın qəsdən gizlədilməsi və yeniyetmənin yaşı haqqında sənədin həqiqiliyinə şübhə yaranması hallarıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayan müttəhimin, zərər çəkəni şəxs və şahidlərin psixi vəziyyətinin və intellektual inkişaf səviyyəsinin müəyyən edilməsi məqsədi ilə təyin edilir. Yeniyetmənin psixikasındakı qüsurlar. Xroniki ruhu xəstəliklər və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2002.
2. İsmayılov İ. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları. Dərslik, Bakı: Qanun, 2002.
3. İsmayılov İ., Əmirov M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının əsasları. Bakı, 1998.
4. Əsgərov Z.A. Konstitusiyanın mahiyyəti haqqında // Qanunçuluq. 1972.
5. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüquq normaları // Qanun. 1996, №3.
6. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüquq elminin mənbələrinin anlayışı və təsnifatı // Qanun, 1996, №7.
7. Ələsgərov Z.A. Müstəqil Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyası. Azərbaycan qəzeti, 26 oktyabr, 1995-ci il.
8. Əsgərov Z.A. Hüquqi dövlətin Konstitusiya əsasları // Qanunçuluq, 1993, №2.
9. Cəmilzadə H. Bayrağımız, Gerbimiz, Himnimiz. Bakı, 2004.
10. Naimov H.V. Cinayət hüququ. Bakı: Qanun, 1998.
11. Səməndərov F.Y. "Cinayət hüququ" ümumi hissə. Dərslik, 1999, 2002.
12. Уголовное право. Общая часть. Москва, 1997.
13. Qafarov T., Hüseynov V., Səməndərov F. Həddi-buluğa çatmayanların məsuliyyəti. Bakı: Elm, 1979.
14. Qafarov T. Cinayət və cinayət məsuliyyəti. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1978.
15. Dolqova A.İ. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. Москва, 1991.
16. Levitov N.D. Дetskая и педагогическая психология. Москва, 1994.
17. Mustafayev Ç.F. Voprosı kriminoloqıçeskoy xarakteristiki liü, soverşivşix poxihenie // Qanunçuluq, №1, 1994.
18. Səməndərov F.Y. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində əxlaqsız hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyəti haqqında // Qanunçuluq, №3, 1998.
19. İstintaq taktikası. Bakı: Maarif, 1991.
20. Azərbaycan Respublikasının Vətəndaşlığı haqqında. Bakı: Azərbaycan Respublikasının qanunu, 1998.
21. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası (Roma 4 noyabr, 1950). Qanun, 1997, №5.
22. Барнашов А.М. Теория разделения властей, становление, развитие, применение. Томск, 1988.
23. Əliyev Ş.M. Prezidentlik İnstitutu. Bakı: BDU-nun nəşriyyatı, 1994.
24. Хропониук В.Н. Дöвлөт вө һуқуқ нөзөриyyəси. М., 1993; Bakı, 1995.
25. Pravo. M., 1984.
26. Rəsulov M., Qasimov A., İsmayılov. Əmək hüququ. Bakı, 1996.
27. Manayev Q.İ. Ailə hüququ. Bakı, 1999.
28. Səməndərov F.Y. Cinayətin subyektiv cəhəti. Bakı, 1989.

A.H.Dəmirov, Ş.N.İsmayılov, Q.F.Hüseynov

Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası

və hüququn əsasları (*mühazirə kursu*)

Dərs vəsaiti

Bakı – Mütərcim – 2010.

Operator:
Nail İsmayılov

*Kitab «Mütərcim» TM Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap edilmişdir.*

Çapa imzalanıb: 15.12.2010.
Format: 60x84 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 12.25 ç.v. Tiraj: 100. Sifariş № 114.
Qiyməti müqavilə ilə.

ТЯРЪЦМЯ
ВЯ НЯЦРЪИЯТ-ПОЛМ РАФИА
МЯРКЯЗИ

Аз 1014, БакъРясулРза кцч., 125
596 21 44; 497 06 25; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru